

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

Eva Benetková

**Občanské fórum jako přechodový
rituál?**

**Občanské fórum, jeho vznik a rozpad v paměti
několika aktérů**

Vedoucí práce: Mgr. Eliška Pincová

Praha 2013

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 17. 5. 2013

.....
podpis

Obsah

Poděkování	4
1. Úvod	5
2. Metodologie práce	7
2. 1. Metodologický přístup	7
2. 2. Výzkumné otázky	7
2. 3. Techniky sběru dat	8
2. 4. Výběr vzorku a prostředí výzkumu	9
2. 5. Analýza a interpretace dat	9
2. 6. Hodnocení kvality výzkumu	10
2. 7. Etické otázky ve výzkumu	11
3. Vývoj Občanského fóra	12
3. 1. Rok 1989 ve východním bloku	12
3. 2. 17. listopad a „sametová revoluce“	13
3. 3. Vznik Občanského fóra	14
3. 4. Vnitřní uspořádání OF a jeho proměny	20
3. 5. Další vývoj OF – směřování ke svobodným volbám	22
3. 6. Poslední jednání – rozpad OF	25
4. Rozhovory	29
4. 1. Rozhovor s Ivanem Ryndou	29
4. 2. Rozhovor s Liborem Prudkým	43
4. 3. Rozhovor s Janou Ryšlinkovou	58
4. 4. Rozhovor s Vojtěchem Sedláčkem	64
5. Teorie Victora Turnera a změny ve společnosti	71
5. 1. Od proměny jedince k proměně společnosti – teorie Victora Turnera	71
5. 2. Období přechodu v moderních společnostech – sociální drama	73
5. 3. Souvislosti – aplikace teorie Victora Turnera na OF	74
6. Interpretační část	77
6. 1. Interpretace rozhovorů – dva modely	77
6. 2. Představy o OF jako počátek jeho polarizace	78
6. 3. Příčiny rozdělení OF	79
6. 4. Odraz této diferenciací v transformačním procesu	81
6. 5. Svatba nebo nemoc?	82
6. 6. Hledání antistruktury?	84
6. 7. Role antistruktur ve společnosti	84
7. Závěr	86
8. Seznam použité literatury a jiných pramenů	87
8. 1. Knihy a články	87
8. 2. Internetové zdroje	89

Poděkování

Mé poděkování patří především všem narátorům, jejichž svědectví a zkušenosti tvoří obsah této práce.

Největší dík patří Mgr. Elišce Pincové za trpělivé a důsledné vedení mé práce. Za cenné rady a inspiraci při psaní děkuji rovněž doc. PhDr. Zdeňku Pincovi.

Svým nejbližším děkuji za podporu během celého studia.

1. Úvod

V listopadu roku 1989 se naše země díky zásadním politickým a společenským změnám ocitla na prahu nové doby. Ač dávaly události a celková atmosféra tušit, že brzy dojde ke změně, nebylo tehdy jasné, co ze zjištěné společenské situace a následných debat vzejde. Procesy, které vedly k touze po naplnění občanských a politických práv, souvisely s interakcemi s východní, ale i západní, „svobodnou“ Evropou.¹ Podobnému volání po sebeurčení se již dostalo odezvy v okolních státech, které nedlouho předtím prošly změnami k demokratické společnosti, ve které doufali i lidé u nás.

Zda tato změna proběhne a v jaké podobě se odehraje, záleželo na mnoha okolnostech a ve velké míře hrál roli faktor neočekávaných, improvizovaných akcí, jež se dopředu daly těžko předvídat nebo dokonce naplánovat. Průběh, vývoj a výsledek všeho závisel na tom, kdo a jak se zhostí úlohy představitele opozice. Tuto roli na sebe vzalo Občanské fórum (dále OF), hnutí, které vzniklo tzv. Provoláním Občanského fóra 19. 11. 1989 v Činoherním klubu v Praze. Všechny jeho aktivisty spojoval zájem o to uskutečnit přechod k demokratické společnosti, přičemž jedním z nejdůležitějších cílů bylo konání svobodných voleb, které byly posléze ohlášeny na červen roku 1990. Tyto volby OF drtivě vyhrává. K myšlenkám OF se přihlásilo velké množství lidí, a to nejen v pražském OF, ale i v regionálně zakládaných občanských fórech. V únoru roku 1991 se OF rozpadá.

Přechodové období mezi roky 1990 – 1992 tvoří ještě ne zcela zažitou část naší historie. S tím, jak se mění společnost, proměňuje se také interpretace tohoto období. Jeho obraz je průběžně přehodnocován a formován z různých pohledů – mluví se o něm jako o hvězdné epoše lidstva, brzy nato se hovoří o ukradené revoluci, v krajních případech se také můžeme dočíst o plánovaném převratu k fašistickému korporativistickému státu v podobě občanské společnosti.² Tuto práci proto můžeme brát jako bezprostřední reakci na nové výklady toho, co bylo nazváno „sametovou revolucí“ a fenoménu OF, a kterým vévodí zejména poslední interpretace Petra Hájka³ z knihy *Smrt v sametu*, ale také jako reakci na rozporuplné až deziluzivní emoce, které se v souvislosti s tímto obdobím stále častěji objevují.

Ve své práci se pokusím zachytit reflexi několika aktivních účastníků OF. Bude mě zajímat jejich perspektiva a zhodnocení tohoto období a také to, jaký význam této zkušenosti přisuzují. Jsem přitom vedena snahou o pochopení smyslu, který do své činnosti členové OF vložili, a snahou o doplnění o nový pohled na tuto část naší minulosti.

Interpretace bude provedena na základě konceptu společnosti britského antropologa Victora Turnera. Victor Turner (1920-1983) byl předním představitelem britské školy symbolické antropologie a jeho pole působnosti bylo téměř neomezené - pohybovalo se od výzkumu rituálů a tradičních společností, přes politickou antropologii až po neurofyziologii, sociologii a historii.

¹ GARTON ASH, T., *Rok zázraků*, s. 106-107.

² HÁJEK, P., *Smrt v sametu*, s. 122.

³ Petr Hájek (nar. 23. 10. 1951) je český novinář a spisovatel, bývalý tiskový mluvčí Václava Klause a bývalý zástupce vedoucího kanceláře prezidenta republiky pro oblast komunikace a kultury.

Výběr tohoto autora je možná netradiční, ale není náhodný. Turner se ve svém zkoumání zaměřoval především na přechodové fáze v životě jedince i společnosti – ty potom aplikoval jak na společnosti tradiční, tak na společnosti moderní. V jeho chápání je lidská společnost určována dvěma modely lidských vztahů. V prvním modelu je společnost strukturována, diferencována, v tom druhém je nestrukturována, nehierarchizovaná v podobě jakési „antistruktury“, objevuje se tak, jak ji nacházíme právě v přechodových, liminárních fázích.⁴ Vystoupení a změna sociálního řádu jsou možné právě skrze liminární stav, kdy je možné oprostít se od běžných způsobů společenského jednání. V individuální rovině je toto vystoupení a znovuzачlenění do řádu společnosti umožněno prostřednictvím rituálu, v rovině kolektivní tým, co Turner nazývá „communitas“, spontánně vzniklým společenstvím lidí, kteří jsou spojeni vztahy sounáležitosti, díky nimž mohou ze struktury vystupovat. Liminární fáze je tedy prvkem, který převrací společenský řád, je obdobím, kdy subjekt nepatří ani do minulého, ani do nadcházejícího stavu, a tudíž nenáleží k žádným určeným pozicím ve struktuře společnosti.⁵ Tato fáze však není trvale udržitelným stavem, protože sama o sobě směřuje k proměně či znovu ustanovení nové podoby společnosti. V případě, že znovuzачlenění nenastane, může se stát, že člověk či společnost v tomto bodě uvíznou a nastává fáze, která se nazývá „trvalou liminaritou“.⁶ V interpretační části bakalářské práce se na základě této teorie pokusím ukázat, nakolik se podle narátorů podařil transformační proces společnosti a jak tento proces hodnotí.

Co se týče struktury mé bakalářské práce, první část tvoří výklad použité metodologie. V další části shrnu vývoj OF od jeho založení až do rozpadu, tedy popíši, jakými změnami v období od roku 1989 do roku 1991 toto hnutí procházelo. Třetí část pak budou tvořit přeepsané rozhovory s narátory, načež bude v poslední kapitole provedena interpretace těchto rozhovorů z hlediska individualistického přístupu Victora Turnera a procesů přechodových změn ve společnosti.

⁴ TURNER, V., Průběh rituálu, s. 97.

⁵ Tamtéž, s. 98.

⁶ Tamtéž, s. 141.

2. Metodologie práce

2.1. Metodologický přístup

Předložená bakalářská práce je sociologickým výzkumem, který se zaměřuje na pochopení významu, jenž narátoři vložili do určité životní situace. V tomto směru se přiklání k proudu tzv. interpretativní sociologie. Podle ní jsou to sami aktéři, kteří tím, že vkládají do svého jednání smysl, tvoří skutečnost. Ta je odkázána na tento vnitřní smysl, který mu jedinci přisuzují, je tedy možné ji poznat pomocí porozumění a následné interpretace tohoto smyslu.⁷ Lidé jsou pojímáni jako sociální bytosti, které nejenže tvoří skutečnost, ale také ji mohou sami proměňovat tím, jak ji interpretují. Během lidského života se tak výklad prožitých událostí zákonitě vyvíjí.⁸ Na minulost vždy pohlížíme z hlediska proměnlivého přítomného okamžiku, z hlediska dneška, ale ten nemůže zachytit jedinou a konečnou interpretaci minulosti. V tomto smyslu se stává minulost zcela otevřenou k tomu, abychom jí přiřkli nové významy. Sociolog Miloslav Petrušek tento proces zakoušení světa popisuje jako proces permanentní interpretace sociálních jevů.⁹ Aby bylo možné bližší zkoumání společnosti a společenských vztahů, předpokládá se, že si budeme vědomi různého významu, jaký jednotlivci vkládají společenským událostem, s nimiž se v životě setkají. Tyto významy budou pak nabývat významů zjevných i skrytých.¹⁰ Sociologická perspektiva je jedna z možností, jak na určité fenomény pohlížet, vidět za ně, spatřit jejich význam.

2.2. Výzkumné otázky

Cílem práce je snaha o zachycení zkušenosti aktivních členů Občanského fóra. Vzhledem k tomu, že se zaměřuji na pochopení prožitků narátorů a porozumění prožité zkušenosti, nejvhodnější bude provedení kvalitativního výzkumu. Tento typ sociologického výzkumu je typický prací s omezeným množstvím jedinců a umožňuje porozumět lidem v sociálních situacích.¹¹ Příznačné také je, že v kvalitativních výzkumech lze získat velká množství dat o malém množství jedinců. Protože pro tento typ výzkumu není typické použití standardizovaných metod získávání dat, je pro něj rovněž charakteristická nízká míra reliability, ale na druhou stranu díky hlubokému vhledu, jenž umožňuje, také vyšší míra validity.¹² K získání informací provedu zvláštní typ biografického výzkumu, tzv. epizodickou biografii, díky které se lze lépe zaměřit na časově ohraničené období.

Plán výzkumu bude mít pružný charakter a bude se vyvíjet v závislosti na jeho aktuálním průběhu. Kvalitativní analýza dat v tomto typu výzkumu probíhá již od samého počátku a souběžně s ní probíhá redukce získaných dat, jejich kódování a vyvozování závěrů.¹³ V kvalitativním výzkumu se také výzkumník zabývá tématem prostřednictvím intenzivního

⁷ PETRUSEK, M., *Teorie a metoda v moderní sociologii*, s. 17.

⁸ BERGER, P., *Pozvání do sociologie*, s. 55.

⁹ PETRUSEK, M., *Teorie a metoda v moderní sociologii*, s. 16.

¹⁰ BERGER, P., *Pozvání do sociologie*, s. 34.

¹¹ HENDL, J., *Kvalitativní výzkum - základní metody aplikace*, s. 289.

¹² DISMAN, *Jak se vyrábí sociologická znalost*, s. 287.

¹³ HENDL, J., *Kvalitativní výzkum - základní metody aplikace*, s. 50.

kontaktu se situací a používá málo standardizované metody – hlavním instrumentem je zde výzkumník sám.¹⁴

V rámci kvalitativního výzkumu půjde dle Hendlova rozlišení o případ biografického výzkumu. Jedná se o zvláštní způsob případové studie, jež je charakterizována detailním studiem jednoho nebo více případů a dovoluje důkladné prozkoumání prožité zkušenosti v její jedinečnosti a komplexnosti, a tak vede k hlubšímu porozumění.¹⁵ V tomto případě jsem nakonec oslovila čtyři narátory, s nimiž jsem vedla rozhovory.

Zcela konkrétně mě zajímaly zkušenosti spjaté s existencí hnutí OF. Podle Denzinovy klasifikace půjde o biografii epizodickou, která se soustřeďuje pouze na určitou fázi života jedince, zde na období trvání OF, tedy od listopadu 1989 do rozpadu OF v únoru 1991.¹⁶

V rámci výzkumu jsem se zaměřila na hlavní otázku, a sice jak reflektují aktivní účastníci OF účast svoji účast v tomto hnutí? Ve spojitosti s tímto tématem mě zajímaly následující podotázky:

- S jakými očekáváními vstupovali tito lidé do OF?
- Jak sami vnímali a definovali OF?
- Jak pociťovali jeho vývoj a rozpad?
- Jak hodnotí roli, kterou OF sehrálo v procesu transformace československé společnosti?

Tyto otázky jsem si určila na počátku výzkumu, v závislosti na průběhu každého interview jsem je pak případně doplňovala či pozměňovala. Pro tento typ výzkumu je typická „pružnost“ a případná modifikace se může týkat jak tvorby výzkumných otázek, tak i hypotéz a změn výzkumného plánu.¹⁷

2.3. *Techniky sběru dat*

Základní technikou sběru dat bude v tomto případě rozhovor, resp. rozhovory s narátory. K tomuto účelu bude použita specifická metoda dotazování – interview s návodem. Návodem k rozhovoru se v tomto případě rozumí seznam otázek nebo témat, která chce výzkumník postihnout a napomáhá udržení zaměření rozhovoru.¹⁸ Nejprve jsem provedla rozhovory s otevřenými odpověďmi, v nichž jsem se snažila postihnout sledovanou dobu, v další fázi jsem pokládala doplňkové otázky nebo provedla doplňkové rozhovory, pokud jsem to považovala za nutné. Doplňkové otázky sloužily především k zodpovězení otázek, jež nebyly zodpovězeny v předchozím rozhovoru, nebo k osvětlení některých částí předešlých výpovědí.

Rozhovory byly se svolením narátorů zachyceny na nahrávací zařízení, posléze byl vyhotoven záznam o rozhovoru a jeho přepis. Nejprve jsem zhotovila doslovný přepis a poté jsem provedla redigovanou transkripci - aby byla zajištěna srozumitelnost a čitelnost textu, přiklonila jsem se zde k přepisu do literární formy.

¹⁴ Tamtéž, s. 52.

¹⁵ Tamtéž, s. 105.

¹⁶ Tamtéž, s. 130-131.

¹⁷ Tamtéž, s. 50.

¹⁸ Tamtéž, s. 174.

2.4. *Výběr vzorku a prostředí výzkumu*

Kritériem pro výběr narátorů byla jejich aktivní činnost v OF. Vzorek narátorů byl vybrán metodou sněhové koule, tzv. „snowball sampling“, díky které nás informátor vede k dalším členům naší cílové skupiny.¹⁹ Tento postup je podle slov Dismana vhodný pro zkoumání populací či skupin, které existovaly pouze dočasně, v mém případě aktivních členů OF. Počet členů OF byl vysoký, teoretické saturace vzorku nebude v rámci mé bakalářské práce dosaženo. Pro své rozhovory jsem vybrala vzorek tří až čtyř lidí, se kterými jsem chtěla provést hloubkové rozhovory. Uvědomuji si, že zvolený vzorek nemůže být vypovídající pro všechny členy OF, ale nezastupuje zde oproti kvantitativnímu výzkumu populaci jednotlivců, ale výzkumný problém.²⁰

Při výběru narátorů a jejich kontaktování mi pomáhala vedoucí práce Mgr. Eliška Pincová, která zároveň plnila roli tzv. „gatekeepera“ – pomohla mi navázat kontakt s nimi. Narátory jsem oslovila osobně, telefonicky nebo písemně. Po domluvě podrobností všichni souhlasili s poskytnutím rozhovorů, nikdo z nich si nepřál své jméno anonymizovat. Rozhovory s narátory se odehrály v rozmezí ledna až března 2013. Vybranými narátory se stali tři muži a jedna žena. Prvním zpovídaným byl PhDr. Ivan Rynda, dalším Ing. Libor Prudký, Ph.D., dále pak Jana Ryšlinková a Vojtěch Sedláček. Podrobnosti o narátorech s popisem konkrétních funkcí, které v OF zastávali, popíši dále.

Problém výběru vzorku se netýká jen výběru narátorů, ale i sběru dat, samotné fáze interpretace a v konečném důsledku i prezentace získaného materiálu. Sběr dat bude probíhat za pomoci metody „theoretical sampling“, teoreticky zaměřeného výběru, kdy se potřebná data získávají v průběhu celého výzkumného procesu.²¹

2.5. *Analýza a interpretace dat*

Analýza dat bude probíhat již současně s jejich sběrem a předpokládá se, že rovněž teorie budou na základě toho, že se jedná o kvalitativní výzkum, vznikat v průběhu výzkumu samotného.²² Cílem analýzy získaného materiálu bude nalezení významů za jednotlivými výpověďmi. V rámci analýzy nejdříve rozdělím sebraný text, skrze který budu zkoumat určená témata vysledovatelná ve výpovědích, a budu hledat vazby mezi nimi.²³ Pro rozčlenění textu na menší části, tematické jednotky, které budou zahrnovat části textu relevantní pro výzkumný problém, použiji otevřené kódování a označím je induktivně utvářenými kódy, abych lépe našla skryté významy mezi nimi. Poté budu hledat vztahy mezi těmito kódy a budu se snažit zaznamenat vznikající témata, případné shody a rozdíly nebo společné prvky mezi nimi. Co se týče vztahu mezi daty a teorií, budu postupovat induktivní metodou, kdy na základě dat může vzniknout teze či teorie.²⁴

¹⁹ DISMAN, M., Jak se vyrábí sociologická znalost, s. 114.

²⁰ Tamtéž, s. 114-115.

²¹ HENDL, J., Kvalitativní výzkum - základní metody aplikace, s. 115.

²² Tamtéž, s. 50.

²³ Tamtéž, s. 35.

²⁴ Tamtéž, s. 36.

2.6. Hodnocení kvality výzkumu

Při výzkumu vzniká nebezpečí tzv. reaktivity jako možnosti zkreslení, které se může týkat jak samotného výzkumníka, tak i zkoumané osoby. Jsem si vědoma toho, že moje sociální postavení, věk, předsudky, vzdělání a jiné subjektivní faktory mohou (a zřejmě i ovlivní) průběh samotného výzkumu (tzv. reflexivita) a ovlivňuje i všechny fáze výzkumu, jak výběr výzkumných otázek, tak i analýzu dat a příp. vytvoření hypotéz.²⁵

K zajištění průběhu výzkumu se budu snažit pracovat s triangulací. Triangulace je metodologickým nástrojem k získání validního obrazu zkoumaného jevu, který doporučuje použití různých perspektiv vedoucích k zajištění objektivního pohledu na daný fenomén.²⁶ Tohoto cíle je dosaženo prostřednictvím střídáním metod sběru dat či, ale i dalších perspektiv (různé teoretické přístupy, atd.).²⁷ Pro můj výzkum bude aktuální triangulace datová a triangulace metodologická. Datovou triangulaci lze provést použitím různých datových zdrojů, místa, času a osob. Také se doporučuje práce s verbálními či vizuálními daty a vyloučeny nejsou ani videonahrávky jako prostředek triangulace dat verbálních.²⁸ Jinou triangulací, kterou mohu při svém výzkumu provést, bude triangulace metodologická – zde konkrétně mezi metodami, skrze zkoumání dostupných materiálů, dokumentů, zejména před začátkem rozhovorů.²⁹ Cílem triangulace by tedy mělo být objevení nových stránek zkoumaného jevu prostřednictvím kombinací přístupů, ať už při sběru dat či analýze získaných materiálů.

Další skutečností, se kterou musím pracovat, je vědomí toho, že pracuji s narátory, kteří reflektují události, jež se udály v minulosti, a prostředníkem je v tomto případě hlavně jejich paměť. Podle socioložky Zuzany Kusé paměť nikdy nesouvisí přímo s minulostí, ale spíše se vztahem minulosti a přítomnosti - takto vnímané životopisné vyprávění se stává rekonstrukcí z pohledu dneška.³⁰ Obdobnou myšlenku vyjadřují rovněž Mayerová a Vašíček: ve fenomenologické filosofii se dospělo až k limitnímu bodu současnosti člověka, a sice k okamžiku. Vše se děje v těchto okamžicích a teprve v časovém odstupu se tyto věci spojí a vytvoří „věci, vztahy, události, vlastní já“³¹. Do paměti se ukládají minulé děje, ale i představy o nich, jakožto i o světě, v němž jedinec žije, a skrze který vidí svět – člověk sám si určuje svá pravidla jednání a dává jim sám smysl. Paměť tedy chápu jako utvářející se diskursivní formaci: vychází z individuální zkušenosti jedince a je neustálým procesem, který se během života různě proměňuje a podléhá novým a jiným interpretacím.

Výzkum by mohl být ohrožen subjektivitou získaných údajů, která vyplývá z charakteru životopisného vyprávění, z jeho důrazu na individualitu narátora. Získaná data budou totiž přímo závislá na vyprávění, tedy na rozhovoru, a budou tak určena i vztahem narátor - tazatel. Předpokládám, že subjektivita zde bude určující charakteristikou, protože z hlediska kvalitativní povahy výzkumu vyplývá, že získané informace se budou týkat výsostně osoby

²⁵ Tamtéž, s. 148.

²⁶ Tamtéž, s. 146.

²⁷ Tamtéž, s. 149.

²⁸ Tamtéž, s. 49.

²⁹ Tamtéž, s. 150.

³⁰ KUSÁ, Z., Problém pravdivosti informací v životopisných rozprávaniach, s. 17.

³¹ MAYEROVÁ, F., VAŠÍČEK, Z., Minulost a současnost, paměť a dějiny, s. 10.

narátorů. Oproti kvantitativnímu výzkumu také nepočítám s tím, že mnou získané závěry půjdou generalizovat či kvantitativně ověřit.

V případě dat získaných rozhovory s narátory je také třeba brát v potaz fakt, že se vždy bude jednat o „dnešní rekonstrukci“, o rekonstrukci, která probíhá v přítomnosti, z dnešního pohledu. V průběhu rozhovoru se také můžu setkat s nebezpečím tzv. „dominantní paměti“, jež do svého příběhu promítá i veřejné představy o minulosti.³²

2.7. *Etické otázky ve výzkumu*

Před začátkem výzkumu budou narátoři informováni o účelu výzkumu, způsobu jeho provedení. Při vedení rozhovoru pak budu dbát na to, abych poskytla narátorům emoční bezpečí, protože při kvalitativním výzkumu se předpokládá vznik důvěrnějšího, osobního vztahu s jeho účastníky.³³ Po přepsání rozhovorů a jejich redakci do čitelné podoby budou texty zaslány narátorům k autorizaci a bude jim tak poskytnuta možnost vyjádřit se k nim, případně změnit, doplnit nebo anonymizovat určitá data. Uveřejněna bude jimi schválená verze textu.

Problematiku etiky však nebudu mít na vědomí jen v samotné praxi provádění rozhovorů, ale v průběhu celé své práce. Mám na mysli tzv. reflexivitu v etickém smyslu. Podle Masonovy definice se jedná o požadavek, že „výzkumník by se měl neustále bedlivě zabývat svými vlastními kroky a jejich dopady pro průběh výzkumu a měl by je podrobovat stejnému kritickému zkoumání jako kterákoli jiná data.“³⁴ Jedná se jinými slovy o schopnost být pozorný k možným potenciálním etickým dilematům a připraven je citlivě řešit.³⁵ Tento postup by měl probíhat v průběhu celé práce.

Během výzkumu své práce budu dbát na dodržování citačních zásad.³⁶

³² KUSÁ, Z., Problém pravdivosti informací v životopisných rozprávaniach, s. 18.

³³ HENDL, J., Kvalitativní výzkum - základní metody aplikace, s. 156.

³⁴ GUILLEMIN, M., GILLAM, L., Etika, reflexivita a "eticky důležité okamžiky" ve výzkumu, s. 25.

³⁵ Tamtéž, s. 28.

³⁶ Není-li uveden jiný zdroj, biografické a faktografické údaje v poznámkovém aparátu jsou získané ze stránky www.wikipedia.org.

3. Vývoj Občanského fóra

3.1. Rok 1989 ve východním bloku

Od druhé poloviny osmdesátých let docházelo v zemích tzv. východního bloku³⁷ ke změnám ekonomického rázu a k reformám státní organizace, které vedly k začátku konce komunistických režimů a podnítily přechod k demokratickému státnímu uspořádání.³⁸ Tento vývoj byl důsledkem nové politiky Sovětského svazu³⁹, jež výrazně ovlivnil nástup Mikhaila S. Gorbačova⁴⁰ do funkce generálního tajemníka Komunistické strany. Plán restrukturalizace sovětské ekonomiky (perestrojka) se tak velmi brzy stal plánem na změnu celého charakteru státního zřízení, které by vedlo své občany k větší prosperitě a svobodě. Brzy zaznamenává ohlas na společenské úrovni.⁴¹ Gorbačovův plán politické přestavby i nový koncept otevřené politiky, glasnost, nechával zaznít neoficiálním a kritickým názorům na funkčnost strany a otevřel tak sovětský blok směrem ven.

Podle britského politologa Timothy Gartona Ashe byla vlna revolucí v roce 1989 vyjádřením nadějí, ale i stále rostoucí nespokojenosti.⁴² Garton Ash popisuje tři faktory, kterými byla situace před vypuknutí těchto revolucí specifická. Jedná se zaprvé o změnu přístupu Sovětského svazu⁴³, kdy již při demonstracích ve východním Německu sovětská vojska zavrhl možnost využít k jejich potlačení vojenských represivních prostředků. Druhou okolností bylo již zmiňované zavedení nové politiky SSSR, který povoloval státům jistou (byť omezenou) míru suverenity. Výraznou roli však hrála podle Gartona Ashe touha východoevropských vůdců po respektu západních zemí, která se mísila s trvalým připomínáním dodržování mezinárodních norem chování přicházejícím ze západních států. V kritických momentech roku 1989 se Sovětský svaz neopřel o vojenskou sílu, zbývalo mu opřít se o svoji legitimní sílu, ideologii. Režim se však vnitřně vyprázdnil, nastalo to, co Garton Ash popisuje slovy Alexe de Tocquevilla jako „ztrátu víry vládnoucích elit ve vlastní právo vládnout.“⁴⁴ Od poloviny osmdesátých let výrazně klesla důvěra v Komunistickou stranu Sovětského svazu i jejího generálního tajemníka.⁴⁵ Jistou ironií také bylo to, že komunismu se nechtěně podařilo vytvořit společenskou jednotu, která v rozhodujícím okamžiku dopomohla jeho konci. Tím, že komunismus umocňoval vědomí rozdílu mezi

³⁷ Pojem východní blok bylo neoficiální označení Sovětského svazu a jeho politických satelitů; protikladem k nim byly státy západní, státy s demokratickou formou vlády.

³⁸ DURMAN, K., Útěk od praporů, s. 439.

³⁹ Svaz sovětských socialistických republik, zkráceně SSSR.

⁴⁰ Michail Sergejevič Gorbačov (nar. 2. 3. 1931) je ruský a bývalý sovětský komunistický politik, který byl v letech 1985–1991 vůdčí osobností Sovětského svazu. Pokoušel se o změny, které by vedly ke zlepšení fungování sovětského komunistického a politického systému a k ukončení studené války, ale které vedly i ke konci vlády Komunistické strany Sovětského svazu a k rozpadu sovětského impéria.

⁴¹ GARTON ASH, T., Rok zázraků, s. 108.

⁴² Tamtéž, s. 108.

⁴³ Svaz sovětských socialistických republik, zkráceně SSSR.

⁴⁴ GARTON ASH, T., Rok zázraků, s. 113.

⁴⁵ DURMAN, K., Útěk od praporů, s. 439.

vládnoucí třídou, která byla nazývána „oni“, od zbytku společnosti, rozšířila se propast mezi politikou Komunistické strany Československa (KSČ) a potřebami společnosti.⁴⁶

Již v roce 1989 začínají události nabývat spádu v Polsku⁴⁷ a 4. června 1989 vyhrává hnutí Solidarita⁴⁸ první svobodné volby. V březnu 1989 následuje polský příklad Maďarsko⁴⁹ a obdobné nepokoje začínají v Německé demokratické republice. Události z okolních států zapůsobily i na obyvatelstvo, když ukázaly potřebu aktivních činů, jaké byli obyvatelé v zemích jako Polsko, Maďarsko, a bývalé NDR schopni vykonat.⁵⁰ Ani v Československu není vývoj toho roku o nic méně dramatický, ale i přes události tzv. Palachova týdne z ledna roku 1989⁵¹, chartistické petice Několik vět⁵² i srpnové demonstrace při výročí vstupu sovětských vojsk se režim nepodařilo prolomit. Aktivita byla stále příliš slabá a nejednotná. Počátkem listopadu padá berlínská zeď a oči všech se obracejí k nám.

3.2. 17. listopad a „sametová revoluce“

Ačkoliv si komunistický režim stále držel svou výsadní mocenskou pozici, masovější akce a demonstrace v průběhu let 1988 a 1989 pomalu měnily kolektivní vědomí obyvatel, a to bylo ještě dále umocněno převratným děním v okolních státech, které ukazovalo, že v cestě za svobodou je třeba aktivních činů.⁵³

17. listopadu se koná poklidná demonstrace studentů k padesátému výročí boje studentů za svobodu a proměňuje se v protirežimní demonstraci, která je tvrdě rozehnána jednotkami Státní bezpečnosti. Jako protest proti této akci zahajují studenti pražských vysokých škol a herci pražských divadel pouhý den poté, 18. 11., týdenní okupační stávku a k nim se postupně přidávají i mimopražská divadla a studenti. Vynořují se fámy o mrtvém studentovi a tyto zvěsti jsou dále šířeny zahraničními zpravodaji. I když se brzy ukáže, že tato zpráva byla nepravdivá, dokáže tato informace mobilizovat stávkové hnutí. „Cosi“ se dává do pohybu a již o dva dny později, 19. 11., je v pražském činoherním klubu založeno Občanské fórum jako spontánní platforma, která se zhostila úlohy mluvčího veřejnosti. Paralelně s ním je v bratislavské Umělecké besedě založeno hnutí Verejnosť proti násiliu (dále VPN).

⁴⁶ OTÁHAL, M., *Opozice, moc, společnost 1969-1989*, s. 97.

⁴⁷ Oficiální název Polská lidová republika, od roku 1945 pod sovětským vlivem.

⁴⁸ Solidarita (neboli Nezávislé samosprávné odbory „Solidarita“) vznikla v roce 1980 jako nezávislé odbory, ale významu nabyla jako masově podporované společenské hnutí, které se postavilo režimu v tehdy komunistickém Polsku. Spolu s Výborem ochrany dělníků založeným 1976 přispěla k pádu komunismu.

Zdroj <http://www.solidarity.gov.pl/index.php?document=2>.

⁴⁹ Oficiální název Maďarská lidová republika, pod sovětským vlivem od roku 1949.

⁵⁰ OTÁHAL, M., *Opozice, moc, společnost 1969-1989*, s. 97.

⁵¹ Palachův týden je pojmenována série občanských nepokojů na Václavském náměstí v Praze ze začátku roku 1989, které byly prvním signálem blížícího se konce komunistické nadvlády v Československu. Bylo to největší projev občanského odporu proti totalitnímu režimu od jeho stabilizace na počátku 70. let. Akce začaly 15. ledna 1989. Disidentské skupiny oznámily, že toho dne uctí památku upáleného studenta Jana Palacha. Celkem bylo při Palachově týdnu zadrženo přes 1 400 lidí, řada osob byla zraněna. Václav Havel byl uvězněn.

⁵² Petice Několik vět byl dokument vypracovaný hnutím Charta 77 na jaře roku 1989 a zveřejněný 29. června. Petice žádala propuštění politických vězňů, svobodnou činnost sdělovacích prostředků a nezávislých iniciativ (HOS, klub Obroda, Helsinský výbor, Mírové hnutí Johna Lennona, a další), dále veřejné diskuse o všech otázkách dějin (rok 1968), politiky a významných investičních akcích.

Zdroj <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/nvet.php>

⁵³ SUK, J., *Labyrintem revoluce*, s. 37.

Pro svůj nenásilný průběh byly události po 17. 11. 1989 označeny pojmy „něžná, sametová revoluce“. Názory ohledně toho, zda to, co proběhlo v listopadu roku 1989, byla revoluce či nikoli, se různí. Odehrála se revoluce nebo pouhé zhroucení již nalomeného systému? Podle Gartona Ashe se jednalo o kombinaci revolučních a reformních procesů, kterou nazývá novotvarem „refoluce“.⁵⁴ Pamětníci nepopisují prožité události jen jako revoluci, mnozí z nich s tímto označením nesouhlasí. Šimon Pánek⁵⁵ ji označuje spíše za „evoluci“, Václav Benda⁵⁶ za „pokojnou a postupnou demontáž totalitních struktur.“ Podle Petra Uhla⁵⁷ došlo k „občanské revoluci“ díky nestrannickému, tj. občanskému charakteru, který jí provázel.⁵⁸

Diskutabilní je rovněž úloha lidu. Podle sociologa M. Petruska hrál lid pouze standardní úlohu šedé masy, která se přidala k jasnému vítězi: „*Sametová revoluce byla připravena (lhostejno jak - zda dostatečně či nedostatečně) významnou skupinou intelektuálů, kteří byli také hlavními aktéry listopadového převratu. Lid sehrál standardní roli občanů, kteří se připojují k evidentně vítězícímu a v podstatě nevratnému proudu vývoje.*“⁵⁹ Podle Michala Horáčka a historika Jiřího Suka to byl ale právě lid, šedá masa, která významným způsobem radikalizovala a posouvala revoluční dynamiku, protože teprve díky masovým nepokojům se otevřel prostor pro přechod k demokracii.⁶⁰

Ať už jde o demontáž, implozi nebo „občanskou revoluci“, je nezpochybnitelné, že došlo k zásadnímu zlomu v dějinném vývoji. To, jak bude tato změna ve společnosti probíhat, záviselo na právě ustanoveném OF.

3.3. *Vznik Občanského fóra*

Setkání v pražském Činoherním klubu, kde se OF prohlásilo jako mluvčí veřejnosti, se zúčastnili signatáři Charty 77, Hnutí za občanskou svobodu i zástupci kulturní a studentské obce. Základnu nově vzniklého OF tvořila skupina intelektuálů, kteří byli sdruzeni kolem osoby disidenta Václava Havla⁶¹. Havel byl zejména díky intervenci západních médií a elit propuštěn z vězení předčasně v květnu 1989, několik měsíců před začátkem revoluce.

⁵⁴ GARTON ASH, T., Rok zázraků, s. 14.

⁵⁵ Šimon Pánek (nar. 27. 12. 1967) je český politický aktivista a humanitární manažer. Je jedním ze zakladatelů humanitární organizace Člověk v tísni. Byl jedním z nejznámějších studentských vůdců „sametové revoluce“, jmenovali jej do Koordinačního stávkového výboru studentů vysokých škol a byl členem OF. Patřil také do zvláštního týmu Václava Havla, který jednal o vytvoření nové demokratické vlády. Po listopadové revoluci byl za Občanské fórum kooptován do Federálního shromáždění, což nepřijal.

⁵⁶ PhDr. Václav Benda (8. 8. 1946 – 2. 6. 1999)

byl český filosof, kybernetik, katolický aktivista, pravicový politik a protikomunistický disident, politický vězeň komunistického režimu a zakladatel a první předseda Křesťanskodemokratické strany.

⁵⁷ Ing. Petr Uhl (nar. 8. 10. 1941) je český levicově orientovaný novinář a politik, za normalizace disident a signatář Charty 77, po sametové revoluci poslanec Sněmovny národů Federálního shromáždění za Občanské fórum, později za Občanské hnutí, počátkem 21. století politik Strany zelených.

⁵⁸ Vše viz Hvižďala, K., Výslech revolucionářů z roku '89.

⁵⁹ PRUDKÝ, L., Tehdy a teď, s. 26

⁶⁰ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 55., HORÁČEK, M., Jak pukaly ledy, 160.

⁶¹ Václav Havel (5. 10. 1936 – 18. 12. 2011) byl český dramatik, esejista, kritik komunistického režimu a později politik. Po vypuknutí „sametové revoluce“ v listopadu 1989 se stal jedním ze spoluzakladatelů protikomunistického hnutí OF a jako jeho kandidát byl 29. 12. 1989 zvolen prezidentem Československa. Měl zásadní vliv na směřování země k parlamentní demokracii a zapojení do politických struktur západní civilizace. Byl devátým a posledním prezidentem Československa (1989–1992) a prvním prezidentem České republiky (1993–2003).

OF se zrodilo z akutní společenské potřeby, bez vypracované koncepce a představ o budoucím státním uspořádání, pouze se snažilo najít prozatímní řešení aktuální situace. V prohlášení z 19. 11. stojí: „*OF není politická strana, není organizací s přijímanými členy. Je to naprosto otevřené společenství těch, kteří se cítí odpovědní za pozitivní rozřešení neúnosné politické situace, které chce spojit síly všech poctivých a demokraticky smýšlejících občanů – umělců, studentů, dělníků, všech lidí dobré vůle. Ustavilo se spontánně za přítomnosti všech skupin, které v neděli 19. 11. vykazovaly nezávislou společenskou aktivitu. Považujeme tuto reprezentaci lidu za způsobilou k jednání s odpovědnými politickými místy.*“⁶²

Prvotními politickými požadavky OF byl neprodlený odstup představitelů Ústředního výboru KSČ, kteří byli spjati s přípravou intervence států Varšavské smlouvy z roku 1968. OF dále trvalo na vytvoření komise pro potrestání viníků z násilného potlačení demonstrace 17. 11. 1989, která měla být složena z jeho zástupců. Požadovalo také neprodlené propuštění vězňů svědomí a těch, kteří byli zadrženi v souvislosti s manifestacemi. Dalším cílem pak byl obecný požadavek respektování svobody tisku a informací. Pokud by tyto požadavky nebyly splněny, ohlásili zástupci OF na 27. 11. výstražnou stávku.

Dne 24. 11. již v Návrhu tezí programu OF zaznívají kromě požadavků politických také cíle společenské, ekologické a mravní nápravy. Podle OF došlo pod komunistickou nadvládou k potlačení respektování lidských práv, snížení úrovně vzdělání, dále k zaostávání československé vědy, narůstání odcizení mezi sociálními skupinami a nerespektování zásady symetrie mezi pravomocí a odpovědností.⁶³

V samém názvu hnutí nacházíme odkaz na východoněmecké hnutí Neues Forum⁶⁴, jež vzniklo o pouhé dva měsíce před OF (zřejmě nápad Jana Urbana⁶⁵), ve slově fórum pak nalézáme konotace sahající až k římskému fóru. Slovo fórum zdůrazňuje a odvolává se na významnost veřejného prostoru, kde se odehrává politický a občanský život.⁶⁶ Alexandr Vondra⁶⁷ vzpomíná na to, jak nazývali v prvních měsících OF „náměstím“, místem, jež bylo po vzoru řecké agory shromaždištěm veřejného života obce, prostorem vyhrazeným pro její záležitosti. Adjektivum „občanský“ pak přidal Václav Havel jako zdůraznění občanství coby příslušnosti ke státu, jenž by měl vyžadovat od občanů plnění povinností, ale zároveň jim poskytnout i práva, která mu v komunistickém zřízení byla odepřena.⁶⁸

Ač bylo OF pojímáno jako představitel širokých vrstev obyvatel, převládal v něm úzký okruh lidí uměleckého a intelektuálního zázemí. K této poměrně malé skupině lidí se ovšem brzy přidala aktivizovaná veřejnost, která se s nimi ztotožnila v nesouhlasu s hegemonií komunismu. Hlavním pilířem i nadále zůstávala autorita Václava Havla.

⁶²SUK, J., Občanské fórum: listopad-prosinec 1989, s. 14.

⁶³Návrh tezí programu Občanského fóra. 1989, 24. listopad, Praha. Dostupné na <http://www.89.usd.cas.cz/cs/dokumenty/21-13.html?tmpl=component&print=1&page=>.

⁶⁴Neues Forum bylo politické hnutí ve východním Německu. Bylo založeno v září 1989 jako první nezávislé politické hnutí, jehož hlavním cílem bylo konání svobodných a demokratických voleb.

⁶⁵Jan Urban (nar. 27. 3. 1951) je český novinář, pedagog, disident komunistického režimu, signatář Charty 77, spoluzakladatel, lídr a mluvčí OF.

⁶⁶HANZEL, V., MÜLLEROVÁ, A., Albertov 16:00, s. 247.

⁶⁷Alexandr Vondra (nar. 17. 8. 1961) je český politik, místopředseda Občanské demokratické strany, bývalý disident a signatář Charty 77. Byl jedním ze spoluzakladatelů OF. V letech 1990 až 1992 působil jako zahraničně-politický poradce prezidenta Václava Havla. Je místopředsedou ODS.

⁶⁸HVÍŽDALA, K., Výslech revolucionářů, s. 20.

Myšlenky o novém uspořádání společnosti měl V. Havel možnost promýšlet již dlouho před rokem 1989. Znamky o jeho názorech na popis změn ve společnosti nalezneme zejména v knize esejí *Moc bezmocných*. V nich popisoval, jak by měly změny ve společnosti probíhat. Podpůrnou roli by za takovéto situace měly mít struktury, ale struktury nechápané jako orgány a neosobní instituce, ale ve smyslu společenství:⁶⁹ „*Věřím ve struktury tmelené sdíleným pocitem smysluplnosti určitých komunit než společně sdílenými expanzivními ambicemi směrem ven.*“⁷⁰ Základ demokratických organizací tak neleží na autoritě vůdců, ale na plné zodpovědnosti každého člena těchto organizací za své jednání. Přijetím této odpovědnosti za vykonané činy by mělo být „*existenciální ručení každého člena komunity.*“⁷¹

Základ OF tak můžeme vnímat do značné míry jako zrealizování Havlových idejí, ovšem v dlouhodobější perspektivě se úvahy o „antipolitické politice“ ukázaly spíše jako nereálné. Nezpochybnitelně však hrál svou roli i prvek nepředvídatelnosti a improvizace, který byl v prvních dnech „revoluce“ stěžejní a dále svým působením charakter OF proměňoval a tvaroval. V. Havel odmítal definovat OF jako politickou stranu a přikláněl se k podobě hnutí, jež pro něj nabývalo hlubšího významu, významu společenství.⁷² V tomto společenství hrál hlavní soudržný prvek pocit smysluplnosti společného konání: „*Žádná struktura, svázaná reglementy a disciplínou projektovaná na dosažení konkrétních cílů, ale její přímý protiklad – volnost, prostor, variabilita.*“⁷³

Je nutné říci, že v tomto přechodovém období panoval zakořeněný odpor ke stranickosti, a i to mohlo být důvodem, proč mnozí nechtěli vnímat OF jako politickou stranu. Svým příklonem k hnutí tak mohli ukázat, nakolik jsou odlišní od představitelů odcházející státní moci.

Aktivisté OF se však lišili od představitelů státní moci také novým jazykem. Reagovali tak na to, co T. Garton Ash nazval „*sémantickou okupací veřejné sféry.*“⁷⁴ Té bylo dosaženo kombinací cenzury a téměř úplného stranicko-státního monopolu na sdělovací prostředky. Pro běžného „občana“ bylo přirozené vést „dvojitý život“, kdy se jeho veřejné vystupování mnohdy lišilo od toho, jak se prezentoval soukromě. Systém navíc vyžadoval od obyčejných občanů projevy vnější konformity.⁷⁵ I pro veřejný projev OF tak byla zratelná snaha o kultivovaný projev, který byl odlišitelný od funkcionářského stylu: „*Samotný vznik prohlášení, stanoviska, dopisu či jiné písemnosti byl jakýmsi rituálem, přeneseným do OF z prostředí předlistopadových nezávislých iniciativ, především Charty 77.*“⁷⁶

Ani Václav Havel tedy zpočátku nevnímal OF jako organizaci, ale v prvních vymezeních ani jako koalici sdružující politické strany. Neosobní mechanismy a praktiky aparátu měly být nahrazeny osobními vazbami a vzájemnou důvěrou. „*Jde tu o něco hlubšího než o politické*

⁶⁹ HAVEL, V., *Moc bezmocných*, s. 61-62.

⁷⁰ Tamtéž, s. 61-62.

⁷¹ Tamtéž, s. 61-62.

⁷² SUK, J., *Labyrintem revoluce*, s. 67.

⁷³ Tamtéž, s. 75.

⁷⁴ GARTON ASH, T., *Rok zázraků*, s. 110.

⁷⁵ Komunistům ale také mnohá slova otrávil. Zcela zvrátil význam slova „občanský“, když v mnohých výzvách apeloval na občanskou zodpovědnost s tím, že konečným očekávaným výsledkem měla být výzva k nereagování a klidu. GARTON ASH, T., *Rok zázraků*, s. 118. Více např. HAVEL, V., *Moc bezmocných*, s. 16.

⁷⁶ SUK, J., *Občanské fórum: listopad-prosinec 1989*, s. 7.

*ambice, základ hnutí je hlubší, ačkoliv, jaký přesně, nevíme.*⁷⁷ Zde zřejmě hrály roli výše zmiňované teoretické koncepce publikované v Moci bezmocných.

OF zaujalo pozici dohlížitele na přechod k demokratickému uspořádání země, vyzvalo vládnoucí stranu k dialogu a zkompromitované členy KSČ k opuštění postů. Události prvních dnů a týdnů jsou velmi překotné. 21. 11. slibuje premiér Adamec při prvním jednání s OF, že nebude použito násilí a že „*nastávající společenské změny nepřekročí rámec socialistického uspořádání*“.⁷⁸ 23. 11. jsou dokončeny přípravy k vojenskému zásahu proti opozici, ale už 24. 11. je rozhodnuto o jejich nenasazení a dochází k rezignaci předsednictva KSČ. Na místo generálního tajemníka KSČ Milouše Jakeše⁷⁹ nastupuje Karel Urbánek⁸⁰, ovšem krize v rámci KSČ pokračuje. 26. 11. začínají díky organizaci Most⁸¹ rozhovory mezi předsedou federální vlády Ladislavem Adamcem⁸² a delegací OF v čele s Václavem Havlem. Delegace OF a VPN v následujících jednáních s premiérem Adamcem zde stupňuje své požadavky. Požadují vypuštění tří článků ústavy⁸³, abdikaci prezidenta Gustáva Husáka⁸⁴, propuštění politických vězňů, přidělení prostoru v médiích pro OF a také personální rekonstrukci zákonodárných sborů formou kooptací nových poslanců.⁸⁵ Ještě na konci listopadu pak OF i VPN oznamují, že se nebudou podílet na vytváření nové vlády.⁸⁶

OF bylo nuceno k velmi rychlým reakcím na měnící se politickou situaci, a to se týkalo i jeho politických ambicí. Zpočátku vystupovalo jako nepolitický subjekt a neusilovalo o politickou moc. Díky svému širokému záběru a obecným požadavkům a cílům se ale muselo s

⁷⁷ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 67.

⁷⁸ Tamtéž, s. 484.

⁷⁹ Milouš Jakeš (nar. 12. 8. 1922) byl český politik, v letech 1987–1989 generálním tajemníkem KSČ. V průběhu tzv. Sametové revoluce byl donucen z vysoké politiky odejít. Po propuknutí revoluce odstoupil dne 24. 11. 1989 ze své funkce, 5. prosince byl vyloučen ze strany. Zůstal členem Komunistické strany Čech a Moravy.

⁸⁰ Karel Urbánek (nar. 22. 3. 1941) je bývalý český komunistický politik, který byl v období sametové revoluce v listopadu 1989 zvolen posledním generálním tajemníkem Ústředního výboru Komunistické strany Československa. Urbánek ještě do června 1990 vykonával funkci v čele Ústřední a revizní komise KSČ, poté politickou kariéru ukončil. Zůstal členem Komunistické strany Čech a Moravy.

⁸¹ Občanská iniciativa Most byla založena v létě 1989 založena spolu Michalem Horáčkem rockerem Michaelem Kocábem. Jejím cílem bylo zprostředkovat jednání mezi komunistickou mocí a představiteli nezávislých sdružení. V listopadu téhož roku pak MOST přivedl k jednomu stolu premiéra Ladislava Adamce a zástupce Občanského fóra v čele s Václavem Havlem; předmětem a výsledkem těchto jednání bylo dne zejména zrušení té části tehdejší ústavy, která garantovala Komunistické straně Československa tzv. vedoucí úlohu v politickém uspořádání země.

⁸² Ladislav Adamec (10. 9. 1926 –14. 4. 2007) byl český a československý politik, dlouholetý funkcionář Komunistické strany Československa, za normalizace místopředseda i předseda vlád České socialistické republiky a Československé socialistické republiky, poslanec České národní rady a člen Ústředního výboru KSČ. V době sametové revoluce představitel pragmatického křídla KSČ, které vyjednávalo s nastupující mocí OF, počátkem 90. let předseda KSČ a poslanec Sněmovny národů Federálního shromáždění za KSČ, později za KSČM.

⁸³ Jednalo se o články o vedoucí úloze KSČ ve společnosti, v politickém systému a články o marxismu – leninismu.

⁸⁴ Gustáv Husák (10. 1.1913 – 18. 11. 1991) byl československý komunistický politik a prezident. Po listopadových událostech roku 1989 Husák jmenoval 10. prosince Čalfovou „vládu národního porozumění“ a vzápětí abdikoval z funkce prezidenta republiky. V průběhu šedesátých byl zpočátku Husák jednou z hlavních osobností reformního proudu v KSČ, v období tzv. pražského jara vystupoval jako věrný stoupenec Dubčeka. Na moskevských jednáních v srpnu roku 1968 Husák „změnil kurs“ a stal se Brežněvovým spojencem. V listopadových dnech byl jedním z politiků, kteří odmítli situaci řešit násilím a přispěl tak ke klidnému průběhu převratu.

⁸⁵ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 485-486.

⁸⁶ Tamtéž, s. 486.

otázkou po svém jednoznačném určení vyrovnávat nejen v počátcích, ale v průběhu celé své existence⁸⁷.

I přes nejednoznačnost svého základního vymezení se OF stávalo stále významnějším. Dá se říci, že se stalo mluvčím veřejnosti doslova přes noc, a této rychlosti odpovídá také onen nekonkrétní tón tolik patrný i z obecných definicí z prvních dnů jeho vzniku. Právě v tomto deficitu přesnějšího vymezení hierarchické struktury nalézáme v interpretaci historika Jiřího Suka náchylnost ke směřování k povaze charismatu, kde se moc zpočátku shromažďuje především kolem Václava Havla.⁸⁸ V prohlášení z 28. 11. je OF definováno jako otevřený prostor, který „kladl důraz na volné, slabě hierarchizované vztahy respektující princip decentralizace, otevřenosti a demokracie.“⁸⁹ 8. 12. došlo k doplnění původní verze, kdy bylo doplněno jeho určení jako „koalice všech demokratických sil společnosti.“⁹⁰ Také v něm bylo uvedeno, že OF bude umožňovat i další organizovanou politickou činnost občanů, a to i po volbách. OF se tak stalo koalicí všech demokratických sil společnosti⁹¹. Jeho cesta k hledání vlastní totožnosti však byla stále otevřená.

Z tolik proklamovaného otevřeného charakteru OF vyplývá, že nebylo imunní vůči přílivu lidí spjatých s minulým režimem a správně tušících, že v jeho volné struktuře mohou buď znovu získat své ztracené pozice, nebo zaujmout klíčová postavení v hospodářském a státním aparátu. Spontánně vzniklé hnutí se zpočátku organizovalo v závislosti na personálních vazbách, důvěře, principu přirozené autority, v atmosféře nadšení a obětavosti aktivistů. Sami aktivisté OF si udrželi umírněnou představu o liberalizaci, požadovali uspořádání kulatého stolu s opozicí, ale nepočítali s tím, že se budou podílet na vytváření nové vlády, spíše chtěli plnit roli „dohlížitele“.⁹² Zprvu si tedy sami členové OF nechtěli obsazovat vlády ani ostatní státní instituce a byli nakloněni myšlence ponechat vládní funkce KSČ, přičemž se stále zasazovali o zahájení politického dialogu. To bylo podle J. Suka důkazem toho, že OF nechtělo vystupovat jako progresivní politický subjekt a stupňovat radikalitu, spíše ji tlumilo, volilo taktiku opatrných kroků vpřed.⁹³ Povaha OF v jeho počátcích byla nadstranická, mělo zaštitovat probíhající změny a zasáhnout v případě potřeby. Aby mohlo svoji práci skutečně vykonávat, muselo rovněž komunikovat s veřejností a zklidnit zjitřenou atmosféru.⁹⁴

Aby však bylo OF potřebně akceschopné, pro další chod byla nevyhnutelná nutnost pevnějšího vnitřního uspořádání a důslednější organizace. Za této situace si představitelé OF uvědomili, že se stali faktickým správcem moci. Mysleli si ovšem, že pouze na přechodné období. OF zpočátku skutečně preferovalo kontinuitu státní moci, tj. prozatímní setrvání vůdčích představitelů výkonné moci v úřadech. Ačkoliv rámec listopadu 1989 byl revoluční, v rovině uchopení moci jednalo do jisté míry o kompromis.⁹⁵ Když premiér Ladislav Adamec vyzval Václava Havla, aby mu předložil svůj návrh na vznik federální vlády, nikdo z opozice

⁸⁷ Tamtéž, s. 75.

⁸⁸ Tamtéž, s. 80-81.

⁸⁹ ZNEBEJÁNEK, Sociální hnutí, s. 39. In: SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 76.

⁹⁰ SUK, J., Občanské fórum: listopad-prosinec 1989, s. 158.

⁹¹ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 65.

⁹² Tamtéž, s. 54.

⁹³ Tamtéž, s. 56.

⁹⁴ Tamtéž, s. 57.

⁹⁵ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 111.

s tím nepočítal. Při jednání o složení vlády 5. 12. převládal názor, že v čele má zůstat L. Adamec, osoba, skrze kterou bylo možné počítat s tím, co se dá nazvat kontinuitou moci. Jeho odchod prozatím nikdo nepožadoval. Ovšem k obratu došlo brzy poté. Adamec 7. 12. abdikoval a do čela federální vlády navrhl Mariána Čalfu⁹⁶. OF se tedy ocitlo v situaci, kdy stále sílila vůle veřejnosti po změně, ale určitá neochota k radikálnějšímu řešení a na druhé straně faktická nepřipravenost tuto změnu pozdržovala.

V prosinci '89 tak na základě jednání OF s předsedou vlády Františkem Pitrou⁹⁷ vznikla rekonstruovaná federální vláda (tzv. „vláda 15:5“, tedy s poměrem 15 komunistů proti 5 nestraníkům), ale toto složení vlády se nesetkalo u veřejnosti s kladným ohlasem, na základě čehož OF tuto vládu odmítlo a dále pokračovalo v jednáních o jejím složení.

Počátkem prosince oznamuje Koordinační centrum OF kandidaturu Václava Havla na post prezidenta.⁹⁸ Na bilaterálním jednání, které proběhlo 8. 12. v Paláci kultury, delegace OF prosadila své požadavky na složení federální vlády. Dne 9. 12. byla ustanovena „vláda národního porozumění“, kterou jmenoval prezident ČSSR Gustáv Husák a vzápětí abdikoval. Tato vláda měla dokončit dekomunizační proces, snížit mocenský vliv KSČ a zejména dovést zemi ke svobodným volbám.

Václav Havel byl do prezidentské kandidatury navržen jako zhmotnění víry, že vývoj společnosti bude postupovat stejně dynamicky jako v revolučních dnech. Při volbě prezidenta sehrál významnou roli Marián Čalfa, který přestal reprezentovat KSČ jako dosud, ale stal se mluvčím státních struktur.⁹⁹ Havel byl nakonec navržen jako jediný kandidát a jeho kandidaturu podpořil i parlament. Po vyhlášení kandidatury na prezidenta Havel opustil OF, aby mohl být nestranickým prezidentem. Přislíbil však, že většinu politických kroků bude konzultovat s Radou Koordinačního centra OF, jeho vedoucím orgánem. Když je pak 29. 12. Havel zvolen prezidentem a definitivně z vedení OF odchází, úlohy hlavního představitele OF se ujímá Petr Pithart¹⁰⁰.

⁹⁶ Marián Čalfa (nar. 7. 5. 1946) je slovenský právník a bývalý politik, za normalizace člen a funkcionář KSČ. Po odstoupení Ladislava Adamce z jednání se stal hlavním vyjednávačem s nastupující mocí a následně 10. prosince 1989 premiérem v takzvané „vládě národního porozumění“. Sehrál významnou roli při prosazení Václava Havla na post prezidenta. V lednu 1990 vystoupil Čalfa z KSČ a po volbách roku 1990 byl zároveň opětovně jmenován předsedou vlády (tzv. vláda národní oběti) a tuto funkci zastával až do voleb roku 1992, nyní již jako člen hnutí VPN.

⁹⁷ František Pitra (nar. 13. 11. 1932) je bývalý český a československý politik Komunistické strany Československa, předseda vlády České socialistické republiky v letech 1988–1990 a poslanec Sněmovny lidu Federálního shromáždění za normalizace.

⁹⁸ O podporu kandidatury požádal rovněž Ladislav Adamec, který podal demisi, ale podpory ze strany OF ani VPN se mu nedostalo.

⁹⁹ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 228.

¹⁰⁰ Petr Pithart (nar. 2. 1. 1941) je český politik, člen Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové, bývalý předseda české vlády v rámci federace, bývalý předseda a dlouholetý místopředseda Senátu Parlamentu České republiky. Po sametové revoluci krátce i poslanec Sněmovny národů Federálního shromáždění za Občanské fórum, počátkem 90. let politik Občanského hnutí. V letech 1996–1998 a 2000–2004 byl předsedou Senátu a v letech 1998–2000 a od roku 2004 byl jeho místopředsedou.

3.4. *Vnitřní uspořádání OF a jeho proměny*

Jádrem OF byla skupina kolem Václava Havla, kterou tvořil okruh jeho nejbližších spolupracovníků, kam patřili Alexandr Vondra, Jiří Křížan¹⁰¹, Eda Kriseová¹⁰², Radim Palouš¹⁰³, Michal Kocáb¹⁰⁴, Vladimír Hanzel¹⁰⁵, Stanislav Milota¹⁰⁶, Petr Pithart a Zdeněk Jičínský¹⁰⁷. Autorita Václava Havla byla již od počátku zcela mimořádná a nezpochybnitelná, po jeho odchodu přebírá vůdčí úlohu Petr Pithart.

Již brzy po vzniku OF, 24. 11., proběhl první pokus o organizační reformu v jeho kruzích. Počáteční anarchie se změnila v trojčlenný vertikální systém, kde „nejníže“ stálo plénum „masa“, kterou tvořilo nestrukturované společenství. Plénum bylo dále členěno do různých komisí¹⁰⁸, z nichž nejvyšší postavení měla komise operační, která reagovala na aktuální dění a připravovala scénáře veřejných vystoupení, mítinků, apod. Na vrcholu systému stál „krizový štáb“, který tvořil Václav Havel a jeho nejbližší (posléze skupina sdružená kolem Petra Pitharta) a kde docházelo k faktickému tvoření skutečné politiky. Pod krizovým štábem se brzy vytvořila nárazníková zóna, tzv. „akční skupina“, dohromady asi čtyřicet aktivistů. Zpočátku ale byly pravomoci nejasné a často se přelévaly bez vnitřních pravidel, docházelo tak k spontánní distribuci moci.¹⁰⁹

¹⁰¹ Jiří Křížan (26. 10. 1941–13. 10. 2010) byl český scenárista. Od roku 1986 se angažoval v disentu, zařadil se na tzv. černou listinu tehdejšího režimu. V lednu 1989 založil petiční výbor za propuštění Václava Havla z vězení. Spolu s Václavem Havlem a Alexandrem Vondrou napsal petici Několik vět, podílel se na založení Občanského fóra. Působil jako poradce prezidenta Havla. V období červen 1992 až leden 1995 působil jako náměstek ministra vnitra. Poté se vrátil ke scenáristice a přednášel na FAMU.

¹⁰² Eda Kriseová (nar. 18. 7. 1940) je česká novinářka a spisovatelka. Je členkou PEN klubu, Obce spisovatelů, Kafkovy společnosti a správní rady Nadace Central and Eastern European Book Project v Amsterodamu. Roku 1972 se díky svým postojům stala zakázanou autorkou, do r. 1976 pracovala v universitním archivu, poté byla nucena toto místo opustit a pracovala zcela mimo obor. Po sametové revoluci (1989) byla mluvčí Občanského fóra a potom se stala poradkyní Václava Havla, kde pracovala jako ředitelka sekce Stížnosti a milosti prezidentské kanceláře, tuto práci vykonávala do roku 1992. Poté se věnuje jen literární činnosti.

¹⁰³ Radim Palouš (nar. 6. 11. 1924) je český filosof, pedagog a komeniolog, mluvčí Charty 77 a v letech 1990–1994 rektor Univerzity Karlovy. V listopadu 1989 se jako jeden z představitelů Občanského fóra účastnil schůzí a jednání, v lednu 1990 se stal rektorem Univerzity Karlovy. Podílel se na její obnově, na reformě vysokého školství a na obnovení mezinárodních styků UK.

¹⁰⁴ Michael Kocáb (nar. 28. 7. 1954) je český hudební skladatel, zpěvák, občanský aktivista, politik a podnikatel. Byl zakladatelem iniciativy Most a na počátku 90. let 20. století byl poslancem Sněmovny lidu Federálního shromáždění ČSFR a jedním z iniciátorů odchodu sovětských vojsk z území bývalého Československa. V letech 2009–2010 byl ministrem pro lidská práva a národnostní menšiny České republiky.

¹⁰⁵ Vladimír Hanzel (nar. 27. 1. 1951) je český hudební publicista a kritik. Od léta 1989 do roku 2003 byl osobním tajemníkem disidenta a poté prezidenta Václava Havla a ředitelem jeho sekretariátu, poté vrchním ředitelem kabinetu ministryně školství, ředitelem vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze a internetovým redaktorem v České televizi.

¹⁰⁶ Stanislav Milota (nar. 9. 3. 1933) je český kameraman a signatář Charty 77. Po roce 1989 působil také jako vedoucí kanceláře prezidentského sekretariátu a byl členem Rady pro rozhlasové a televizní vysílání.

¹⁰⁷ Zdeněk Jičínský (nar. 26. 2. 1929) je český právník, politik a publicista, autor řady odborných knih, statí a učebnic, do nástupu normalizace člen KSČ, po federalizaci Československa krátce poslanec Federálního shromáždění a České národní rady, pak disident a signatář Charty 77, po sametové revoluci člen Občanského fóra, Občanského hnutí a pak ČSSD, poslanec Federálního shromáždění a Poslanecké sněmovny.

¹⁰⁸ Jednalo se o dále o odbornou komisi, koncepční komisi, informační komisi, technickou komisi a organizační komisi. SUK, J., *Labyrintem revoluce*, s. 95.

¹⁰⁹ SUK, J., *Labyrintem revoluce*, s. 98.

Ačkoliv byl zastáván koncept horizontální struktury, a to nejen v centrálním OF, ale i v regionálně zakládaných občanských fórech, pro další vnitřní vývoj OF bylo charakteristické dvojí směřování. Zaprvé to byl sklon k hierarchizaci a také k oligarchizaci moci. To se projevilo zformováním rozhodujícího grémia, které se uskupilo kolem osoby Václava Havla a také tím, že se tato skupina z nestrukturovaného chaotického hnutí postupně vydělovala a byla faktickým tvůrcem směřování OF.¹¹⁰

Ona proklamovaná otevřenost OF tak zůstává sporná a je otázkou, zda se naplnila nebo zda se OF stalo jakýmsi regulovaným prostorem, do jisté míry omezeným nově vznikající organizační strukturou, do jehož nejvyšších sfér byl přístup znesnadněn. Tuto situaci po odchodu Václava Havla popisuje i Petr Pithart: „*Ve Špalíčku se vytvořilo jedno patro, jakási nepřístupná zóna, a to mnoho lidí vnímalo strašně úkorně. Tam se prostě nesmělo.*“¹¹¹

Vývoj v rámci vznikajících struktur hnutí dále pokračoval. Ze stále se rozšiřujícího pléna se vytvořilo Koordinační centrum OF (dále KC OF), které bylo informačním střediskem, servisním střediskem i organizátorem a správcem hospodaření OF. Ze samotného jádra hnutí (tedy krizového štábu a akční skupiny) se vytvořila Rada Koordinačního centra, kterou tvořilo 26 členů a která si postupně začala tvořit aparát a pomocné orgány.¹¹² Z Rady vyčníval zejména „triumvirát“ ve složení Petr Pithart, Petr Kučera¹¹³ a Ivan Havel¹¹⁴. Z pléna vzniklé KC OF bylo složeno ze 150 členů s právem hlasovat a bylo oficiálním reprezentantem občanské společnosti při vyjednávání se státní mocí.¹¹⁵

Již po vzniku federální vlády 10. 12. se prohlubuje napětí v OF. Členové KC OF totiž pociťovali potřebu zachovat své složení v původní podobě, ta ovšem neodpovídala požadavku na demokratický způsob volení jeho členů. Po odchodu Václava Havla po 10. 12. došlo k ustanovení Rady KC OF a sám Havel nechtěl, aby byla zvolena podle demokratických pravidel, nýbrž aby byli účastníci volení na základě vzájemné důvěry. Rada KC OF se tak tvoří ze dvou skupin, které se shlukovaly kolem V. Havla a P. Pitharta, aniž by prošla procesem zvolení a tím pádem i případné transformace.¹¹⁶ Po 10.12, kdy byla oficiálně vyhlášena kandidatura Havla na prezidentské křeslo, Havel z OF odchází. Ačkoliv v zemi začala cesta k demokracii, vytvářela se propast mezi formálním demokratickým uspořádáním a nedemokratickou praxí uvnitř OF. I to bylo ale důsledkem nutnosti konat rychle a účinně v kontaktu se stále se měnícími vnějšími okolnostmi.

Podvojně byla ale vymezena i sama povaha OF. Ač stále zůstává hnutím nestraníků, nevyvrací ani svoji povahu koalice demokraticky smýšlejících sil.¹¹⁷ Toto dvojí vymezení bylo stanoveno již v počátku OF, ale nikdy nebylo upřesněno či vyvráceno a OF se tak

¹¹⁰ Tamtéž, s. 80.

¹¹¹ Tamtéž, s. 109.

¹¹² Po 10.12, kdy odchází Havel s Vondrou z KC, se skládaly ze dvou skupin, které se pohybovaly kolem dvou centrálních postav OF, V. Havla a P. Pitharta.

¹¹³ Petr Kučera (nar. 29. 6. 1947) je český historik a novinář, bývalý československý politik Občanského fóra, později za Občanské hnutí a sociální demokracii, poslanec Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění po sametové revoluci.

¹¹⁴ Ivan M. Havel (nar. 11. 10. 1938) je vědecký pracovník a bývalý ředitel Centra pro teoretická studia, společného pracoviště UK a AV ČR. Je také šéfredaktorem časopisu Vesmír. Je bratrem bývalého prezidenta Václava Havla, se kterým patřil mezi zakladatele Občanského fóra.

¹¹⁵ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 68.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 108.

¹¹⁷ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 77.

rozhodlo plnit více funkcí najednou. Podle Petra Pitharta tak vznikala zásadní paradox, protože za situace, kdy se OF nepovažovalo za politickou stranu, chtělo také jednat účinně a demokraticky.¹¹⁸ Tato nejasnost ve výkladu podstaty OF vedla postupně k rostoucímu napětí na více úrovních jeho organizace ve vnitřních vztazích a také ve vztazích navenek. OF se netransformovalo v politickou stranu a muselo se tak smířit se svojí nevyhraněností: rozhodlo se naplnit všechny své vnitřní možnosti a bylo zároveň všeobecným občanským hnutím, politickým hnutím i koalicí vznikajících politických stran.¹¹⁹

3.5. *Další vývoj OF - směřování ke svobodným volbám*

Obavy z dalšího vývoje provázejí OF už od počátků. Již po 26. 11. nastává doba, kdy i Václav Havel uznává nutnost jisté změny nebo snad konce tohoto hnutí. Na jedné straně se chce vyhnout rychlému konce hnutí, ale obavy se týkají i jeho vnitřního vyprázdnění: „*OF nesmí dopadnout jako Solidarita. Ta trvala příliš dlouho. My musíme přemostit dobu mezi totalitou a životaschopnou demokracií.*“¹²⁰ Poté, co je 29. 11. parlamentem odsouhlaseno zrušení článku o vedoucí úloze Komunistické strany, hnutí je již spoutáno a vyvíjí se k větší organizovanosti. Politické změny byly konány uspořádaněji, objevovala se i ochota ke konsenzu. Přesto ale na určitých teritoriích zůstávala revoluce nezkrocena a tyto výbuchy narušovaly tuto vratkou stabilitu.¹²¹

18. 12. zaznívá kritika z úst Ivana Dejmal¹²² – nelíbí se mu odstředivost rozhodujících grémií KC OF od základny hnutí, kterou tvořil plénum, posléze sněm. Plénum bylo podle Dejmal odstaveno na vedlejší kolej, pak bylo změněno na sněm. Dejmal také upozorňuje na užívání dříve tak kritizovaných nedemokratických praktik, jichž se podle něj dopouštěl i sám Václav Havel.¹²³ V sekretariátu také podle něj sedí lidé, kteří nepřišli z opozice, a tím dochází k jejich míšení s lidmi z tzv. „šedé zóny“. Do konce roku 1989 bývá revoluce popsána jako rok zázraků, „šťastná improvizace“, problémy s udržením revoluční dynamiky se ale začínají objevovat již v lednu 1990.¹²⁴

Zatímco v listopadu došlo ke zlomení moci KSČ, v prosinci se podařilo ovládnout exekutivní složky státní moci, v lednu došlo k převzetí kontroly nad mocí zákonodárnou. Hlavní odpovědnost za osud Československa spočívala na OF a VPN.

Aby bylo možné učinit toto volné seskupení akceschopným, bylo potřeba rozhodnout mezi dvěma možnými směry transformace. OF stálo před rozhodnutím, zda z něj vznikne strana moderního typu nebo zda si ponechá dosavadní formu politického hnutí. Cesta politické

¹¹⁸ Tamtéž, s. 78.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 78.

¹²⁰ HORÁČEK, M., *Jak pukaly ledy*, s. 178.

¹²¹ Zde se jedná hlavně o situaci v Brně na přelomu února a března 1990. Více viz SUK, J., *Labyrintem revoluce*, s. 326.

¹²² Ivan Dejmal (17. 10. 1946 – 6. 2. 2008) byl český politik a ekologický odborník. V roce 1976 se účastnil vzniku Charty 77 a následně vedl její ekologickou komisi. Od roku 1987 vydával a redigoval samizdatový časopis *Ekologický bulletin*. V roce 1988 se účastnil založení Hnutí za občanskou svobodu a podílel se na založení nezávislé organizace Ekologická společnost, která na podzim roku 1989 iniciovala vznik asociace ekologických organizací Zelený kruh. V prosinci 1989 se účastnil založení Konfederace politických vězňů. Od listopadu 1989 do voleb v roce 1990 vedl ekologickou sekci programové komise Občanského fóra. Byl zakládajícím členem Společnosti pro trvale udržitelný život.

¹²³ SUK, J., *Labyrintem revoluce*, s. 108 -109.

¹²⁴ Tamtéž, s. 255.

strany byla odmítána, protože stále přetrvával odpor vůči stranictví a jako moderní cesta angažovanosti byla vnímána forma hnutí. Ačkoliv se stalo z nestrukturovaného občanského hnutí hnutí politické, všechny představy o jeho bližším vymezení se teprve rodily a většina aktérů se zaměřovala na blížící se parlamentní volby v červnu 1990.

Počátkem ledna začíná období, které má dovést zemi ke svobodným volbám – ty jsou ohlášeny na červen 1990. Proběhla změna názvu státu¹²⁵ a jeho symbolů, začínají probíhat rekonstrukce nejvyšších zákonodárných sborů, jež se uskutečnily kooptací. V druhé polovině ledna byl přijat tzv. „malý zákon o politických stranách“, podle něhož mohly svobodně vznikat nové strany a hnutí. Počátkem února je zrušena Státní bezpečnost a probíhá personální rekonstrukce České národní rady a Slovenské národní rady.

Koncem ledna pak odchází Havlem pověřený Pithart z grémia KC OF a nastupuje na post předsedy české vlády. Tímto končí působení Pitharta v čele OF. Nutno říci, že podle svých slov odchází z „revolučního chaosu“ s úlevou.¹²⁶

OF bylo zahlceno novými problémy a požadavky, jež na ně byly kladeny. Zároveň se každý problém díky tomu, že se musel řešit jak na české, tak na slovenské straně, musel řešit nadvakrát.¹²⁷ Bylo nuceno zabývat se mnoha problémy, ať to byly blížící se volby, očištění veřejného života od mafiánských struktur, nebo nutnost transformace společnosti ve společnost otevřenou.

KC OF se začalo stále více strukturovat a rozkládat ve své jednotě. Podle Pitharta došlo k přesycení kyslíkem svobody, kdy bylo bezpodmínečně nutné zaměřit se jen na to podstatné, na priority.¹²⁸ Popisuje pocit vyprázdněnosti, jenž za dnů svého postu v čele OF pociťoval a který podle něj vyplýval z křehkosti a neurčitosti struktur základu hnutí stojících oproti obrovské míře zodpovědnosti na tyto struktury kladené: „*OF se během čtrnácti dnů, tři neděl, vyprázdnilo... Nikdo tam nechtěl být... OF, to byl chaos, nejistá, nepevná struktura, dlouho bez aparátu a úředníků. Odpovědnost tam byla obrovská, ale jaksi neurčitá, sporná, vždy problematizovaná... Mluvili jsme o tom jistě všichni pořádkem, ale bylo to právě jen takové nezávazné mluvení. Snažili jsme se zprvu úžasné tvořivý chaos strukturovat, ale dařilo se nám to strašně pomalu a stále méně a méně. A vůle ochabovala.*“¹²⁹

Uvnitř OF docházelo ke sporům, například v otázce volebního systému, kdy se rozhodovalo mezi většinovým systémem a systémem poměrného zastoupení. Vzniklý volební zákon byl přijetím kompromisů uvnitř KC OF, OF a VPN, když byl počátkem února zvolen do vznikajícího volebního zákona systém poměrného zastoupení.

Po odchodu P. Pitharta z čela OF nastupuje na jeho místo Jan Urban¹³⁰. Václav Havel toto zvolení prosazoval, protože v rámci OF stále kladl důraz na vztahy vzájemné důvěry, a ačkoliv již nebyl vůdčím činitelem OF, stále byl vůdčí osobností československé politiky. Ani

¹²⁵ Z Československé socialistické na Československou republiku.

¹²⁶ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 302.

¹²⁷ Tamtéž, s. 263.

¹²⁸ Tamtéž, s. 296.

¹²⁹ Tamtéž, s. 301.

¹³⁰ Jan Urban (nar. 27. 3. 1951) je český novinář, pedagog, disident komunistického režimu, signatář Charty 77, spoluzakladatel, lídr a mluvčí OF. V letech 1988–1989 se podílel na činnosti klubu reformních komunistů Obroda. V období 1989–1990 se pak angažoval v OF, jehož se stal mluvčím a lídrem pro první svobodné parlamentní volby konané v červnu 1990. Z politického života odešel den po oznámení jejich výsledků, kdy bylo zřejmé, že Komunistická strana Československa byla poražena.

Urban není zvolen demokraticky na základě řádné volby, nýbrž jako záruka dalšího nadstranického vývoje OF.¹³¹ Suk popisuje atmosféru ve vedení OF jako stále slábnoucí, ale již doznívající charisma V. Havla, na jehož místo teď nastupuje namísto vůdčí osoby správce.¹³² Ačkoliv nebylo „zvolení“ Jana Urbana do čela OF přijato zcela bez výhrad, byl to právě on, kdo dovedl zemi k prvním svobodným volbám, po jejichž konání, jak předtím slíbil, odstoupil z funkce mluvčího. Sám Urban OF popisuje jako „*děsivý bordel, nádherný v tom okamžiku a děsivý později.*“¹³³

Na „vnější úrovni“ stále pokračovaly změny vedoucí k obnově demokratického zřízení. Ještě v únoru je ukončena činnost Národní fronty, začínají restituce komunistického majetku. Federální shromáždění přijímá zákony ustavující základní občanské svobody. Propukají také spory mezi českou a slovenskou politickou reprezentací (tzv. „pomlčková válka“¹³⁴). Následují reformy školství a začínají také diskuze o podobě ekonomické reformy.

Uvnitř OF dochází ke stále většímu napětí: to se týká postavení politických stran, které OF zaštiťuje, zejména ve vztahu k budoucím volbám.¹³⁵ Pro malé strany může oddělení od OF znamenat zánik, je nutné vzít v úvahu rovněž protistranickou náladu ve společnosti. Je ale téměř nemožné, aby si strany působící zatím pod křídly OF stihly do červnových voleb vytvořit vlastní strukturu. Kromě nově vzniklých stran a hnutí spadala pod samotné OF heterogenní skupina čtrnácti subjektů.¹³⁶ Nakonec došlo k ustanovení následujícího postupu pro vytváření kandidátských lístků do nastávajících voleb: kraje si samy zvolily kandidáty a učinily tak na základě listiny navržené KC OF. Některé politické strany však svoji jistotu a nadějně vyhlídky neviděly – krize vrcholí 26. 3. 1990, kdy ze svazku s OF vystupuje Křesťanskodemokratická strana.

S kritikou vnitřního rozložení OF přichází opět (nejen) Ivan Dejmal, který se počátkem února pokusil o diagnostiku vnitřní krize, a popisoval ji jako přílišnou byrokratizaci, která se projevuje v tom, Rada KC OF již není radou, ale fakticky plní funkci sekretariátu.¹³⁷ Současné stále docházelo k prohlubování rozdílů mezi Radou KC OF, krajskými občanskými fóry a politickými stranami v rámci OF. Objevuje se kritika na adresu centra, kdy je požadována jeho větší otevřenost a objevuje se dokonce nařčení z totalitních praktik. Problém podle Suka netkvěl v nedostatku strategických diskuzí, ale naopak v jejich nadbytku.¹³⁸

Československá politika od roku 1990 byla parlamentní demokracií, ale nefungovala na základních demokratických principech. Parlamentní demokracie tvořila pouhý formální

¹³¹ SUK, J., *Labyrintem revoluce*, s. 303 -304.

¹³² Tamtéž, s. 305.

¹³³ Tamtéž, s. 305.

¹³⁴ Oficiální název byl 19. 4. ustaven jako Česká a Slovenská federativní republika.

¹³⁵ SUK, J., *Labyrintem revoluce*, s. 318.

¹³⁶ Pod křídly OF působily tyto strany: Československá demokratická iniciativa (ČSDI), Klub angažovaných nestraníků (KAN), někteří členové Hnutí za občanskou svobodu (HOS), Levá alternativa (LA), hnutí Obroda, Agrární strana, Československá strana humanistické internacionály, Klub sociálních demokratů, Masarykovo demokratické hnutí, Občanská demokratická alianci, Křesťanskodemokratická strana, Romská občanská iniciativa, Strana obrany kultury, Transnacionální radikální strana. HONAJZER, J., *Občanské fórum: vznik, vývoj a rozpad*, s. 68-69.

¹³⁷ SUK, J., *Labyrintem revoluce*, s. 319.

¹³⁸ Tamtéž, s. 325.

rámec, vše ostatní bylo chaotické.¹³⁹ V rámci OF docházelo ke stále větší atomizaci, Urban období své „vlády“ popsal parafrází názvu Havlovy knihy jako „bezmocnost mocných.“¹⁴⁰

V rámci nastolené politiky národního porozumění bylo nutné vyrovnat se s komunistickou minulostí. Táhnoucím se problémem byly lustrace, panovaly rozpory o to, zda postavit KSČ mimo zákon. Znepokojivý vývoj nastal také v česko-slovenských vztazích a pokračovala obava z vývoje nekontrolovatelným směrem, zvláště v oblasti hospodářské a sociální. Nastává spor o ekonomickou reformu.¹⁴¹ Zemi bylo nutno dovést k vytvoření tržního mechanismu a provedení vlastnické transformace. V prvních měsících roku 1990 vznikly dva rozdílné scénáře této změny, jeden z odborníků z federální vlády a druhý z vlády české, obě se lišily ve způsobu, jakým má být proměny dosaženo.¹⁴² Zde začala kariéra Václava Klause¹⁴³, který zahájil boj o rychlou podobu ekonomické reformy s odvoláním se na autority liberálního světa.

Protože neexistovala jednotná vize o dalším směřování OF, ani její vedoucí struktury již neodkázaly regulovat spád a sílu revoluce.¹⁴⁴ Moc OF tak obíhala mezi jednotlivými mocenskými ohnisky. Ani vztahy mezi OF a VPN nebyly založeny na funkční a pravidelné vazbě, obě organizace spolupracovaly spíše nahodile. V rámci KC OF bylo také obtížné najít stabilní základnu. „*KC bylo vším možným, jen ne tím, čím mělo být především – skutečným centrem moci, v němž se rozhoduje o podstatných věcech a jehož rozhodnutí mají nejvyšší váhu. Jeho struktura vykazovala velkou chaotičnost, byla náchylná ke krizím, a proto nestabilní. Živelný proces se vyznačoval odstředivostí (odchodem autorit ze struktur hnutí) i dostředivostí (úsilím okrajových segmentů proniknout do centra, jemuž KC čelilo jen s velikou námahou, hledalo své místo v utvářející se mocenské struktuře, aniž by ovšem dosáhlo, aby zásadní rozhodnutí vycházela z něj.*“¹⁴⁵

3.6. Poslední jednání – rozpad OF

Od počátku dubna ubývalo sporů v rámci OF, ale zato přibývalo sporů obecně politických. O budoucnosti OF se uvažovalo jen v okrajových složkách hnutí a bez aktivní účasti jeho lídrů. Síly byly napjaty směrem k volbám, které se konaly 8. a 9. června 1990 a které skončily vítězstvím OF.

V parlamentních volbách došlo k rozhodujícímu střetnutí o orientaci OF, jehož hlavním cílem bylo zajištění masové podpory voličů. I volební program se zaměřoval na všechny, kteří

¹³⁹ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 334.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 345.

¹⁴¹ Scénář ekonomické reformy byl schválen v září 1990.

¹⁴² ŠULC, Z., Spor o strategii transformace, s. 119-121. In: ŠAFAŘÍKOVÁ, V., Transformace české společnosti 1989–1995.

¹⁴³ Václav Klaus (nar. 19. 6. 1941) je český politik, bývalý ministr financí, předseda vlády a v letech 2003–2013 druhý prezident České republiky. Před vstupem do politiky působil jako bankovní úředník a prognostik, po listopadu 1989 se stal ministrem financí ČSSR ve vládách národního porozumění a později národní oběti působící v rámci ČSFR. Ve vládě národní oběti zastával i post vicepremiéra. V roce 1990 byl hybnou pákou založení Občanské demokratické strany (ODS). V letech 1992–1997 byl předsedou vlády a od ledna až do února roku 1993 vykonával z titulu premiéra některé pravomoci prezidenta republiky. V období od roku 2003 do roku 2013 byl prezidentem České republiky.

¹⁴⁴ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 345.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 348.

byli v opozici komunistického režimu. Pro tuto kampaň byla typická nekonkrétnost a obecně demokratické proklamace. Jejím ústředním tématem byl návrat do Evropy, ale i ten byl sám o sobě vyličen velmi mlhavě. Před volbami se k OF vedle stranických občanů hlásilo taky čtrnáct dalších stran a hnutí, které chtěly podíl na moci. Na čelná místa byli postaveni většinou budoucí stoupcem občanských hnutí nebo levicově orientovaní kandidáti. OF drtivě zvítězilo. Zásadní rozhodnutí o budoucnosti OF však mělo být rozhodnuto až po parlamentních volbách.

Vítězstvím ve volbách bylo započato dvouleté, přechodné období, během něhož má společnost přejít k demokratickému systému. Zároveň bezprostředně po volbách začíná tzv. „vláda národní oběti“, která nahradila dosavadní „vládu národního porozumění.“ Tato vláda trvá od 27. 6. 1990 do 2. 7. 1992, kdy končí období transformace.

Nic už nebrání tomu, aby mohla začít éra parlamentní demokracie. Volby však OF neúprosně postavily před otázku budoucnosti. Představa zakladatele OF V. Havla ale zůstala stále nekonkrétní: mělo zůstat semknutou silou, která by vstoupila do parlamentních voleb za dva roky. Tato snaha zachovávat nadále OF jako semknutou sílu ale zaznamenala trhliny, protože stále ve svém vymezení nenabývala konkrétních rysů. OF se stále chtělo udržet coby hlavní síla, která by určovala vývoj země, ale neustále narážela na své hranice v podobě programové nevyhraněnosti, stranické sounáležitosti a disciplíny, které se snažilo potlačit.¹⁴⁶

Problém budoucnosti OF byl neustále odsouván. Jan Urban popisuje zpětně situaci z jara 1990 jako ztracenou: „*Na jaře 1990 bylo už Občanské fórum v troskách a listopadová „revoluce“ s ním. Jenom jsme to ještě nevěděli. A ti z nás, kdo už to tušili, si to nechtěli připustit. Jenomže chybu na startu už sprinter nikdy napravit nedokáže.*“ Po vítězných volbách odchází Jan Urban z čela OF tak, jak sliboval, a jeho nástupcem se stává Petr Kučera.

Bezprostředně po volbách, v průběhu léta roku 1990, ve zdánlivě poklidném období začíná politicky prozíravý Václav Klaus objíždět okresní a krajská města a získává si podporu místních většinou nespokojených krajských občanských fór. Uvnitř parlamentního klubu se mezitím prohlubuje spor o nástroje změn, zejména v souvislosti s plánovanou ekonomickou reformou. Zastánci OF jako hnutí byli pro urychlení ekonomické transformace české společnosti, jakékoliv zpomalení bylo chápáno jako nebezpečí pro transformaci vůbec. V září téhož roku je přijat scénář ekonomické reformy, který prosadil její radikální variantu.

Na sněmu OF z 15. září se uvažuje o možnosti vytvoření kolektivního lídra OF (v jeho čele měli být čtyři kandidáti – Martin Palouš, Vojtěch Sedláček, Petr Kučera, Dagmar Havlová¹⁴⁷), o měsíc později se přikloní k zvolení předsedy OF. Uvnitř OF dochází k rozštěpným tendencím, které vrcholí 12. 10., kdy ve Federálním shromáždění i České národní radě vzniká v čele s Danielem Kroupou¹⁴⁸ Meziparlamentní klub demokratické pravice (MKDP) jako klub prosazující rychlou verzi ekonomické transformace a klub, který se nijak netají snahou vytvořit z OF politickou stranu. Vznik MKDP lze vnímat jako počátek postupného rozpadu OF.

¹⁴⁶ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 458.

¹⁴⁷ RNDr. Dagmar Havlová, CSc.(nar. 1. 2. 1951) je švagrová Václava Havla, žena jeho bratra Ivana.

¹⁴⁸ Mgr. Daniel Kroupa, Ph.D. (nar. 6. 1. 1949) je český politik, vysokoškolský učitel, filosof a signatář Charty 77, někdejší předseda ODA, po sametové revoluci československý poslanec Sněmovny lidu Federálního shromáždění za Občanské fórum (později za ODA), v 90. letech poslanec Poslanecké sněmovny za ODA, které v letech 1998-2001 předsedal.

Požadavek na zvolení předsedy OF byl realizován 13. 10. 1990, kdy byl na sněmu OF v Hostivaři zvolen Václav Klaus, který bezprostředně po vyhlášení ve svém projevu prohlásil, že jeho úkolem bude udržení jednoty OF, byť přiznal, že se jedná o úkol náročný.¹⁴⁹ Ač se zavazuje, že nepřetrhne jednotu OF, v této chvíli byla již velmi těžko udržitelná.

Počátkem prosince, 6. 12., vzniká formálně Klub sociálních demokratů v čele s Rudolfem Battěkem¹⁵⁰ – ten se snaží vymezit proti směru, který prosazoval MKDP.

Václav Klaus v projevu na tzv. olomouckém setkání 9. 12. 1990 velmi autoritativně nastínil svoji představu o směřování OF. Viděl OF jako politickou stranu s programem, jehož sjednocujícím prvkem by byla ekonomická reforma s vytvořením systému tržní ekonomiky. Stoupenci zachování stávající struktury OF se dostali ve vyhrocené atmosféře do defenzivy, ale snahy o zbrzdění transformace OF byly marné. OF je nově definována jako „*politická strana s individuálním výlučným členstvím*.“¹⁵¹

Na sněmu o budoucnosti OF (8. - 9. 12. 1990) jsou zastánci hnutí v menšině. Jako opozice proti přívržencům rychlé ekonomické transformace a jako třetí názorová platforma vzniká 13. 12. Liberální klub OF¹⁵², který pracuje jako spojený klub parlamentního shromáždění, shromažďující odpůrce přeměny v politickou stranu a přívržence, kteří chtěli zachovat OF v dosavadní podobě, v podobě hnutí. Toto rozčlenění bylo prvním formálním krokem k rozdělení OF. Pohnutky k příslušnosti k těmto klubům byly často nejen názorové, ale mnohdy byly založeny na osobních vztazích.

V únoru roku 1991 Václav Havel svolává do Lán schůzku o budoucnosti OF, kdy se sám prohlašuje za mluvčího skupiny pro zachování OF. V Radě OF se vytvořily dvě skupiny. První chce transformovat OF v politickou stranu, druhá sdružuje stoupence volnější organizační struktury a organizuje se kolem Liberálního klubu OF. Definitivní rozpad OF je nabíledni.

Na schůzi o budoucnosti OF v Lánech 10. února se fakticky rozhodlo o jeho rozpadu, resp. o vzniku dvou politických subjektů, z nichž ani jeden neponese značku OF. Stalo se tak přijetím tzv. „lánských dohod“, které blíže specifikují, jak bude probíhat rozdělení OF na nově vzniklé nástupnické strany (a hnutí) i vzhledem k fungování federálních a republikových exekutivních a zastupitelských úřadů.¹⁵³ Pro další plnění volebního programu OF je tak ustaven Koordinační výbor, kde jsou zastoupeny rovnoměrně oba nově vzniklé politické subjekty. Občanské hnutí vzniklé z tzv. Liberálního klubu OF, do jehož čela se postavil Jiří Dienstbier¹⁵⁴ a Občanská demokratická strana, jejímž předsedou se stal Václav Klaus. OF se 23. února 1991 po oficiálním přijetí „lánských dohod“ rozpadá.

¹⁴⁹ HONAJZER J., Občanské fórum: vznik, vývoj a rozpad, s. 33.

¹⁵⁰ Ing. Rudolf Battěk (nar. 2. 11. 1924–17. 3. 2013) byl český a československý filozof, sociolog a bývalý politik. Během pražského jara poslanec České národní rady a aktivista Klubu angažovaných nestraníků, za normalizace odstaven z politických funkcí a pronásledován, v roce 1989 po sametové revoluci politik obnovené Československé sociální demokracie a předseda Sněmovny lidu Federálního shromáždění, později aktivista levicových (ale protikomunistických) a liberálních formací Klub sociálních demokratů Občanského fóra, Asociace sociálních demokratů a Demokraté 92.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 44.

¹⁵² K Liberálnímu klubu OF se připojili např. Petr Pithart, Jan Sokol, Jiří Dienstbier nebo Miloš Zeman.

¹⁵³ PŠEJA. P., Stranický systém České republiky, s. 53.

¹⁵⁴ Jiří Dienstbier (20. 4. 1937 – 8. 11. 2011) byl český politik, novinář a disident. Po vzniku OF v listopadu 1989 se stal krátce mluvčím jeho Koordinačního centra. Už v prosinci téhož roku byl jmenován ministrem zahraničí. Tuto funkci zastával v první i druhé vládě M. Čalfy. Ve volbách roku 1990 zasedl do Sněmovny

OF hrálo v daném historickém okamžiku nezastupitelnou roli. Dovedlo s VPN Českou a Slovenskou federativní republiku k prvním svobodným volbám a započalo transformaci společnosti. Občanské hnutí odkazující k tradici OF svým volným vnitřním uspořádáním ve volbách r. 1992 neuspělo, řada jeho činitelů přešla k sociální demokracii, zbytek se transformoval nebo z politiky odešel. Občanská demokratická strana existuje dodnes. Ačkoliv se atmosféra nadšení postupně proměnila, přerodila se z „*revoluce étosu*“ do „*revoluce zájmů*“, význam OF, které nastoupilo na místo uvolněného mocenského vakua, je nesporný.¹⁵⁵ OF se podařilo splnit svůj nelehký cíl, kterým bylo dovést zemi ke svobodným volbám a započít transformační proces v celé společnosti.

lidu Federálního shromáždění za OF. V roce 1991 po rozkladu OF přešel do klubu Občanského hnutí. Ve Federálním shromáždění setrval do voleb roku 1992.

¹⁵⁵ SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 34.

4. *Rozhovory*

4.1. *Rozhovor s Ivanem Ryndou*

PhDr. Ivan Rynda (nar. 6. 2. 1953 Praha) je český sociální a kulturní ekolog, vysokoškolský pedagog, po sametové revoluci politik a československý poslanec Sněmovny lidu Federálního shromáždění za Občanské fórum, později za Občanské hnutí, později neúspěšný kandidát Strany zelených do senátu.

Od roku 2001 působí jako vedoucí Katedry sociální a kulturní ekologie na Fakultě humanitních studií UK v Praze, přednáší však také na řadě jiných vysokých škol. Je zakládajícím členem Společnosti pro trvale udržitelný život a předsedou Českého národního komitétu programu UNESCO Člověk a biosféra.

V jaké životní situaci Vás zastihl 17. listopad?

Svoji situaci bych rozdělil na popis situace osobní a popis situace politicko-názorové. Z osobní stránky jsem na tom byl velmi zle, protože 17. listopadu 1989 jsme našli moji zemřelou sestru v jejím bytě, který obývala sama. Takže následující dva dny jsem trávil opravdu velmi hekticky, starostmi o maminku, debatami se sourozenci a podobně. Pokud šlo o názorovou situaci, začal jsem si být téměř jistý, že to, čemu jsem po dlouhá léta stejně jako většina lidí v této republice nevěřil, totiž že by bylo možné zvrátit politickou situaci a totalitně autoritativní režim tehdejšího Československa, se zřejmě splní. V těch posledních týdnech už začalo být jasné, že jeho kolaps, jeho imploze, je nadosah. Ale nijak jsem nepředvídal, že k tomu dojde právě toho dne, přestože v Hnutí za občanskou svobodu¹⁵⁶ (dále HOS), jehož jsem byl členem, bylo to téma včetně příslušného průvodu rozebíráno.

Kdy jste potom vstoupil do OF? Jak jste se o něm dozvěděl?

Já jsem se neúčastnil těch dvou divadelních setkání v Činoherním klubu a potom na Smíchově ve Švandově divadle právě kvůli smrti mé sestry Táni, opravdu jsem na to neměl nejmenší myšlenky, přestože jsem tam byl několika lidmi pozvaný a měl jsem příležitost tam jít. Z odstupu mě to samozřejmě velmi mrzí, protože by to byl úžasný zážitek a vzpomínka, ale od řady přátel to znám jenom z doslechu.

¹⁵⁶ Hnutí za občanskou svobodu (HOS) byla nezávislá občanská iniciativa, která 15. října 1988 vznikla v prostředí Charty 77. Iniciátorem jejího vzniku byl signatář Charty 77, nezávislý socialista Rudolf Battěk. Členy Hnutí za občanskou svobodu se postupně stala i řada lidí, kteří nebyli signatáři Charty 77. Ve svém úvodním dokumentu, manifestu „Demokracii pro všechny“, požadovali jeho autoři a signatáři nastolení pluralitní demokracie, umožnění drobného a středního podnikání nebo ochranu životního prostředí. Text upozornil i na hluboký mravní úpadek československé společnosti. Tímto prohlášením se stalo HOS skutečným politickým oponentem vládnoucí KSČ, byl to počátek organizační diferenciace vnitřně velmi různorodé Charty 77. Manifest podepsalo 126 občanů. HOS spolu s dalšími občanskými iniciativami zorganizovalo 10. 12. 1988 na pražském Škroupově náměstí první oficiálně povolenou manifestaci opozičních seskupení v období normalizace.

Nicméně jako politicky uvažující nebo aktivní člověk jsem o víkendu nabyl to přesvědčení, že Praha si poradí velmi dobře sama a že to, co je třeba udělat, je jet na venkov. Proto jsem se spojil se svou sestrou Soňou a s jedním z mých přátel, který na rozdíl ode mě měl jednak auto, jednak měl přístup ke kopírce. Na té se sice nedalo do té doby nic množit, a pokud vím, tak tam nic šířeno a množeno nebylo. Ale v tom okamžiku, tedy v neděli večer a v pondělí ráno, jsme měli možnost namnožit v ní několik plakátků a textů, které byly k dispozici (Několik vět atd.), a s těmito materiály jsme vyrazili na objížděku Čech, šířit revoluci do regionů. Dnes si myslím, že to bylo velmi správné rozhodnutí, že to bylo hodně potřeba a mnohokrát jsem to docenil ještě později, když jsem se setkal s lidmi, kterých si vážím, a kteří přitom na těch maloměstech váhali ještě v prvním týdnu po listopadu, jestli si mohou dovolit vystoupit, jestli si mohou dovolit založit místní OF. Přestože si těch lidí skutečně bez sebemenší špetky ironie velmi vážím, tak velmi dobře chápu jejich situaci, protože být v disentu ve velkoměstě je nesrovnatelně jednodušší než být v disentu na malém městečku, kde každý každému vidí do talíře. Proto si myslím, že to, že jsme jeli na venkov, bylo správné. Objeli jsme celou řadu měst, sám ten itinerář nemám v hlavě, ale byli jsme např. v Liberci, asi proto, že moji rodiče odtamtud pocházejí. Tím největším městem byl tedy Liberec, ale objeli jsme i řadu městeček, snažili jsme se vystupovat na místních demonstracích, na místních občanských shromážděních, v divadlech, v nemocnicích. Nemocnice naznačují, že jsme cestou autem za pochodu promýšleli plán, že budeme navštěvovat podniky, školy, nemocnice, zkrátka místa polo-veřejného prostoru, kde je možné oslovit velké množství lidí.

Takže jste dostali tento úkol od OF?

Nedostali. Možná jsem se špatně vyjádřil: to byla má vlastní úvaha, spolu s mou sestrou a mým kamarádem jsme usoudili, že je třeba na ten venkov jet, to jsme udělali sami a udělali jsme to hned v pondělí ráno. A teprve po návratu jsme se vlastně díky přátelům z HOSu, tuším ve čtvrtek večer nebo pátek dopoledne, přihlásili v Laterně magice v OF. Posléze jsme dostali příslušné legitimace vyrobené dětskou tiskárničkou a začal jsem normálně pracovat v OF.

Takže jste se začal občansky angažovat sám před vstupem do OF. Po vstupu do OF jste dělal něco podobného, jako bylo objíždění venkova a měst?

Já jsem byl kárným řízením vyloučený přesně v polovině vysokoškolského studia z Filosofické fakulty UK. Byl jsem vyloučen pro trvalé spory s vedením fakulty, s některými konkrétními učiteli. Poté byla tou poslední kapkou zcela konkrétní kauza, kdy jsme protestovali proti rozhodnutí SSM¹⁵⁷, které umožňovalo výjezd do zahraničí pouze funkcionářům nebo aktivním členům SSM. Ta aféra je trochu známá, byla snad i trošku knižně popsána. Na jejím základě nebo v jejím důsledku bylo vyloučeno celkem pět lidí, dva původní iniciátoři (abych se nechlubil cizím peřím), a potom tři další a několik dalších lidí dostalo veřejnou důtku. V té době jsem už díky přátelům v zahraničí měl možnost šířit ve

¹⁵⁷ Socialistický svaz mládeže (SSM) byla organizace v Československé socialistické republice sdružující mladé lidi ve věku 15–35 let, fungující mezi lety 1970 až 1989. Organizace byla řízená a spravována KSČ. SSM byla nástupnická organizace po zaniklém Československém svazu mládeže (ČSM), který zanikl v roce 1968.

velkých množstvích tiskoviny, ať už to byly v tuzemsku vznikající samizdaty (edice Petlice apod.) nebo jsme s přáteli jednu malou edici (Kde domov můj) založili. Aktivně jsme vyhledávali texty, redigovali je, vydávali ve strojopisech atd. Naopak ze zahraničí jsme dostávali dneska už klasické texty, Svědectví, Listy, často v několika formátech. Dostával jsem několik formátů a několik výtisků a snažil jsem se ty materiály distribuovat, aby samozřejmě okolovaly co největší množství lidí.

Po vzniku HOSu jsem začal tyto texty nebo i texty HOSu, Demokracii pro všechny a další texty, které HOS vydal, množit. Paradoxně jsem měl v zaměstnání, kde jsem se živil jako systémový analytik a později jako vedoucí několika výpočetních oddělení, přístup ke kopírce. Tehdy ještě nebyly xeroxy, byl cyklostyl a ještě jeden typ. Dalo by se říct, že klasický xerox byl tehdy novinkou a byl režimem přísně tajený. Do té doby se množilo na dvou typech zařízení. Text se napsal na psacím stroji na blány, které vypadaly jako tenký papír. Psací stroj ty jednotlivé blány proklepl. Skrz to se na zvláštním stroji protlačovala barva, to bylo poháněné motorkem. Výsledkem byl z dnešního pohledu velmi nekvalitní chlupatý text. Já jsem měl přístup k těm blanám a k rozmnožovacím přístrojům. Dělalo se to tak, že se každá blána zvlášť přísně evidovala, a protože se nad tehdejšími zřízením už opravdu smrákalo, tak ta kontrola byla poměrně liknavá, bylo možné občas blánu nahlásit jako zničenou, poškozenou, špatně napsanou, někam se vyhodila.

Tímhle způsobem jsme množili s kamarádem z HOSu skutečně docela úctyhodné množství textů, protože jsme nějaký text třeba napsali na blánu a natočili jsme toho tři sta nebo čtyři sta výtisků. Dělali jsme to na centrálním ředitelství jednoho tehdejšího národního podniku – pod svícem tma.

Když se ptáte na moji minulost, tak já osobně jsem na základě velmi mučivé úvahy nikdy nepodepsal Chartu 77, protože jsem měl skutečně velkou ctižádost vysokou školu dostudovat, nabýt titulu a (říkám to zcela naplno) své vzdělání nějak oficializovat. Dnes toho rozhodnutí v podstatě nelituju, protože mi později umožnilo vysokoškolskou kariéru po listopadu, protože už jsem už ten titul měl, po mnoha letech po vyhazovu jsem totiž školu dodělal. Do HOSu jsem vstoupil později z úplně jiného důvodu. Přátelé z HOSu mě žádali, abych ten vstup neučinil, abych zůstal v utajení právě kvůli tomu množení. Aby se o mně prostě nevědělo, protože pak bylo možné v klidu materiály množit. Takže do HOSu jsem vstoupil opravdu někdy na podzim, dokonce několik málo týdnů před listopadem, protože to už právě byla situace, kdy bylo jasné, že režim imploduje.

Zpočátku byly v OF struktury trochu proměnlivé. Co přesně jste v OF vykonával?

Tohle je pro mě mimořádně zajímavá otázka, protože jedna věc je, jakými funkcemi jsem byl pověřen já a co jsem konkrétně v OF dělal, druhá věc je, jak jednotlivé instituce nebo subinstituce OF vznikaly. Poměrně velmi brzy, zhruba po týdnu od založení Koordinačního centra OF, jsem byl pověřený funkcí vedoucího organizační komise, a to právě proto, že jsem měl pravděpodobně určité komunikační schopnosti, schopnost jednat s lidmi, schopnost je oslovit a strukturovat nějak problém, který je třeba sdělit dál. Takže si osobně myslím, že jsem se na tu funkci docela hodil. Druhý důvod, proč jsem byl do ní ustaven, spočíval právě v tom, že mě spolu se sestrou a kamarády zcela spontánně napadlo oslovit venkov, že jsem se mohl na poradách OF pochlubit tím, co si lidi na venkově myslí. Že tady v té noře, v té

Laterně magice, se můžeme spolu hezky bavit, ale někde v „Horní Dolní“ to vypadá úplně jinak. Tohle jsou věci, které, myslím, vedly k tomu, že jsem byl ustanoven jako vedoucí organizační komise. Pokud vůbec měla nějaké sídlo, sídlila nejprve v Laterně magice, pak přesídlila do Špálovy galerie. Poté začalo OF zabírat v Praze čím dál tím více prostor, takže jednak expandovalo do známého Špalíčku, ale také, což se ví méně, na Valdštejnské náměstí, kde jsme měli několik místností, v prostorách, kde dnes tuším sídlí senát. Ale vstup byl z Tomášské ulice.

Kromě toho, že jste měl na starosti organizační komisi, jste měl nějaké jiné úkoly? Suk popisuje organizaci OF jako „personální promiskuitu“ ...

Ano, to je ta druhá část. Tím mám na mysli takové „próteovské“ proměny struktur OF, těch, kde jsem byl účasten řekněme mň nebo podle toho, kolik času mně zbylo. Já se nebudu pokoušet mučit paměť a vyjmenovat názvy jednotlivých orgánů OF, myslím, že přesné zachycení názvů a jejich zařazení tak, jak se vyvíjely v čase, je úkolem historiků. Spíš bych se pokusil ten fenomén institucionalizace demokracie popsat v obecnějších konturách.

Zpravidla se bavili všichni se všemi, přičemž takové přirozené jádro tvořil samozřejmě Václav Havel a jeho neblížší. Pak se vytvořila nějaká organizační struktura v podobě jakéhosi pléna, které se scházelo obecně v hledišti Laterny magiky, zatímco na pódiu vystupovala rada, řídicí výbor, nebo nějaký podobný orgán. Ta „personální promiskuita“, jak jste to nazvala, částečně fungovala tak, že každý z těch řadových členů, kterých se dostávalo do Laterny magiky víc a víc, toužil být v radě. Rada se rozrůstala, rozrůstala, až se v jistém okamžiku stávala nefunkční. Důvodem ovšem nebyla jen ctižádost lidí nebo snaha být u toho, ale důvod spočíval i v jejich odborných schopnostech. Jak se lidé shlukovali po menších skupinách nebo jak se radili, co je třeba udělat, tak se ukázalo, že každý něco zajímavého, užitečného umí, takže se řeklo: „Pojď, ty bys měl být v radě, já tě tam příště přivedu.“ To byl druhý z hlavních důvodů, proč se ten orgán neobyčejně rozrostl a stal se pro přijímání rozhodnutí vlastně skoro nezpůsobilý, neakční.

Takže se hrstka otců zakladatelů, těch nejtěnějších, zase sešla a řekla si: „Musíme s tím něco dělat, založíme k té radě výbor rady nebo něco podobného.“ (Ty názvy nejsou autentické, ty si teď vymýšlím.) Výsledek byl, že ten původní, širší orgán odumřel, protože už tam byli skoro všichni. To nezajímalo nikoho a jeho závěry nebyly k ničemu a začal zase bytnět ten nově vytvořený. Tento systém postupného „odškrcování“ orgánů se opakoval v několika etapách, než se KC OF jakž takž usadilo a nějak se etablovalo do stálých pracovních struktur.

Byla proklamovaná otevřenost OF skutečná?

Jak už jsem několikrát naznačil, existovala tam jistá žárlivost mezi členy OF, těmi, kteří měli přístup do Laterny magiky a mohli se dostat blíž řekněme k Václavu Havlovi a mohli se nějakým způsobem podílet na rozhodování. Samozřejmě že tam fungovala síť starých

osobních kontaktů a známostí, např. členové Obrody¹⁵⁸, což je dostatečně popsáno v historické a politologické literatuře, byli v Laterně magie spíše obávaní. Varování proti nim se vyskytovala často, stejně jako byl jistým cejchem poznamenán každý, kdo se s nimi stýkal nebo dlouhodoběji přátelil. Na druhou stranu tam v samých počátcích OF, řekněme po několika týdnech, začaly vznikat myšlenky na budování osobní kariéry, na to, co přijde později...

Těch drobnějších příběhů bych mohl jmenovat mnoho...

Takže si začala tu kariéru budovat třeba děvčata. Studentky nebo dívky, které přicházely pomáhat s organizační, administrativní prací, se už snažily družit se se staršími etablovanými lidmi, snažily se vytvářet si pozice, kde budou později, až „revoluce zvítězí“, celoživotně působit. Řadě z nich se to podařilo, ať už v tom méně kladném nebo v tom naprosto kladném smyslu, protože některé z nich možná znáte i Vy sama. Léta letoucí pracují na docela prestižních administrativních pozicích a dělají tam tu nejlepší práci. Tady možná můžu jmenovat, to je třeba Jana Matějková, provdaná Strunecká. To byla dlouholetá tajemnice nebo sekretářka Petra Pitharta. Je to osobně výtečný člověk, dělala tam obrovskou práci a vlastně mě nikdy nenapadlo, jestli a jak dalece se s Petrem znala už předtím nebo potom. Ale dá se říci, že udělala jistou kariéru, je-li práce v dnešním senátu záviděníhodná. Ale jestli si ji někdo z těch mladých děvčat zaslouží, pak to je určitě ona. A bylo to nesmírně ku prospěchu.

Ale na druhé straně, snad konečně musí někdo říct, že tam byly i vyloženě osobní ambice, že už koncem prvního týdne jsem v Laterně magie vyslechl rozhovor dnes velmi významného veřejně činného člověka, který požadoval od amerických novinářů pět set dolarů za rozhovor s Václavem Havlem. Tentýž člověk, troufám si říct, dosáhl jistého hmotného osobního prospěchu tím, že zadával už tehdy a hlavně v průběhu volební kampaně polo-veřejné nebo stranické zakázky pro neexistující firmy. Čili, samozřejmě, že tam začala vznikat určitá rivalita, animozita, souboj o nějaké pozice u některých známých lidí.

Myslím si, že zajímavý je příběh s Ivanem Dejmalem, který přišel do Špalíčku jako člověk, jenž je všeobecně známý jako aktivista, který si opravdu hodně odseděl. Vedle Petra Uhla¹⁵⁹ to byl, myslím, člověk, který seděl nejdéle nebo jednu z nejdělsích dob z lidí, které znám. V době, kdy se sestavovaly nominace pro kooptace nebo už byly sestaveny, přišel Ivan a velmi vehementně prosazoval zástupce politických vězňů; a bylo zřetelně patrné, jak nikdo nechce svoje místo v politice na kandidátních listinách pustit. Takže debata byla velmi vášnivá, protože velmi vášnivý byl sám Ivan Dejmal, trvala velmi dlouho. On tam potom na všechny ty lidi křičel a snad pro Vás bude zajímavé, jak jsem to prožíval já.

Myslím, že jsem na tom byl dost podobně jako většina lidí, kteří tehdy chápali politiku jako špinavou hru. Spousta lidí tehdy prohlašovala, že pomůže právě jen ke svobodným volbám, aby se mohly uskutečnit, a já jsem na tom byl úplně stejně. Ale v okamžiku, kdy mi byla možnost kandidovat nabídnuta, tak jsem se s tou myšlenkou sžil a účast ve věcech veřejných, ale i na jakémsi výsluní sdělovacích prostředku, pro mě začala být zajímavá, dost rychle jsem změnil svůj názor a začal jsem o to velmi stát. A ve skutečnosti jsem to pocítil

¹⁵⁸ Hnutí Obroda, reformní komunistické hnutí prosazující ideovou a politickou obrodu komunistické strany a její začlenění do demokratické společnosti. Zdroj <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/ObrodaV.htm>.

¹⁵⁹ Ing. Petr Uhl (nar. 8. 10. 1941) je český levicově orientovaný novinář a politik, za normalizace disident a signatář Charty 77, po sametové revoluci poslanec Sněmovny národů Federálního shromáždění za Občanské fórum, později za Občanské hnutí, počátkem 21. století politik Strany zelených.

právě během debaty s Ivanem Dejmalem, kterého jsem si velice vážil a jeho požadavek jsem uznal jako oprávněný, takže mně trvalo dvě hodiny, než jsem se našel, řekl jsem: „Já to prostě pokládám, já kandidovat nebudu, protože si myslím, že by političtí vězňové v parlamentu zastoupení mít měli.“ A dost mě to štválo, že jsem o tuhle šanci přišel.

Výsledek byl dvojitý; do federálního shromáždění se za politické vězně dostal jeden z největších myšlenkových a organizačních chaotů, člověk, který si odseděl několik let (asi devět) a nepochybně byl čestný a poctivý. Byl to ale naprostý chaotik a člověk ne příliš systémově uvažující. To byl jeden výsledek. Druhý byl ten, že v krátké době, poté, co jsem se vzdal kandidatury, se ostatním lidem zdálo, že bych na tu kandidátku přece jen patřil. A opravdu jsem si o to neřekl. Takže jsem se nakonec do toho Federálního shromáždění dostal, ale v okamžiku těch dvou hodin jsem si uvědomil, jak moc o to stojím. A ta určitá názorová konverze ve vztahu k politice a k její legitimitě, špinavosti nebo nešpinavosti se tehdy, myslím, odehrála v myslích mnoha lidí. Myslím, že jsem vůbec nebyl sám.

Vy to popisujete z trochu odlišného úhlu než je popis pozitivních pocitů radosti, euforie.

Smím vás upřesnit? Václav Havel tam při vzniku názvu OF tehdy řekl větu, kterou cituji do dneška. Totiž, že „členem OF je každý, kdo se cítí být jeho členem.“ A tato dramatická zkratka, tato dramatická tautologie, mně připadá velmi přesná a výstižná pro situaci OF. Já jsem se Vám snažil odhalovat ty temnější stránky OF, ale to, co jsem řekl, zůstává v platnosti, stejně jako byla platná ta euforie. Když se zmíním o něčem jiném... Ti lidi byli schopni v OF skutečně pracovat čtrnáct až šestnáct hodin denně a byli tak nabyti dobovou energií, že jim to snad ani nevadilo.

Já Vám můžu říct, jak jsem trávil čas já, protože si myslím, že individuální svědectví je cennější. Já jsem ráno vstal v šest hodin a šel jsem si koupit všechny noviny, které byly. Jeden z důvodů tohoto časného vstávání bylo to, že noviny byly samozřejmě okamžitě vyprodané, což Vám lidi potvrdí. Koupil jsem veškeré noviny, dojel jsem na své pracoviště, tam jsem podle okolností hodinu dvě něco dělal, protože jsem musel odvést svoji práci, a pak jsem odešel do OF a vrátil jsem se domů posledním metrem. Chodili za mnou dokonce přátelé a ptali se mě, co mohou udělat pro OF, a já jsem je dost zklamal. Ale oni, protože to byli dobří přátelé, to ode mě přijali v dobrém. Řekl jsem, že nejvíc mohou udělat, když mně dozdí v koupelně zeď, protože jsme tehdy vložkovali komín a do dneška si myslím, že moji šikovnější, manuálně zručnější kamarádi to ani v nejmenším nebrali úkorně. Prostě šli a tu zeď, která byla několik týdnů rozbitá, zazdili a omítli, aby to tam nějak vypadalo, protože se v tom nedalo existovat. A dokonce to dělali s jistým nadšením, že pomáhají svým drobným dílkem k dobré věci. Je to minihistorka, ale snad je charakteristická.

Jaké jste měl představy o době trvání OF?

Já si myslím, že jsem patřil k té naivnější části členů OF, ale také k části, která byla řekněme politicky méně prozíravá a poučená. To, co ví dnešní osmnáctiletý člověk o politice, mnohonásobně převyšuje znalosti zralých lidí z autoritativního režimu. To si troufám říct také

dost autoritativně, ale autoritativně v jiném slova smyslu. Jsem o tom hodně přesvědčený, protože vzhledem k tomu, že o všem rozhodoval ústřední výbor, lidé měli velmi malý zájem o věci veřejné a na politiku, včetně její teorie, včetně politologie, ale i na znalosti z oblasti elementární teorie, naprosto kašlali. Takže zeptat se i vzdělaného člověka na tak banální, elementární věci, jako je horizontální nebo dokonce vertikální dělba moci, bylo bezpředmětné, protože nikdo nevěděl, co to je. Nikdo nevěděl, co je moc exekutivní atd. Troufám si tvrdit, že to povědomí bylo pod tlakem bolševismu prostě zoufalé.

A tak i já jsem měl dost naivní představu, že OF se může stát reálnou politickou platformou pro hledání shody, pro mechanismus hledání. Když teď zpětně resuscituju svoje myšlení té doby v dobové rovině, myslím, že jsem v tom byl trapně většinový a že tu představu měla opravdu většina lidí. Měl jsem představu, že jsme svědky hledání nových mechanismů dohody na základě věcnosti a na základě toho, že nám všem jde v podstatě o společnou věc. A že hledáme nové mechanismy věcných řešení a v těchto mechanismech nemá klasická politika co dělat. A například Josefa Luxe¹⁶⁰, který už tehdy před očima v přímém přenosu takřkajíc rostl v politickou osobnost, jsme přijímali jako opravdického reprezentanta tradičních křesťanských hodnot, který do politiky patří i jako představitel tradiční politické strany. Ale že hlavní platformou by mělo být OF a nově vznikající politické strany by měly jen přispívat k žádoucí názorové diverzitě. Trvalo ale dlouho, než jsme se zbavili toto ódia stranictví, toho, že politické strany jsou něco zastaralého, v duchu Václava Havla něco ušpiněného, něco, s čím už společnost vlastně nemá počítat. Ale myslím, že Václav Havel zažil podobný vývoj.

Jak jste potom vnímal období od vítězství voleb OF až ke krizi vedoucí k rozštěpení a přesun ke stranickosti?

Podívejte, prvním momentem, který mě vůbec napadl, byl podle mého názoru docela důležitý okamžik hned při startu OF. Kolem 24. nebo 25. 11, týden či deset dnů po 17. 11., začala vznikat diskuze o tom, jestli mají na jednotlivých pracovištích vznikat občanská fóra, podniková občanská fóra apod. Pamatuji se, že o tomhle tématu hodně diskutoval Josef Vavroušek¹⁶¹ a Dáša Havlová, se kterými jsem se hodně sblížil hned v těch prvních okamžicích. Dášu Havlovou jsem neznal vůbec a Josefa jenom velmi málo, protože jsem ho při nějakých setkáních jednou dvakrát zahlédl, ale moc jsme se neznali. A problém byl, jestli mají vznikat podniková občanská fóra.

Já jsem prosazoval názor, že vznikat mají, protože jsem je už tehdy chápal jako spíše než stranickou platformu jako platformu občanskou, věcnou, jako veřejné angažmá v přímé demokracii. Ale převládla většina, která tvrdila, že je to pozůstatek bolševismu, komunistické strany, která se snažila ustanovit své vládnoucí autoritativní, totalitní jednotky na všech

¹⁶⁰ Josef Lux (1. 2. 1956 –21. 11. 1999) byl český politik 90. let 20. století, předseda ČSL (později KDU-ČSL) a ministr zemědělství ČR v několika vládách České republiky, po sametové revoluci československý poslanec Sněmovny národů a Sněmovny lidu Federálního shromáždění, v 90. letech poslanec Poslanecké sněmovny.

¹⁶¹ Doc. Ing. Josef Vavroušek, CSc. (15. 9. 1944 –18. 3. 1995) byl významný český ekolog, publicista a politik. V roce 1989 se podílel na založení OF. V březnu 1990 byl jmenován náměstkem Státní komise pro vědeckotechnický rozvoj odpovědným za péči o životní prostředí, v červnu 1990 ministrem vlády ČSFR, předsedou Federálního výboru pro životní prostředí, a to do konce volebního období v červnu 1992. V září 1992 inicioval založení dobrovolné neziskové Společnosti pro trvale udržitelný život, jíž do své smrti předsedal.

úrovních, kde se lidé přirozeným způsobem scházejí a otisknout tak svůj šéfovský autoritativní palec kamkoli. Já jsem uznával, že to tak podobně může vypadat; komunisti tady měli podnikový výbor, teď tady bude mít podnikový výbor občanské fórum, ale argumentoval jsem tím, že takhle to být nemá. Že to má prostě být přirozená platforma, přirozený prostor, kde se lidé přirozeně scházejí a kde mají možnost diskutovat o věcech veřejných, že to nemá být vnímáno stranicky.

To byl jeden moment. Ono to totiž souvisí se základní polaritou politiky, totiž politiky jako správy věcí veřejných a politiky jako technologie a konzumace moci. To je to základní a to, co se ve skutečnosti začalo štěpit, je štěpení mezi těmito dvěma polohami a mezi těmi důrazy. Bez mučení se přiznávám, že jsem se stal jakýmsi samospádem členem poměrně autoritativní kliky v OF, kterou tehdy představoval především Petr Kučera, ale i Zdeněk Jičínský atd. Velmi jsem si vážil právnícké a politologické zkušenosti Zdeňka Jičínského a byl jsem k němu, řekl bych, hodně nekritický. Zdaleka ne tak nekritický, jak se to potom vyvinulo ve vztahu k Václavu Havlovi, k Hradu apod. Cenil jsem si i manažerských schopností a kuloární obratnosti Petra Kučery, kteří si zase z nějakého důvodu cenili toho, co jsem snad mohl poskytnout já. Tím i tím se stalo, že mi bylo nabídnuto místo v čele nějakých orgánů.

Já jsem se tím stal v OF jednak předsedou Výboru pro životní prostředí ve Sněmovně lidu, a to z toho důvodu, že to nikdo jiný dělat nechtěl. Říkal jsem tomu „odpadní výbor“, proto, že se prostě nenašlo moc lidí, kteří by o tu funkci nějak příliš stáli, výbor se jednak zabýval odpady a jednak byl odpadní v tom smyslu, že se do toho výboru zařazoval kdokoliv, kdo nebyl schopný dělat cokoli jiného. Členem „mého“ výboru byl např. Vladimír Mečiar¹⁶², aniž by se tam vůbec kdy objevil.

A tam bylo znát, jak se politika začíná diferencovat. Já sám jsem byl ne zahlcený, ale naprosto přetečený obrovským množstvím problémů, které v podobě návrhů nových zákonů, ale i konkrétních dopisů, žádostí lidí, absolutně nebylo možné časově zvládnout, neuměl jsem to dokonce ani organizačně, a nedělal jsem nic jiného než právě toto. A ta technologie moci mě, abych se nedělal lepším, zdaleka ne jenom tolik nezajímala nebo jsem na ni nebyl šikovný. Já jsem na ni docela obyčejně neměl čas. Prostě jsem se soustředil na to, co bylo třeba udělat, jako byly návrhy zákonů, ale taky, abych slušně odpověděl aspoň na ty nejkřiklavější kauzy, které bylo najednou v životním prostředí nutno řešit tady všude kolem. Jenom abyste věděla, o čem mluvím. Například skládka pro hlavní město Prahu, což byl tehdy opravdu palčivý a diskutovaný problém, protože Dolní Chabry byly dávno za hranicí životnosti.

Zatímco jiní lidé, a teď to nemyslím úplně ve zlém, zase Josef Lux, který byl místopředsedou Výboru pro životní prostředí, na ten výbor chodil právě jenom tolik, aby se mu nedala vytknout neúčast, nikdy do věcných stránek nezasahoval nějak negativně, ale bylo zřetelně patrné, že to není hlavní pole jeho zájmu. Hlavním polem jeho zájmu byla vnitrostranická politika a uchopení moci. A neříkám to dnes nijak pejorativně. Já jsem nikdy nesouhlasil s hadem na tři¹⁶³ a s podobnými věcmi a myslím si, že je to k Luxovi

¹⁶² Vladimír Mečiar (nar. 26. 7. 1942) je slovenský politik a bývalý premiér. V roce 1990 zastával funkci ministra vnitra a životního prostředí Slovenska, do které ho, jako nestranika a neznámého právníka, nominovalo hnutí Verejnosc' proti násiliu (VPN), slovenská obdoba OF.

¹⁶³ Dobová hádanka: Had na tři a končí to Lux.

nespravedlivé. Ale on byl člověkem, kterého skutečně zajímala technologie a výkon moci. A byl na to neobyčejně talentovaný, uměl to dělat.

Tak tohle bylo spíše k pozitivnímu směru technologie moci, protože moc je nutno nejdřív získat. Velmi živě si pamatuju okamžik, kdy u příležitosti nějakého důležitého zákona, nevím už, jestli tam šlo o velkou nebo malou privatizaci, ODS hlasovala opačně ve Sněmovně národů a ve Sněmovně lidu, na což jednací řád pamatoval nějakým smírčím řízením. Jednací řád prostě předepisoval, že se to, co by ODSka jinak prohrála, vzhledem k tomu, že dojde k nesouladu v hlasování v obou dvou komorách, musí projednat znovu. A pro ně to byla nová šance, jak prosadit svou politiku. To byl pro mě téměř iniciační desgustující zážitek. Já jsem to pocíťoval velmi úkorně jako nefér prostředek. Tehdy jsme ale o těch věcech, jako je diktatura většiny a věci, které dneska známe, nevěděli pranic.

Co bylo pro mě podstatné, že jsme skutečně zastávali svůj vnitřní poctivý názor a že jsme prosazovali svůj opravdový názor na *věcná* řešení. A tohle popření vlastního názoru jako v podstatě obstrukční prostředek vymáhání politické moci nebo sebezprosazení, tam, kde nebyl věcný dialog, jsem cítil jako zradu na tom, jak mají rozhodovací mechanismy nebo procesy skutečně vypadat. Nejsou pak poctivé a nemohou vést k dobrému řešení, protože je-li toho řešení dosahováno v přímém opaku s vlastním přesvědčením části nebo jedné z těch skupin, která se rozhoduje, tak výsledek nemůže být dobrý. Tak tohle pro mě byly určující momenty a začal jsem si uvědomovat, co je vlastně politika, jaké jsou její základní podoby atd. Ale to už bylo po vzniku ODS. Pamatuju si na např. výrok Miroslava Macka¹⁶⁴, který mně hrozně utkvěl: „Tak už máme velkou privatizaci, malou privatizaci, ještě tohle a budeme to mít v kabeli,“ pravil tehdy Moravák Miroslav Macek.

Viděl jste rozpad OF dopředu? Byl jste překvapený z jeho rozštěpení?

Nebyl. Jsem, myslím, natolik vnímavý, že jsem měl příležitost dobře pozorovat, co se kolem mě děje a pozorovat ambice lidí ze vznikající ODS, z nichž někteří byli dokonce i poctiví. Ale takový Petr Čermák¹⁶⁵ nebo Jiří Kovář¹⁶⁶ se už projeví jako skuteční mafíáni a zloději, kterými se později reálně také stali. To už bylo v parlamentu znát, ty zákulisní důrazy a podobně. Nevím, do jaké míry je to v téhle ostrosti publikované, ale Václav Klaus postavil z velké míry úspěch vznikající ODS na tom, že dědictví komunistického centralismu bylo velmi silné, takže se zpočátku zdálo být úplně přirozené, že zdánlivě silné osobnosti z velkých center, zejména z Prahy, budou delegované na kandidátní listiny do jednotlivých regionů. Byl o to velký boj a dokonce samy ty regiony chápaly jako něco přirozeného, že mají na kandidátkách nějakého člověka z Prahy, o němž implicitně předpokládali, že je silnou

¹⁶⁴ Miroslav Macek (nar. 7. 12. 1944) je český stomatolog, publicista, překladatel, politický komentátor, po sametové revoluci československý politik za Občanské fórum, později spoluzakladatel Občanské demokratické strany a její místopředseda, poslanec Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění a místopředseda federální vlády Jana Stráského.

¹⁶⁵ Petr Čermák (nar. 22. 1. 1953) je český lékař, podnikatel, po sametové revoluci československý politik, poslanec Sněmovny lidu Federálního shromáždění za Občanské fórum, v 90. letech politik a místopředseda ODS, ministr vnitra ČSFR, poslanec České národní rady a po vzniku samostatné České republiky poslanec Poslanecké sněmovny.

¹⁶⁶ Jiří Kovář (nar. 5. 3. 1964) je český sportovní funkcionář a politik ODS, po sametové revoluci československý poslanec Sněmovny lidu Federálního shromáždění za Občanské fórum (později za ODS), počátkem 90. let vedoucí úřadu vlády České republiky.

osobností, ačkoliv ho v životě neviděli a nic o něm nevěděli. Tehdy se to jevilo jako něco přirozeného a svým způsobem to i přirozené bylo.

Ale Václav Klaus udělal nesmírně chytrý tah: výkon politiky v regionech fungoval reálně tak, že do svého volebního regionu přijel člověk z Prahy, a tam byl tzv. volební manažer, který měl dokonale zmapovanou místní situaci. Věděl, kdo jsou ti silní názoroví vůdci z řad obecné společnosti, z řad komunistů, co jsou místní problémy, jaká fabrika, jaká skládka, jaké znečištění životního prostředí. Udělal tomu člověku z Prahy někdy i velmi kvalifikovanou zajímavou „nalejvárnou“ o místní problematice. Tím ten delegovaný pražský kandidát mohl dát státnicky najevo, jak ho ten region zajímá, jak ho zná, mohl učinit několik státnických rozhodování. Václav Klaus neudělal nic složitějšího než jednoduchý trik, že řekl těm manažerům, mnohdy velmi ambiciózním a spíše mladším lidem: „Proč připravujete materiál pro jiné, když tu politiku můžete dělat sami?“ A velmi nepokrytě jim nabídl právě techniku konzumace moci. Dvojakost situace je v tom, že to bylo svým způsobem spravedlivé. O místních věcech, byť v centrálním orgánu, mají rozhodovat místní lidé. Nebo, jinak řečeno, regiony mají být pochopitelně autenticky zastoupeny v centrálním orgánu. Čili dvojakost a ambivalence toho postupu je v tom, že je to v zásadě správně. Ale zároveň to nebylo správné v tom smyslu, že tam nešlo o rozhodování o věcech veřejných, ale o nabídku technologie konzumace moci, velmi pragmaticky až cynicky učiněnou Václavem Klausem.

To se odehrálo na olomoucké konferenci, kde se OF rozštěpilo, a skutečnost se projevila kromě jiného tím, že Václav Klaus řekl nejméně dvěma lidem, o kterých vím, protože jedním z nich jsem byl já a druhým z nich Pavel Rychetský¹⁶⁷: „Ty už si v politice neškrtněš, ty jsi skončil.“ To je docela zajímavá situace, protože za mnou přišel Pavel Rychetský nebo jsme se prostě někde u těch jednání o tom, co dál s OF, potkali. Potkal jsem Pavla, byl opravdu blbý a byl z té situace vyděšený, protože se opravdu bál o politickou kariéru. Doufám, že mu tím nijak neškodím jako člověku, kterého si skutečně vážím. Byl vážně blbý a říkal: „Víš, co mě teďka řekl Vašek?“ Tu větu mně citoval a já jsem mu odpověděl: „Kdy Ti to řekl? Mně to říkal před hodinou.“

A „škrtnul“ jste si pak v té politice?

No, ono to mělo přirozené dozvuky, protože člověk se cítil povinován v politice něco dělat. Možná by bylo dobré, kdybych tady uvedl, myslím si, méně známou skutečnost, že OH obecně doplatilo na svou naivitu a poctivost hned v několika směrech. Zaprvé se mně z dnešního pohledu jeví jako naivní, když jsme dobrovolně a záměrně prosazovali dvouleté volební období. Velmi to prosazoval např. Petr Kučera jako poctivé řešení a ať už si o něm částečně oprávněně dneska kdokoli myslí, že to byl ten „kuloární mafián“, což nepochybně byl, on byl jeden z těch lidí, kteří prosazovali jenom dvouleté volební období. A já si myslím, že je to důvod propadu OF. Protože kdyby byly na to ustálit nějak to prostředí technologie konzumace moci čtyři roky, kdyby OH dostalo větší příležitost si uvědomit, co je třeba dělat,

¹⁶⁷ JUDr. Pavel Rychetský (nar. 17. srpna 1943) je právník a předseda Ústavního soudu ČR. V sedmdesátých letech se stal signatářem Charty 77, publikoval v samizdatu i exilových časopisech. Dne 8. ledna 1990 byl jmenován generálním prokurátorem České republiky. V červnu 1990 se stal místopředsedou československé vlády. Ze své pozice předložil Federálnímu shromáždění řadu ústavních zákonů.

nikoli cynicky, ale pragmaticky, tak jsme ve volbách později mohli uspět daleko víc. Ale druhý důvod propadu určitého směru politiky je banalita v obyčejných věcech. Já jsem byl místopředsedou organizační komise, která dávala dohromady organizaci voleb, připravovala kampaň, vedl to Ivan Gabal¹⁶⁸. Byl jsem jeho místopředsedou a z toho místa jsem odstoupil právě proto, že jsem viděl, jak jsou některé peníze zneužívány. Jak se už prostě dávají konkrétním kamarádům, kteří si na tom vydělají, např. na organizaci dopravy volebních materiálů apod. Něco jsem o dopravě věděl, protože jsem dělal systémáka v dopravním podniku, protože jsem věděl, že to, co tam ti lidé tvrdí, je prostě lež. Rozumíte, naplánovat za několik set tisíc optimální distribuci volebních materiálů, když já jsem věděl, že v ČSAD sedí v každém okrese deset chlapů, kteří mají nějakou průmyslovku, žádnou logistiku, ale jsou naprosto perfektní a nedostižitelní v tom, jak zařídit tzv. zpětné vytížení, že tihle chlapi to mají v malíčku a udělají to úplně suverénně mezi dvěma startkama a při třech rumech. Teď se za to vyhazovaly tyhle prachy. Já jsem jim to vysvětloval, ale oni se nedali přesvědčit, že je to skutečně tak. Na protest proti tomu jsem z funkce místopředsedy odstoupil.

Tehdy se také velmi diskutovalo to, co máme mít podle volebního zákona na kandidátních lístcích. Volební zákon říkal, že tam má být povolání. Náš úradek byl takový, že ministr není povolání, že to je propůjčená funkce, kterou momentálně dočasně někdo zastává. A tak kandidoval např. jako jednička do sněmovny národů v západočeském kraji Jiří Nezval¹⁶⁹, kvalifikovaný a velmi solidní, znalý, nepochybně schopný a docela hodný člověk, dopravní inženýr, který kandidoval jako „Jiří Nezval, dopravní inženýr“, ačkoliv byl ministr. My jsme tehdy jako OH měli asi patnáct ministrů v obou vládách a nevím, kolik poslanců a ti všichni měli hezky pěkně poctivě na těch kandidátských listinách uvedeno třeba učitel něco takového.

To zní z dnešního pohledu naivně, idealisticky. Ale taky to není špatně.

Jistěže to není špatně. Z dnešního pohledu je to situace ne k smíchu, ale k výsměchu! Ale právě proto zdůrazňuju, že je to poměrně málo známý a velmi signifikantní fakt. Já se nijak moc neprobírám čtením těch několik málo historiografických knížek, které o OF vznikly, ale nenašel jsem tam o tom zmínku. Přitom si myslím, že těch několik desetin, které OH při volbách chyběly, stejně jako nepřítomnost opravdu těžké váhy Pepíka Vavrouška, ale i moje, protože během voleb jsme byli v Riu na konferenci o životním prostředí a rozvoji, nás připravilo nechci říct o vítězství ve volbách, ale my bychom se byli bývali dostali do parlamentů.¹⁷⁰ Čili OH by nezaniklo jako politická strana a skutečně by existovalo dál, to je mé hluboké přesvědčení. Vstalo by nějak z mrtvých, tak, jak by se objevila poptávka,

¹⁶⁸ PhDr. Ivan Gabal (nar. 15. 11. 1951) je český sociolog a jeden ze zakladatelů OF v roce 1989. V listopadu Později byl členem rady OF a v roce 1990 vedoucím volební kampaně OF. V letech 1991–1992 pracoval jako vedoucí oddělení politické analýzy Kanceláře prezidenta republiky. V roce 1992 byl vedoucím volební kampaně Občanského hnutí.

¹⁶⁹ Jiří Nezval (nar. 5. 4. 1941) je bývalý český a československý politik, po sametové revoluci československý ministr dopravy ve třetí vládě Mariána Čálfy, v tzv. vládě národní oběti od 27. června 1990 do 2. července 1992.

¹⁷⁰ V parlamentních volbách, konaných ve dnech ve dnech 5. – 6. června 1992, nakonec OH získalo 4,7 % hlasů do Sněmovny národů Federálního shromáždění, 4,4 % hlasů do Sněmovny lidu Federálního shromáždění a 4,6 % hlasů do České národní rady. Výsledky byly velkým neúspěchem. Fakt, že OH nezískalo potřebné procento hlasů, ho odsunul mimo hlavní politické dění. Výsledky voleb staženy z <http://volby.cz/> 55

korupční aféry atd. Ale ty malé příčiny, to jsou ty „events“, jak říká Ilja Prigogine¹⁷¹; dějiny nemají kauzální povahu, ale prostě se něco stane. Tohle byla jedna z těch věcí. Zároveň byla ale svým způsobem kauzální, protože jsme tak naivní skutečně byli.

Tak, a teď jsem cítil určitou povinnost, ale na druhé straně určitou příležitost. Protože když Vám lidi říkají „voni mě přinutili, já jsem do té politiky opravdu nechtěl,“ tak v devadesáti procentech lžou. Tohle je to, co si cením např. na Martinovi Bursíkovi¹⁷², jak mám proti němu spoustu výhrad, protože on tohle říkal velice otevřeně. Já to říkám taky odjakživa: politika je droga. Mě to rozhodování o věcech veřejných, snaha domluvit nějaký výsledek nesmírně bavilo, až třeba po tu jazykovou formulační stránku návrhů zákonů, důvodových zpráv a precizaci znění; nesmírně mne to bavilo. Všechno jsou to věci, které mě skutečně jako filozofa nebo češtináře hodně zajímaly.

Takže jsem samozřejmě nějak dobíhal, byl jsem čtyři roky v zastupitelstvu městské části Praha 10, kde jsem seděl v několika výborech a poctivě jsem tam chodil a pracoval, ačkoliv to byla hrozná dřina. Poté, když vznikla Tošovského¹⁷³ vláda v devadesátém sedmém nebo devadesátém osmém roce a Martin Bursík šel do vlády, jsem byl prvním náhradníkem do pražského zastupitelstva, takže jsem si odkroutil asi deset měsíců nebo necelý rok na pražském zastupitelstvu. Když se pak na konci volebního období dělala nějaká rekapitulace práce, tak jsem měl statisticky odpracovaného díla srovnatelně se špičkami těch, kteří tam odkroutili čtyři roky. To abych se pochlubil, ale je to čiročirá pravda, to prostě tak opravdu bylo. Ale byla to výborná doba.

Takže Vás tato zkušenost nasměrovala úplně jinam, než jste byl...

Už jsem se Vám pochlubil, že jsem šel do výboru a proč, do výboru, který čistě zbyl. Za dva roky jsem se toho naučil a zažil tolik, a začala mě věc životního prostředí tak zajímat, že už jsem o toho zůstal. No a jakou kariéru než jít učit... Takže jsem prostě zůstal.

Celý život jsem toužil pracovat na univerzitě, už jako malý chlapeček, nikoliv být popelář. A pokládal jsem to za jakousi samozřejmost, že tak to prostě dopadne. Pak to jaksi nešlo a pak jsem se na tu školu dostal, protože to je nějaká dějinná nutnost, aspoň já to tak cítím. Protože, abych alespoň trochu řekl, že jsem k životnímu prostředí měl vztah, na gympl jsem se hlásil na přírodovědnou větev. Velmi racionálně, abych si ještě užil matiku a biologii a takové věci, protože jsem věděl, že pak budu chtít studovat filozofii. Tak abych měl ode všeho, protože vše mě bavilo. A když mluvíme o politice a o životním prostředí současně, tak už za totáče (a vůbec se za to nestydím), od roku osmdesát šest, sedm, jsem byl členem nějakého výboru pro životní prostředí v Praze 10. Chodil jsem na schůze s občany, které jsem účinným způsobem

¹⁷¹ Ilja Prigogine (25. 1. 1917 –28. 5. 2003) byl rusko-belgický fyzikální chemik a filozof. Jádrem jeho díla je teorie samoorganizace. Ve vývoji nerovnovážných systémů se podle něj objevují tzv. kritické body, jakési křižovatky, na nichž se rozhoduje, jakou cestou se vývoj systému bude dále ubírat. Nelze předem určit, kterou cestu systém v kritickém bodě zvolí, u složitých systémů je navíc kritických bodů tolik, že jejich vývoj prakticky nelze vůbec předvídat.

¹⁷² Martin Bursík (nar. 12. 8. 1959) je český politik, od září 2005 do 8. června 2009 předseda Strany zelených. Od ledna 2007 do května 2009 byl místopředsedou vlády a ministrem životního prostředí ve druhém kabinetu Mirka Topolánka.

¹⁷³ Josef Tošovský (nar. 28. 9. 1950) je český bankéř a politik. V roce 1988 byl předsedou Státní banky československé, v letech 1993–2000 guvernérem České národní banky, v roce 1998 premiérem přechodné vlády. V současné době je předsedou Institutu pro finanční stabilitu v Basileji.

rozvracel nebo jsem naopak vysvětloval, že bychom se jaksi o to životní prostředí měli starat, ačkoliv jsem o něm z dnešního pohledu nevěděl ani ťuk. Prostě mně to nedalo. Já jsem člověk obdařený zájmem o věci veřejné, takže jsem tam chodil. Tak mně nakonec řekli: „Heleďte, když jste tak chytřej, tak sem pojd'te.“ A já jsem řekl: „Dobře, jestli můžeme něco dělat, postavit hřiště nebo opravit lavičky nebo takovéhle ty prkotiny, tak já do toho tedy jdu.“ Ale prostě z těchto důvodů. Takže zájem o životní prostředí tady byl.

Měli jste v listopadu nebo prosinci strach, jestli se situace ještě nezvrátí?

Já myslím, že se nedá mluvit o strachu, protože to nadšení, které jste ze mě tak dolovala a jehož se z mých úst nedostávalo, tak bylo tak obrovské, že si člověk jaksi uvědomoval, že tady ta rizika jsou. Když to řeknu velmi lapidárně, tak stíhačky těsně nad čtvrt milionem lidí na Letné, to byla reálná možnost, to se prostě mohlo stát, to jsou ty „events“. Nějakému cvokovi mohlo přeskočit v hlavě ještě o jeden kousek víc. Stejně tak nebyl vůbec žádný problém přijít do Laterny magiky a tam to vymlátit. Jaký byl problém to tam napustit slzným plynem a poslat tam padesát chlapů s obušký? Proto tam taky stál u dveří Petr Jakl a bodyguardi, kteří se dobrovolně nabídli, že budou dělat ochranku. Rizika byla naprosto reálná, historici budou odhalovat, že o tom lidové milice, strana a vláda naprosto vážně uvažovali.

Vzpomínám na jednu historku, muselo to být 25., 26. listopadu, na demonstraci na Letné. Tohle jsem pomáhal připravovat, takže jsem stál na letenské tribuně za Václavem Havlem, ale taky za Adamcem a všemi těmi řečníky, kteří tam řečnili, protože jsem dostal za úkol tam všechny ty lidi dopravit. A prakticky s výjimkou Havla, který tam snad jako jediný jel nějakým osobním autem někudy zadem, jsme všichni dosti mudrovali, jak se tam dostat. Protože bylo docela jednoduché zastavit jedno auto, nebo kdybych si jenom trochu vymýšlel, vyhodit ho do vzduchu, technicky to bylo naprosto nesložité. A já jsem dostal za úkol vypravit jeden dva nebo tři autobusy, které by tam dopravily další řečníky z Laterny magiky. Autobusy jsem sehnal, protože jsem pracoval v ČSAD, ale ten řidič měl smůlu, že z nějakých důvodů nebyl vůbec Pražák. On tu Prahu vůbec neznal, museli jsme mu radit. Zejména já, který jsem ho sehnal, a který mám stěží řidičák, ale nikdy jsem neměl vlastní auto, takže já Prahu autem vůbec neznám.

A jedna z vydařených historek spočívala v tom, že jsme na Letnou jeli zadem, právě proto, že jsme se báli, že někde na Milady Horákové nebo jinde může být STB, policajti a lidové milice, tak jsme to objížděli odněkud zezdola z Bubenče, načež jsme se do těch uliček za stadionem Sparty nevešli. Do dneška si pamatuju, že na prvním sedadle vedle řidiče seděl Jirka Dienstbier, zatímco já jsem postával na těch schodech a řidičovi jsem radil, kudy má jet. A teď jsme jeli nějakou uličkou, kam já jsem to zavlekl, protože nemám potuchy, jak jsou široké a úzké. Někam jsme dojeli a ukázalo se, že ten autobus se tam nevejde. Načež vyskákali všichni ti „jaklové“ a bodyguardi a vzali auto a odnesli ho pryč, prostě pryč. Ti lidi se museli strašně divit, protože pak už jsme s tím pomáhali skoro všichni, prostě poodnesli jsme pár aut někam za roh nebo o metr na chodník, jedno kam, hlavně aby to bylo rychle. Prostě lidi vyšli z baráku a měli auto jinde nebo nevylezli z baráku, protože na schodech stál trabant. Tak to byly heroické doby, uznejte. A autobus prorazil, vyšplhali jsme se na tribunu a byla revoluce. Tak to bylo fakt dobrý.

Jako vedoucí organizační komise jsem měl také na starosti tzv. výjezdáře, což byli lidé určení ke spanilým jízdám do regionů, kde měli hlásat revoluci „prostému lidu“, těm, o kterých jsem mluvil několikrát, že to měli na maloměstech těžší. Tito pak sestávali z trojice studentka („máme holé ruce“), herec („ksicht z obrazovky“) a odborník. A já jsem měl za úkol je školit. Studentky to mnoho nepotřebovaly, měly holé ruce, herec toho moc nepotřeboval. Čili na mně bylo hlavně do těch lidí, kteří se dobrovolně hlásili jako tzv. výjezdáři, nalít rozum o tom, co je politika. A byli to lidi z nejrůznějších oborů lidské činnosti, politologové a lidi z ochrany přírody a krajiny, se kterými se dodneška kamarádím, a oni oddaně civěli na mě, šestatřicetiletého, jak jim vykládám o tom, co je to politika a co mají v těch krajích dělat. To bylo neuvěřitelná situace, když si dneska uvědomím, že jsem nevěděl ani půlku toho, co dneska ví každý čtyřkař maturant. Bylo to strašný, ale tak ta doba tehdy vypadala. A já jsem jim vykládal, co mají vykládat a jak to mají organizovat na těch místech, a oni oddaně poslouchali, lidi s profesurou, z Akademie věd a tak. To je paradox politiky. A co je na tom nejlepšího? A to jistě chápete, že to neříkám proto, abych se vytahoval, ono to fungovalo. To, co jsem jim říkal, dávalo nějakým záhadným způsobem smysl. Nejenom ze mě, že bych byl geniální, už jsem mockrát řekl „čtyřkař maturant“, ale že to nějak vyplývalo z logiky věci a skutečně to fungovalo a dodneška je řada z těch lidí přesvědčena, že jsem výtečný sociolog a politolog, a nedají si to vymluvit.

A taky se pamatuju, jak jsem asi po týdnu, kolem 30. 11., dojel zase jednou domů tím posledním metrem a tam byli kamarádi, kteří se sešli, že chtějí vědět co se v OF děje, když už mi zazdili komín. Bylo tam asi deset lidí, možná víc. A já jsem přišel a rozbřečel jsem se. Normálně jsem se rozbřečel na tři doby z těch emocí a dojetí, z vyčerpání a ze všeho dohromady a chvíli jsem jim nebyl schopen říct, co se děje, protože to prostě nešlo.

To máte vlastně štěstí, že jste zažil něco takového.

K tomu jsou zase další historky. To bych řekl, že to bylo štěstí! My jsme s Dášou Havlovou a Josefem Vavrouškem napsali jedno prohlášení ohledně zřizování místních občanských fór a k tomu napsali nějaký stručný návod k použití, jak a kde fóra zakládat a jak budou ta fóra organizovaná. Hodně jsme se s tím nadřeli, protože to muselo být krátké a úderné, takže to nebylo úplně jednoduché a nakonec jsme tedy sesmolili nějaký papír. A to jsme udělali někdy ve čtyři hodiny odpoledne a já jsem pak vlezl do posledního metra a na všech sloupech to viselo. Tak to máte pocit, že jste udělala něco pro věci veřejné, to se rozbřečíte. Ale vy jste se ptala na ten zážitek, a to - kiš kiš- Vy asi nezažijete.

Jedno odpůldne jsem si vyrazil z Laterny cinkat klíči. Oslovil jsem na Václaváku člověka, který cinkal vedle mě a byl mi od pohledu sympatický, a on odpověděl anglicky. Zjistilo se, že česky neumí ani slovo. Přišlo se na to, že ten člověk je Novozéland'an a že před několika lety zdědil nějaký docela slušný majeteček. Ten člověk systematicky patnáct let sledoval, kde na světě je zrovna revoluce, a jak nějaká byla, už si koupil letenku, zalítl tam, vzal klíče nebo barel s benzínem a už dělal revoluci.

Takže to je vlastně dobrá zpráva, že to můžu někdy zažít, stačí sledovat zprávy.

Tenhle chlap si párkrát do roka jel prožít ten pocit euforie, sounáležitosti davu v pozitivním slova smyslu, sdílení nějakého pocitu. Tak si žil.

4.2. Rozhovor s Liborem Prudkým

Libor Prudký, sociolog, v letech 1990 – 1992 působil jako vedoucí oddělení řízení manažerské sítě OF v Republikovém koordinačním centru Občanského fóra v Praze a byl ředitelem Republikového koordinačního centra Občanského hnutí. Po roce 1992 pracoval v agentuře pro sociologické výzkumy a průzkum trhu (Point, s.r.o., Praha), na Technické univerzitě v Liberci, v současné době učí sociologii Fakultě humanitních studií a působí jako vědecký pracovník v Centru pro studium vysokého školství v.v.i.

Jak vzpomínáte na začátek „revoluce“?

Začátek...těžko říct, kdy byl začátek. Člověk se sice pohyboval v nějaké šedé zóně, ale potkával jsem se vesměs s lidmi, kteří něco dělali v rámci disentu. Pro mě konkrétně situace vlastně začala v létě roku osmdesát devět, protože jsme se se dvěma kamarády dohodli, že si zkusíme koupit zájezd do Pobaltí. Jeli jsme trasu Vilnius, Riga, Tallin, pak do Petěrburku, do Moskvy a zpátky. Bylo to tak, že jsme si vybrali termín, kdy bylo 23.8. Důvod byl jednoduchý: 23. 8. 1898 totiž uběhlo padesát let od uzavření paktu Ribbentrop-Molotov¹⁷⁴, kterýmžto paktem byly pobaltské státy implementovány do SSSR. My jsme věděli, že se tam toho 23. 8. sejdou lidi a že tam udělají na protest lidský řetěz stavěný přes od Vilnius přes Rigu do Tallinu asi tisíc kilometrů. Tak jsme se tam vydali, přespali jsme někde v Polsku, přijeli jsme do Vilnius a na náměstí jsme zastavili. Vylezli jsme u auta, je tam taková velická věž a na té bylo azbukou napsáno: „Sověťští imperialisti, jděte domů“. Tak jsme si odfoukli – a už jsme v tom lítali. V Rize byla konference o právu národů na sebeurčení, to bylo zrovna 21. srpna. Pak jsme přijeli do Tallinu a tam jsme byli onoho 23. srpna v sedm večer v řetězu: tisíc kilometrů a asi tři milióny lidí! Já si pamatuju, jak jsme se v tom řetězu takhle chytli za ruku, já jsem se držel nějaké paní, a to bylo buch buch buch. Ten tep, ten prožitek byl neuvěřitelný. Zážitek to byl skutečně ohromný a jsem velmi vděčný, že jsem tam byl. Tam už to běželo tímhle způsobem na rozdíl od situace, která tady byla úplně bezradná. Úplně ne, měli jsme za sebou Palachův týden, všechny možné podpisy a nevím, co všechno, takže bylo jasné, že to klekne. Ale ten citový zážitek byl velmi podstatný, protože potom, když přišel listopad, já jsem byl úplně klidný, odbyl jsem si to v Pobaltí.

Pak, po dovolené, jsem zase šel zpátky do práce do Metrostavu, kde jsem pracoval. Přišel sedmnáctý listopad a já jsem nešel na Klárov z důvodu, který byl poměrně prostý. My jsme ten den dopoledne v Metrostavu slavili něčí narozeniny a já jsem byl pinklejš, tak jsem si říkal, že tam nemůžu. Tehdy jsem existoval v jedné rodině a synek, gymnazista, tam šel. Čekali

¹⁷⁴ „Pakt Ribbentrop-Molotov“ je historická smlouva o neútočení mezi nacistickým Německem a komunistickým Svazem sovětských socialistických republik, podepsaná v Moskvě 23. srpna 1939. Pojmenování paktu vzniklo z příjmení dvou vyjednávačů: Hitlerova ministra zahraničních věcí Joachima von Ribbentrop a Vjačeslava Molotova, který byl ministrem zahraničí v stalinském Sovětském svazu. Bylo dojednáno, že v Pobaltí bude hranice vlivu Německa a SSSR totožná se severní hranicí Litvy, tedy že k Sovětskému svazu připadne Lotyšsko, Estonsko a Finsko a další.

jsme na něj, přišel chudák ve dvě hodiny v noci, měl takhle vyvalené oči, jak utíkali z Národní třídy někudy po střechách přes ty baráky. Druhý den jsme šli ke kamarádovi, kde jsme si pouštěli žurnál, který tehdy dělal Saša Vondra, a už to vypadalo, že se něco děje. No a v pondělí, když jsem přišel do práce, jsme založili stávkový výbor, protože výzva ke stávce padla. Bylo to velmi obtížné, ale v té firmě se povedlo už ve středu dát stanovisko. Já jsem byl předseda stávkového výboru, chodil jsem tady na Smíchově k Realistům, tam byly debaty, herci přestali hrát, stávkovalo se. Přihlásil jsem se ve středu a říkal jsem: „Já bych tady rád sdělil, že jménem pěti tisíc pracovníků státního podniku Metrostav nesouhlasíme s... A podepsání: generální ředitel, předseda partaje, předseda rady odborů a předseda stávkového výboru.“ A oni zůstali úplně pať. Karel Kříž¹⁷⁵, který tam dělal režiséra, říkal: „V tu chvíli jsem si říkal, že je to hotový. Do té doby to vypadalo bůhvíjak...“ A teď jsme je všechny ukecali, že to nemá smysl, a ředitel položil partajní legitimaci.

Takže to vzniklo jaksi spontánně a moc si to nepamatuju, protože to byl opravdu rachot, byl to hrozný fofr. Následující čtvrtek byla generální stávka, tak jsme ji organizovali. Stávkový výbor byl zajímavý tím, že každá provozní jednotka, což byly v rámci firmy závody, tam vyslala dva své lidi. Tak vzniklo zastoupení a zvolili si mě jako předsedu. A teď jsme nevěděli, co to to OF je. A oni mně říkali: „My jsme z OF!“ A já jsem říkal: „Já taky!“ Tak jsem tehdy zašel za nějakými kamarády do Laterny a nabízeli jsme možnosti pro ubytování, protože Metrostav měl nějaké baráky na Národní třídě. Nakonec se ukázalo, že Aurora a ten Špalíček byly a nebylo to potřeba. Prostě a jednoduše jsme navázali kontakt. Zároveň jsem byl členem centrálního stávkového výboru, který vedl Igor Pleskot¹⁷⁶ a ze kterého se potom vyvrhly odbory, a on byl první předseda té odborové federace.

Navázali jsme kontakt se Špalkem, tam byl Petr Píthart, Ivan Fišera¹⁷⁷, letití kamarádi a řada dalších lidí, které jsem znal, a říkali: „Prosím tě, pojď nám pomoci, my tady nemáme nikoho, kdo měl aspoň trochu zkušenost s tím, jak se má co řídit.“ Já jsem říkal: „Já do politiky? Já mám plno práce v Metrostavu.“ A oni říkali: „Hele, tady jsi potřeba.“ Tak jsem se domluvil v Metrostavu a do toho přišlo zranění mé maminky, která chuděra spadla ze schodů a zlomila si žebra, já jsem odjel do Brna a byl jsem tam přes Silvestra. Takhle to vlastně začalo a já jsem potom přijel zpátky do Prahy a prvního února 1990 jsem nastoupil do republikového Koordinačního centra ve Špalíčku. Když jsem tam přišel, Petr Píthart byl ještě šéf OF, 5. 2. odešel do vlády.

Nebyly tam jasné pravomoci, každý dělal všechno, ale posléze, když se to jakž takž stabilizovalo, jsem dostal na starosti hlavně dvě věci. Měl jsem na starosti zaprvé kontakt s vládou, takže jsem chodil na zasedání vlády. Jak se ukázalo, tak zadruhé jsem měl na

¹⁷⁵ Karel Kříž, český režisér nar. 1941.

¹⁷⁶ Doc. PhDr. Igor Pleskot, CSc.(nar. 23. 11. 1930), sociolog, zabývá se sociologickou problematikou řízení a provádění projektů v oblasti zaměstnanosti, sociálního potenciálu a regionálního rozvoje. Pro svou činnost v průběhu let 1968-1969 dvacetiletý zákaz práce ve vědě, výzkumu a školství. V roce 1989 pracoval jako mluvčí Sdružení stávkových výborů, poté pracoval v odborovém hnutí. V letech 1997-2009 působil jako docent katedry sociální práce Fakulty sociálně-ekonomické UJEP v Ústí n. Labem. Zdroj <http://www.blisty.cz/aut/3123/bio.html>.

¹⁷⁷ PhDr. Ivan Fišera (nar. 10. 4. 1941) je český sociolog, bývalý československý politik z dob po sametové revoluci, poslanec Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění za Občanské fórum, pak za Klub poslanců sociálně demokratické orientace (vzniklý z levicového křídla OF) a později přední politik ČSSD za počátku 90. let 20. století.

starosti manažerskou sítí, to znamená strukturu lidí, kteří organizovali činnosti OF. A ještě jednu věc. To byla velmi zajímavá záležitost, a to občanská fóra na firmách. My jsme třeba v Metrostavu měli stávkový výbor, který potom logicky přešel v jakousi pobočku OF. Ale vůbec jsem pak neměl možnost do toho v Metrostavu mluvit, aby bylo jasno, do OF jsme chodili na osmou a domů jsem přicházel v jedenáct. Ale pozor, v Metrostavu mě do konce června platili jako zaměstnance. To bylo nějak možné, takže jsem OF ani nic nestál a bylo to od nich velmi velkorysé a sympatické, brali to tak, že je to potřeba a já jsem se omlouval, že tam nemůžu být dál....

Takže jste měl v OF víc funkcí a mimo jiné jste byl ve firemních občanských fórech...

Bylo to velmi zajímavé, protože některé rezorty to vzaly vážně, např. federální ministerstvo hutí a těžkého strojírenství. A tam jsem potkal strašnou sílu všelijakých lidí z různých podniků, velmi různých a posléze i s různým vývojem. Šlo o to, co se od těch firem očekává. Situace byla komplikovaná v tom, že do té doby firmy existovaly na základě toho, že měly schválený plán, a podstatné bylo, že to byl podklad pro financování té aktivity, protože to byly firmy státní. A ten plán nebyl - v březnu, v dubnu nebyl. Nebyl ani státní rozpočet. Tehdy se udělala první velká zlodějina a to je, že, Klaus jako ministr financí umožnil, aby se rozprodaly nadnormativní zásoby. Já řeknu příklad. Calex, výroba ledniček ve Zlatých Moravcích, musela zastavit výrobu, protože vyráběli ledničky, pořád plnili plán a nikdo to nekupoval. A oni skladovali a skladovali, až je skladovali mezi linkami, nemohli se dostat ke strojům, protože tam byly ledničky. Takže tohle mohli rozprodávat a to bylo v podstatě nekontrolovatelné. Jistě, že z toho vznikly nějaké fondy, se kterými firmy mohly pracovat, ale hlavně z toho vznikly veliké základy kapitálu u těch lidí, kteří to šikovně koupili a posléze prodali s dvojnásobkem nebo trojnásobkem zisku. To byl první byznys tohoto druhu, hned v roce devadesát! Takto vlastně vznikaly jedny z významných zdrojů prostředků, protože pořád nebyl státní rozpočet, bylo rozpočtové provizorium, tím pádem nebyly ani podklady pro plány a ani podklady pro financování. Uvědomte si prosím, že předtím tu nebyly žádné smluvní vztahy, ale plánované vztahy, které se navzájem měly nějak prolínat, tím pádem tam nebylo žádné „prodám, koupím“, ale „dodám, dodáš“. A když neměly z čeho vycházet, tak byly firmy zoufalé.

Někdy v dubnu 1990 začalo působit vedení OF. Bylo to myslím setkání jednou za týden ve Sněmovní ulici, kam chodili lidé z vedení OF a z vlád, aby došlo k jakési koordinaci, a tam tedy docházelo k těžkým sporům. Do smrti nezapomenu, jak tam chodil Klaus a nosil si obrázky dětí, které mu posílaly. Ale když mám brát realie, tak ty pokusy o vzájemnou koordinaci vlastně selhávaly. Hned v únoru 1990 jsem byl na setkání s řediteli podniků v Brně. Za vládu tam byli Klaus a Dlouhý, za odbory právě Igor Pleskot a já za OF. Klaus říkal, že musí fungovat tržní vztahy. Ale rozumíte, jaké tržní vztahy, tehdy žádný trh nebyl, jaké tržní vztahy? Cenová tvorba byla ve věci cenařů a vůbec neměla vztah k prodeji, trh nebyl žádný korektiv, takže jakýpak trh. Říkal také, že firmy musí být iniciativní a připravit projekty. To je sice pravda, ale vždyť oni neměli vůbec tušení, jak vypadá situace odběrů, protože doposavad fungovali jen podle plánu. Takže ředitel ve Zlatých Moravcích věděl, že to neprodá. Co s tím? Co s těmi plechy, co s těmi hutěmi, tím, že jsme jako stát kovárnou komunismu? Mezitím se celé Ostravsko položilo na základě toho, že to dál nejde. Tehdy

v tom Brně (bylo to v Janáčkově divadle) jsme každý něco říkali a já jsem říkal výsledky výzkumu mezi lidmi z podnikových občanských fór, o tom, co se má změnit. Tam mně vyšlo, že asi šedesát procent z těch, co tam byli, tedy z ředitelů a generálních ředitelů, by mělo odejít. Bylo docela haló říct to lidem, kteří byli předtím vládci.

To byla docela odvaha...

Mně to nepřišlo, já jsem to považoval a dosud považuji za normální. Tehdy ředitel Metrostavu říkal: „No to víte, že s námi musíte zatočit, my jsme prostě nositelé toho, co jaksi neplatí.“ Ten to bral úplně věcně, to byla výjimka, tehdy si většinou všichni drželi pozice. Takže to dopadlo neslavně, Klaus mně tehdy vynadal, co si to dovoluji a já jsem říkal: „Jakýpak dovoluji, je to politický problém a s tím budete zápasit dál!“ Igor Pleskot říkal: „To je ono! Odvolejte vůdce!“ Problém podoby té revoluce je na tomto příkladu krásně vidět.

S vytvářením manažerské sítě byla strašná práce, bylo to tak, že každý kraj měl svého krajského manažera, ti se scházeli každý týden v Praze nebo někde jinde, a pak jsme jezdili po různých regionech a dávali jsme dohromady síť lidí, tzn. technicky a organizačně jsme je připravovali. Protože se blížily volby a bylo třeba tomu dát nějakou organizační strukturu, pořád to bylo velmi otevřené. Nebyly žádné legitimace, průkazy ani příspěvky, pokud jde o OF, výklad toho byl velmi volný. Všichni se báli toho, aby z OF nebyla partaj. Aby to bylo sdružení lidí, kteří se všichni v dobré vůli setkávají ke spolupráci nad potřebnými tématy. Když se potom ukázalo, že někdo kradl, tak mně to připadalo jako lumpárna první třídy, protože jsme se do toho všichni vrhali s představou, že je konečně možné být svobodný, být za sebe a samozřejmě odpovídat za to, co dělám, tím pádem chovat se korektně a předpokládat, že ten druhý se bude chovat taky tak. Proto jsem byl tak hluboce zklamán, protože jsem vážně trvale vycházel z dobré vůle.

Běžný chod aparátu byl strašně náročný, protože nebylo jasné, čí jsou které kompetence. Byly tam i lidské osudy. Dole u vrátnice byly pořád nějaké Rumunky s dětma a s rancema. Utíkaly z Rumunska před krvavým průběhem revoluce tam, objevily se tady a my jsme samozřejmě nevěděli, co s nimi, protože jsme nebyli zařízeni ani na ubytování ani na stravování, na nic. A vím, že tam tehdy byli takoví manželé, byl to Ilja Hradecký¹⁷⁸ se svou ženou, kteří prostě řekli: „Víte co, my něco zkusíme...“. A od té doby vznikla Naděje¹⁷⁹, prvním krokem bylo, to, že ta rumunská děcka někde ubytovali. Dneska je to celorepubliková záležitost, která má šedesát poboček, stará se každoročně o tisíce lidí. To jsou hezké věci, které vznikly. No a pak tam do toho vždycky přišel nějaký blázen s tím, že ho někdo pronásleduje.

Ale taky tam přišli zástupci různých firem z celého světa. Pamatuji si např. na Hydro Quebec, kteří nevěděli, kam mají jít, tak přišli tam a přišli nabídnout nové cylindry na

¹⁷⁸ Mgr. Ilja Hradecký je ředitel občanského sdružení Naděje a autor analýzy Definice a typologie bezdomovství (2007). Spolupracoval na vydání souhrnné publikace Kudy ke dnu (2011). Zdroj <https://www.signalny.cz/ilja-hradecky-sance-a-ohrozeni>

¹⁷⁹ Nadace Naděje nepolitická a mezikonfesionální organizace s celostátní působností, která vznikla v srpnu r. 1990. Ve svých zařízeních i mimo ně poskytuje Naděje pomoc duchovní, morální, sociální, zdravotní, lékařskou, hygienickou, stravovací, ubytovací, hmotnou, právní, poradenskou, osvětovou, vzdělávací, výchovnou apod., včetně doplňkových služeb. Své služby zaměřuje zejména na lidi osamělé, zdravotně postižené, společensky vyloučené nebo jinak znevýhodněné. Zdroj <http://www.nadeje.cz/index.php?q=node/5>

elektrických sloupech. Dochází tam k obrovským ztrátám a oni měli nějaké nové, které snižovaly ztráty při přenosu elektřiny snad o polovinu. Řekli nám: „My Vám navrhujeme, aby se to u vás uskutečnilo, my to uděláme, sami to zaplatíme, a chceme za to po dobu deseti let třetinu zisku.“ Tak jsem šel do té vlády, tam jsem to říkal a oni říkali, jasně, samozřejmě. A nic.

Posouvání organizace a fungování aparátu šlo těžko, protože tam bylo spousta lidí z undergroundu a s nimi se domluvit na řádu je prostě malér. Ale nakonec se to povedlo, síť se vytvořila, dali jsme ji dohromady. Měli jsme faxové spojení s krajskými manažery, což bylo naprosto nevídané, oni zase měli ty své, okresní. Jednou za čtvrt roku jsme se scházeli a bylo jakési školení, o co jde, co se bude dělat, a vyřizovaly se další náležitosti spojené s funkcí.

Popisujete to hodně živelně, Suk to vnímá víc organizovaně...

Tam je tisíce věcí, které nezachytil, prostě protože mu připadaly nedůležité. Chápu to, on se logicky bere po institucionálních podobách, musíte to ale brát s rezervou. Institucionální podoba byla, byly komise, bezpečnostní, programová a další a my jsme se starali o to, aby mohly fungovat. Čili spontaneita tam byla veliká, nepořádek. Naprosto zásadní bylo, že řád se tvořil za pochodu.

Víte, když mluvím za sebe, problém byl skutečně v tom, že začátek byl opravdu prodchnut dobrou vůlí. Na jednání rady se ale objevil vždycky někdo, kdo byl proti, téměř vždycky to byl Václav Benda¹⁸⁰. Zásady v jednání spočívaly v tom, že se reagovalo na námítky a vyjádření odzadu, takže poslední námítky se projednávaly jako první. A on vždycky čekal a pak měl svůj projev, vždycky přišel s nějakou námítkou na konci, teď se to celé projednávalo znovu a jednání rady probíhala hodiny, hodiny, hodiny.

Rada ale měla strašně moc členů...

Bylo to velmi různé, nejdřív to bylo spontánní - kdo přišel, byl tam - navzájem jsme se nějak znali, „my, co spolu mluvíme“, jak se píše v klasické literatuře, v Poláčkově. Pak jsme měli některé povinnosti, takže jsme se informovali o povinnostech. Radu řídil Honza Urban, který je hrozně hodný a fajn, ale organizátor věru není, takže významné slovo tam měl Petr Kučera, Pepík Vavroušek, Ivan Fišera a další.

V každém případě bylo zásadní, že nás pan prezident Havel nechal být. To bylo velmi podstatné, protože na předsednictvo, které se scházelo jednou za týden ve Sněmovně, chodil někdo z Hradu, třeba scénárista Křížan¹⁸¹. Ale byl to prostě dobrodruh a představa, že jeho

¹⁸⁰ PhDr. Václav Benda (8. 8. 1946 - 2. 6. 1999) byl český filosof, kybernetik, katolický aktivista, pravicový politik a protikomunistický disident, politický vězeň komunistického režimu a zakladatel a první předseda Křesťanskodemokratické strany.

¹⁸¹ Mgr. Jiří Křížan (26. 10. 1941-13. 10. 2010), český scenárista. Spolu s Václavem Havlem a Alexandrem Vondrou napsal petici Několik vět, podílel se na založení Občanského fóra. Působil jako poradce prezidenta Havla. Od roku 1992 do roku 1995 působil jako náměstek ministra vnitra. Poté se vrátil ke scenáristice a přednášel na FAMU.

prostřednictvím dojde ke komunikaci s Hradem, byla úplně falešná. Komunikace zkrátka nefungovala. Takže tady byly paralelní aktivity, často spontánní.

Průběh jednání byl hodně problematický, bylo velmi obtížné cokoliv prosadit, domluva sice existovala, ale pak si ve vládě lidi dělali, co chtěli. Byl tam problém toho neřádu, ve smyslu ne-řádu bona fide, ale nebyla tam jiná možnost, jiné pojitko nebylo. Protože přečtete-li si programové prohlášení OF, je to jedna stránka. Čili možnost výkladu byla různá, fóra, která byla na obcích, fóra na firmách, fóra na regionální úrovni, každá z nich měla svá pravidla, my jsme se mezi sebou pokoušeli udržet jakousi komunikační srozumitelnost, ale zdaleka ne vždycky se nám to podařilo, nemluvě o tom, že tam byli lidé, kteří samostatně pracovali proti tomu. Ne ve smyslu negace, ale ve smyslu prosazení sebe sama. Klaus si v rámci manažerské sítě udělal de facto svou. Takže když hodně přeskočím, po prvních volbách, když bylo slavné „pracovní setkání“ v Olomouci, které představovalo faktický základ rozdělení, měl tam připravený program a nikomu to dopředu neřekl, jenom svým lidem. My jsme k němu s Ivanem Fišerou a s Musilem napsali přes noc variantu. Pracovní setkání v Olomouci mělo klíčový význam pro existenci OF, pak následoval sněm, který to jenom posvětil. Předtím byl sněm, kdy jsme my (vlastně já ne) zvolili Klause předsedou. A to už byla ta parta, kdy za něj mluvil Čermák, Macek, Kovář, jeden zločinec vedle druhého.

Vnímali jste tedy OF jako platformu lidí dobré vůle?

V každém případě. Myslím si dodnes, že to tak mělo být a že bylo dobré vytvořit mechanismy tímto způsobem. Koncepty byly evidentně dva. Nešlo ani tak o to, jestli to byla partaj nebo ne, ani o to, jestli tam má být ten nebo onen. Podstatné bylo, že existovaly dvě varianty. Řeknu to na příkladu ekonomické reformy.

Jedna varianta byla ta, která představovala aplikaci nejkrajnější neoliberální ekonomie, prostřednictvím laissez-faire, kdy se vytvoří ekonomické principy, žádné jiné, a všechno ostatní jde z cesty, aby tyto principy mohly být naplněny. Vymyslel se způsob privatizace, třeba kuponové. Proti tomu byla parta lidí, národohospodářů, kteří řekli, tak počkejte, my tady máme nějaký potenciál, tradici, místo v širších souvislostech, nemáme lidi, kteří to koupí a nemáme kapitál, ani manažery, kteří by se vyznali v tržních vztazích, potřebujeme to doplnit. Ale nemáme na to ani zdroje. Protože kuponová privatizace byla založena na tom, že je tisíc vlastníků, tak se sejdou na strahovském stadionu a tam se domluví. To samozřejmě nebylo možné, takže fakticky nebyla možnost naplnění vlastnické funkce. Za těchto okolností zvolili postup, že vymezili třicet základních výrobních jednotek v této zemi a spočítali, že těchto třicet jednotek za sebou stáhne přibližně osmdesát procent kapacit průmyslu, a začalo se. To dělala česká vláda, federální vláda původně taky, nikoliv Komárek¹⁸², ale především Valeš a

¹⁸² Prof. Ing. Valtr Komárek, DrSc., (nar. 10. 10. 1930) je český ekonom, prognostik a politik. Od roku 1978 jako výzkumný pracovník v Ekonomickém ústavu ČSAV. Od roku 1984 byl ředitelem Prognostického ústavu ČSAV, kde vytvořil tým zpracovávající návrhy možných změn, v listopadu 1989 spolupracoval s Občanským fórem. 10. prosince 1989 se stal prvním místopředsedou tzv. vlády národního porozumění premiéra Mariána Čalfy, vládní post zastával do června 1990.

jeho kolegové. Klaus samozřejmě ne. V České vládě byl místopředseda vlády Fr. Vlasák¹⁸³ a ministr průmyslu Jan Vrba¹⁸⁴ a ti byli hlavními autory této podoby reformy.

Měl jsem to potěšení a čest být v té partě taky a dali jsme dohromady třicet základních firem a u nich se stanovil algoritmus postupné nabídky investorům - legitimní privatizace, která vůbec nemusela trvat dlouho. Podařilo se uskutečnit tři, než padla vláda, než se v roce devadesát dva rozdělil stát. A to Škoda Mladá Boleslav, sklářská firma z Teplic (dnes Glaverbel) a Karosa Vysoké Mýto. Tu koupil Renault, teplickou sklárnu belgická firma a škodovku koupil Volkswagen. Ne dostali, ale koupili, za to přišly do státu prachy. Volkswagen je největší strukturální změna, která nastala v této zemi po roce devadesát. Stáhl na sebe asi osmdesát dalších dodavatelských firem, které stejně jako mladoboleslavská škodovka musely splnit mezinárodní požadavky na kvalitu a spolehlivost dodávek na mezinárodním trhu. A to je největší změna, která nastala v průmyslu v této zemi, protože všechny tyto firmy představovaly kolem dvaceti procent exportu. Začalo to fungovat do dvou nebo tří let, včetně subdodavatelů! Tento záměr byl založen, jak jsem řekl, ve třech firmách. Dál to zastavila nová česká vláda po volbách v roce 1992. Ta bylo v čele s Klausem. Ministrem průmyslu v ní byl Vladimír Dlouhý.

Generální ředitel Liazky, Pepa Winter¹⁸⁵, byl můj kamarád z OF. Liazka, Tatra, Pragovka a Aero byly čtyři značky nákladních dodavatelů v této zemi, v Evropě jich mimo tyto čtyři bylo pět, což byl bezvadně rozdělený trh. Vyhlásilo se výběrové řízení na automobilky na výrobu nákladňáků, vyhrála to Mercedeska. A došlo k tomu, že v červnu v roce devadesát dva se vyměnila vláda. Vlád' a Dlouhý¹⁸⁶ se stal z federálního ministra hospodářským ministrem průmyslu a zrušil to. A Pepa Winter se nechal ohlásit u pana ministra a řekl mu: „Pane ministře, jste lump a darebák!“ Hodil mu jmenovací dekret pod nohy, dal mu pár facek a šel pryč. Víte proč: Liazka klekla, Tatra v podstatě klekla, Pragovka dávno neexistuje a Avia zůstala, protože ji koupili Korejci. Kdyby to bylo tak, že tihle čtyři se navzájem doplnili, tak aspoň polovina z toho zůstala, takhle zůstalo deset procent. A že tam byli nezaměstnaní? No to bych prosil. Kuponová privatizace byla u těchto firem úplně k ničemu.

Když se na to zpětně člověk kouká, je strašně zajímavé, jak se z chaosu postupně stávala organizace, což se nikdy úplně nestalo, jak jsem říkal, spíš se spoléhalo na atmosféru a dobrou vůli, nežli na nějaká pevná pravidla. Všechno se dělalo za pochodu, ani na to nebylo moc času a energie, protože denní starosti zahlcovaly každého. Ale stejně to bylo zajímavé, protože se

¹⁸³ František Vlasák (30. 8. 1912 – 2. 10. 2005) byl český a československý ekonom a politik KSČ, od 50. let ministr vlád Československa, v době pražského jara představitel reformního proudu v KSČ, za normalizace pronásledován, po sametové revoluci místopředseda vlády České republiky a autor nerealizovaného alternativního scénáře ekonomické reformy.

¹⁸⁴ Jan Vrba (nar. 3. 6. 1937) je český a československý ekonom a bývalý politik OF a a Občanského hnutí, po sametové revoluci český ministr průmyslu.

¹⁸⁵ Ing. Josef Winter - ředitel státního podniku Liaz 1990 - duben 1991. <http://www.liaz.cz/reditele.php>

¹⁸⁶ Vladimír Dlouhý (nar. 31. 7. 1953) je český ekonom a politik, bývalý místopředseda strany ODA a ministr průmyslu a obchodu v letech 1992–1997 ve vládě Václava Klause. V letech 1989–1992 byl ministrem hospodářství Česko-Slovenské federativní republiky.

ukazovalo, že nějaký řád jaksi musí být, protože část, které jsme říkali „chaoti“ byla schopna rozbít jakékoliv jednání. Přeborníkem mezi chaoty byl Petr Cibulka¹⁸⁷, ale taky John Bok¹⁸⁸.

Muselo být těžké se na něčem dohodnout, když tam bylo tolik lidí...

Jasně. Typická situace - každých čtrnáct dní byl sněm. A sjeli se zástupci krajů a iniciativ, a teď se muselo rozhodnout o tom, kdo měl delegaci, kdo měl možnost hlasovat... Obvykle sněmy trvaly několik hodin, ale z toho se nejvíce sedmdesát procent času domlouvala procedura. Pamatuju na jednu třeskutou situaci v Obecním domě, kdy myslím, že právě Petr Cibulka s Johnem Bokem dohromady úplně rozrušili jednání, protože prohlásili, že tam je spousta lidí, kteří tam nemají co dělat. Takže všichni šli ven a každý člověk si mohl vzít jednoho s sebou. Takže hádání začalo v sobotu v devět hodin a tak v jedenáct nebo o půl dvanácté jsme začínali, protože jsme se vůbec nedostali k programu. Ale nebylo to tak, že bychom debatovali, to bylo skoro jako u původních křesťanů, když vznikala náboženská dogmata. Ne diskuzí, ale kdo koho přeřval. Takže jednání byla hrozně obtížná, ale pořád v dobré vůli. Byla tam všelijaká společnost, samozřejmě to bylo velmi volné, otevřené, takže to bylo velmi různé a domluvit se na něčem bylo hrozně obtížné.

Takže se vše rodilo postupně a pak skutečně na volby v roce devadesát to už mělo jakousi strukturu a kampaně byly organizované. Byla taková dvojka, trojka, která tu kampaň dělala, Ivan Gabal¹⁸⁹ programově, Vladimír Železný¹⁹⁰ mediálně a já jsem měl na starosti organizaci. Vůbec nechápu, jak jsme na to brali sílu, byl to nekonečný proud. Protože kromě toho jsem jezdil s Petrem Pithartem po jižní Moravě a klasická situace byla, že jsme měli čtyři, pět zastávek, mítinků za den a to nebyla žádná legrace. Petr má schopnost usnout hned, on je dobře disponovaný, tak jsme seděli v autě a spal, sedl a spal. Já jsem připravoval vystoupení a dával dohromady podklady a on vylezl na pódium a řekl: „Vážení občané!“ Pak se mě potichu zeptal: „Jací?“ A já říkám: „Ivančičtí!“ Tak řekl: „Ivančičtí občané!“

A pak si pamatuju na hezkou historku. OF mělo ve volbách sedmičku, komunisti měli desítku. V Tišnově na radnici na náměstí starosta končí celé setkání a zakřičí: „A volte číslo deset!“ A náměstí zařvalo: „Sedum!“ Pak tam seděl zničený a říkal: „Oni mě zabijou.“ Já jsem říkal: „Kdepak, to byl nejlepší reklamní trik, všichni vědí, že to má být

¹⁸⁷ Petr Cibulka (nar. 27. 10. 1950) je český aktivista a novinář. Před listopadem 1989 byl opakovaně vězněn. Z poslední vazby byl propuštěn těsně po sametové revoluci. V roce 1993 zveřejnil část seznamu agentů a spolupracovníků StB, známou jako „Cibulkovy seznamy“. Ty nejprve vycházely na pokračování v Necenzurovaných novinách (tzv. "Rudé Krávo"), poté vyšly knižně a později byly zveřejněny na internetu.

¹⁸⁸ John Bok (nar. 24. 20. 1945) je český politický aktivista. V listopadu a prosinci 1989 vedl ochranu Václava Havla. Po Sametové revoluci tři roky pracoval v Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie a FBIS.

¹⁸⁹ PhDr. Ivan Gabal (nar. 15. 1. 1951) je český sociolog a jeden ze zakladatelů Občanského fóra v roce 1989. Později byl členem rady OF a v roce 1990 vedoucím volební kampaně OF. V letech 1991–1992 pracoval jako vedoucí oddělení politické analýzy Kanceláře prezidenta republiky. V roce 1992 byl vedoucím volební kampaně Občanského hnutí.

¹⁹⁰ PhDr. Vladimír Železný (nar. 3. března 1945) je český podnikatel a politik. Po sametové revoluci se v roce 1990 stal mluvčím Občanského fóra a také hlavním dramaturgem jeho volební kampaně. Po rozpadu Občanského fóra byl v roce 1991 ještě krátce mluvčím Občanského hnutí, pak mluvčím Vlády České republiky a poradcem tehdejšího premiéra Petra Pitharta.

sedmička...Kdybyste řekl sedmičku, tak si řeknou, tak jo, no...“A on říkal: „Ale já tu ostudu...“ Tak jsem říkal: „No tak zkuste to, jestli to přežijete nebo ne...“

Podpora byla ohromná, atmosféra byla ohromná. To bylo štěstí, že to člověk zažil v kampani, ostatně i v tom Špalku, protože tam byla vlastně ta energie pořád znova. V parlamentě to asi tak nebylo, ale my jsme měli v kampani kontakt přímo s lidmi, tím pádem to bylo sympatické, ohromně oživující, ale hlavně jsem měl pocit, že se opravdu kvalitativně něco děje. Protože to byla změna ve vztazích a v otevřenosti a pak se ukázalo, že to byla situace, kterou lze nádherně zneužít, a stalo se. Což je záležitost obecná, nikdy to nemůže vydržet. Je to jako když se do někoho zamilujete, chvílku to vydrží, pak ne, a když si s tím nevíte rady, tak jdete od toho.

Takže tuto atmosféru jste vnímal do voleb?

V podstatě ano. Tam byly takové první věci, které měly trochu podobu podrazu a zvláštní je, že to vzešlo od OF. Tehdy Honza Ruml¹⁹¹ a lidi z Hradu zveřejnili to, že Bartončík¹⁹², předseda lidovců, byl spolupracovník Státní bezpečnosti a bylo to tři dny před volbami. A i když to byla pravda, to, že to zveřejnili takhle před volbami, tomu dalo štych něčeho jiného. Volební boj to nevyžadoval. Jedno z centrálních hesel bylo, nejsme jako oni, a tenhle styl vypadal jako nějaká bolševická záležitost. A to bylo předznamenání mnoha věcí, které posléze následovaly a byly známkou toho, že atmosféra zdaleka není tak bona fide, z dobré vůle. Nemohlo to vydržet, ale mohlo to být o trochu déle a neměli jsme si to sami kazit.

Byla taky dlouhá a složitá debata, kdo bude po Petrovi Pithartovi mluvčím OF.

Na začátku moc pro Urbana nebyli...

Problém skutečně byl, kdo to má dělat. Přicházelo tam v úvahu pár lidí a prezident se od toho distancoval, Petr Pithart taky nemohl. Vznikl jakýsi orgán, říkalo se tomu předsednictvo, kde se měly tyto věci domluvit. Honza ale nebyl nikde institucionálně zakotvený, takže mohl být v tomto směru volný a mohl to převzít a byl autorita. Samozřejmě že později se ukázalo, že tam byli lidi jako třeba Vašek Benda, který měl ambice vyšší nebo v jistém smyslu i Dan Kroupa a řada dalších.

Situace tam byla otevřená, fakticky byl v čele Petr Kučera a později byl kandidátem na předsedu za tradiční část fóra nebo disidentsko-zakladatelskou část Martin Palouš. Hned na prvním sněmu, někdy po volbách v červenci v divadle u Realistů, se objevily výrazné útoky krajů na centrální podobu a tam začalo diferencování na možnost existence jako volné sdružení anebo partaje. Takhle se, podle mého, ta otázka rozdílného přístupu k samotné

¹⁹¹ Jan Ruml (nar. 5. 3. 1953) je český politik a aktivista v oblasti lidských práv, v 90. letech ministr vnitra České republiky za ODS, později zakladatel a předseda Unie svobody. Ve funkci náměstka vnitra se před volbami v roce 1990 výrazně zasáhl do kauzy předsedy lidové strany Josefa Bartončíka, když se v televizním vysílání vyjádřil k jeho pozitivní lustraci. Původně byl členem Občanského fóra, v roce 1991 přestoupil do nově založené ODS. V roce 1998 oficiálně vystoupil z ODS.

¹⁹² JUDr. Josef Bartončík (nar. 18. 3. 1944) je bývalý český a československý politik Československé strany lidové, poslanec Sněmovny lidu Federálního shromáždění za normalizace a počátkem 90. let. V letech 1989-1990 předseda Československé strany lidové. Z politiky odešel po skandálu okolo jeho spolupráce se Státní bezpečností.

revoluci a vývoji po ní nakonec koncentrovala. Organizačně šlo o tohle. Buďto udržet volnou podobu jakéhosi hnutí a tudíž silného vlivu zevnitř založeného na zpětné vazbě, takové té pumpičky pokusu o přímou demokracii uvnitř politické partaje, což nahlíženo zvenčí představovalo velikou šanci. To byl podle mého názoru nejvýznamnější důvod, proč byla vlastně pražská, československá politická situace tak populární. Jednak kvůli Havlovi, ale hlavně kvůli představě ne nepolitické politiky, ale jiného druhu mocenských postupů a mocenských institucí, než bylo venku zvykem. Všude už byly totiž víceméně přežité a dneska jsou tuplem přežité, protože se ukazuje, že to opravdu moc nejde.

Tady vznikl problém respektu vůči lidem jako bytostem plnohodnotným na jedné straně a na druhé straně vlastně manipulace a využití mechanismů tradičního vládnutí. Vím to proto, protože jsem se na toto téma v radě osobně s Klausem strašně hádal, řvali jsme na sebe. Vojta Sedláček to řídil a říkal: „Človče, on jenom seděl a říkal, co to...čeho...co to... čeho on je inženýr nebo doktor...co to je?“ Pro něj to bylo naprosto nepochopitelné, že já jsem mluvil, křičel jsem o tomhle. Vedle mě seděla Jana Ryšlinková, Dáša Havlová nebo Petr Kučera, lidi, kteří rozuměli tomu, že to je opravdu podstatné. Když to беру dneska ze svého hlediska, tak tam mohl být položen základ pro hodnotovou změnu, ale nebyl položený! Projeli jsme to, do slova a do písmene. Problém byl v tom, že jsme nebyli schopni artikulovat běžným lidem tu orientaci vývoje, která by počítala s lidmi jako s plnohodnotnými svobodnými bytostmi, protože populace na to neslyšela! A my jsme to ani neuměli a nebyli jsme schopni se na tom domluvit.

Všichni chtěli, aby byla lepší situace, ale centrální motto listopadu nebylo, že se budeme mít líp, to dejme tomu taky, ale že konečně nebudeme muset lhát a že můžeme žít jako lidi mezi sebou. A dneska? V tomto směru se očekávání věru nenaplnila. A má to své kroky, tady jsou skutečně základy, tady byla roz dvojka, která posléze vedla k tomu, co vyhrálo. Bylo to dost logické. Šlo o to, že jsme nebyli schopni jednoduše říct lidem, že je potřeba budovat otevřenou společnost. Zatímco když přišel Klaus, tak řekl, starejte se sami o sebe (tomu každý rozuměl), všechno měřte pokud možno penězi, starejte se o prachy a říkejte, že jste pravíkoví. A bylo! Tomu rozuměl každý, protože to bylo jak za toho bolševika, a ještě víc, protože tam byla ta individuální starost, neříkali „všichni bojujme, budujme“, ale stačí, že budete říkat, že jste pravíkoví.

Situace byla vývojově takto: v červenci se to začalo lámat, došlo zčásti k převolení rady, kde bylo větší zastoupení krajů, ale stejně to byl pořád volný orgán s žádnými pevnými pravidly. Akutní otázka v létě byla situace ve firmách, ve státních podnicích. Došlo k tomu, že žádné vlastnické změny nebyly, tím pádem fungovaly státní, národní podniky tak, jak fungovaly před rokem 1990. Někde se stalo, že místní OF ty nomenklaturní kádry v čele vyhnaly, ale někde ne. To neznamená, že byli všichni mizerní, za bolševika byl šéf ve velmi obtížné situaci, protože neměl žádná pravidla, tím pádem musel velmi tvořivě reagovat. Ale někdo na to reagoval tím, že se chodil klanět na okresní nebo městské výbory a někdo tím, že zkusil něco dělat. A z těch, co se chodili klanět, zdaleka ne všichni vypadli, drželi se, měli slušné postavení a v rostoucím bezvládní skvělé možnosti pro osobní bohatnutí.

Problém byl, co s tím. Protože často bez změny ve vedení podniků nemohla nastat situace důvěry mezi lidmi vůči změnám ve společnosti. Tehdy byla zákonodárná moc daná i předsednictvu Federálního shromáždění, mohli vydávat ne zákony, ale obecně platné normy

pro určitou situaci. Zdeněk Jičínský¹⁹³ a další dali dohromady prohlášení předsednictva, a to bylo ještě někdy v srpnu při příležitosti 21. 8. vyhlášeno z balkonu na Můstku. Toto prohlášení znamenalo de facto znovu ověření toho, zdali jsou komunističtí šéfové firem „v pořádku.“

Co znamenalo „v pořádku?“

Znamenalo to ověřit, zdali šéfové nejsou těmi, kteří by škodili ve smyslu politickém, lidském a ekonomickém. Vyvolalo to takovou zvláštní reakci. Vím to proto, že jsem to v OF dostal na starost. Tehdy se na předsednictvu domluvilo, že se zkusí ověřovat způsobilost těchto šéfů. Všichni říkali, že to bude zase kádrování a já jsem říkal, to ne, musíme vymyslet, co s tím. A první to dostal na starosti z českého rezortu Jan Vrba, tehdy ministr průmyslu, a ten pověřil člověka, který se jmenuje Rückl a vedl tam personální sekci. Já jsem to měl na starost za OF. On to měl za starosti za ten rezort, sešli jsme se a jeho první věta byla: „Jestli ovšem půjde o to, že by se dělaly nějaké prověrky těch ředitelů, tak já rezignuju.“ Já jsem říkal: „No to jsem moc rád! Protože to je také můj názor. Pojd'te do toho!“ A čtrnáct dní jsme přemýšleli, jakým způsobem dát dohromady jednoduchá a reálná kritéria, abychom to mohli rozjet. Neznali jsme se, ale domluvili jsme se. Ta kritéria byla, pokud si pamatuju, tři. Zaprvé, zdali šéf firmy má projekt rozvoje firmy, čili zdali má za nových okolností, které jsou, představu, co s vývojem a existencí jím řízené firmy. Zadruhé, zdali o tom vědí jeho lidi ve firmě. Tam ležel klíč k tomu, že s občanskými fóry v těch firmách musela být nějaká komunikace, participace byla nezbytná, situace byla opravdu nová. A za třetí, jestli tedy byl v milicích nebo v nějakém orgánu, ale to skutečně až za třetí a jako nepodstatné. Takže tato první dvě kritéria byla rozhodující a rozjeli jsme to. Já jsem od toho září do konce října absolvoval asi šedesát firem, pomáhali mně ještě dva lidi ze Špalku a my jsme skutečně tohle jeli jak dráha. A myslím si, že to mělo význam. Dával jsem o tom zprávu jednak do vlády a jednak, když byl sněm OF. Fungovalo to až do konce října nebo začátku listopadu 1990, než se konal sněm v zařízení Vltava, kde zvolili Klause předsedou. Okamžitě to zatrhli. To byl jeden z jeho prvních kroků ve funkci, kdy řekl: „Ne, to vyřeší trh.“ Mimochodem, i proto jsme se strašně hádali, protože já jsem pro to měl vážné argumenty. Samotný fakt, že přijedeme a chceme odpovědi na ta dvě kritéria, znamenalo aktivizaci lidí, čili tam vznikla nějaká debata, cosi se v těch firmách hnulo, najednou měli lidi pocit, že se s nimi počítá. To bylo velmi důležité.

A teď se dostáváme k postupu, který byl za tím. Já jsem v tom tak moc nejel, neměl jsem žádné ambice nic řídit, nestál jsem ani o to jít do politiky, nekandidoval jsem, necítil jsem se na to, legislativní činnost by mě nebavila. Jsem v podstatě člověk, který rád něco analyzuje nebo něco dělá, jedno nebo druhé. Samozřejmě jsme v rámci OF připravovali spoustu věcí, mělo to podobu jakýchsi pravidel, říkal jsem Vám, jak se to aspoň zčásti rodilo k jakési vnitřní organizovanosti, ale nebavilo mě to a neměl jsem ambice.

¹⁹³ Zdeněk Jičínský (nar. 26. 2. 1929) je český právník, politik a publicista, autor řady odborných knih, statí a učebnic, do nástupu normalizace člen KSČ, po federalizaci Československa krátce poslanec Federálního shromáždění a České národní rady, pak disident a signatář Charty 77, po sametové revoluci člen Občanského fóra, Občanského hnutí a pak ČSSD, poslanec Federálního shromáždění a Poslanecké sněmovny.

Když se mě někdo ptá, kdo byl vlastně vítězem revoluce, tak říkám: „Ti, kteří mysleli vždycky sami na sebe na prvním místě.“ Za bolševika to byli lidi, kterým bylo jedno, jestli jsou tam nebo onde, a kritérium pro to, co je dobré, bylo, že to je dobré pro ně. A ti se naučili starat se o sebe opravdu tak dobře, že jestli byli v partaji, bylo jedno, nebylo tak úplně nezbytné, aby tam byli. Zním několik lidí, kteří byli velmi úspěšní proto, že jim na svatbě za svědka byl jistý Müller¹⁹⁴, vedoucí oddělení kultury na Ústředním výboru KSČ, odporná figura. To je klasická situace.

Lidi, kteří se starali na prvním místě o sebe, tak pokračovali a jen co se trochu rozhlédli, tak zjistili, že šance jsou nekonečné. Jestli byli v partaji nebo ne bylo nepodstatné, podstatné bylo, že byli takoví, co se týče orientace na vlastní prospěch. Klaus jasně věděl, že se s nimi dá pracovat, dokud jim je co rozdat. (Což se později samozřejmě ukázalo jako průšvih, protože ODS se na tom sama zadřela poprvé při Sarajevském atentátu¹⁹⁵, teď se zadírá podruhé.) Tam jsou skutečné zárodky toho, že dělení OF bylo nastaveno tímto způsobem: „Pojďte se mnou, budete mít výhody.“ To byla základní nabídka Klause a jeho lidí. Ten náš zbytek říkal: „Cože? Výhody? My tady nejsme kvůli výhodám, my jsme tady kvůli tomu, že máme povinnost vůči tomu, co máme na starosti.“

Uvědomte si prosím, že OF mělo v té době devatenáct členů vlád a z nich téměř všichni byli na té havlovské notě. Jednání byla někdy v míře aktivity a spolehlivosti otřesná i přesto, že vláda měla v sobě obrovskou sílu. Na jednání předsednictva jsme se domluvili, že to bude takhle, a pak pro to hlasoval jeden člen vlády a ostatní ne. My jsme se ptali, co se stalo, a oni říkali: „Vždyť oni měli tak přesvědčivé argumenty.“ To neustojí žádná partaj ani žádné seskupení, nejde to, když sami lidi postupují proti tomu a většinou opět bona fide. Otevřenost byla tak velká, že lump musel vyhrát. To říká Honza Sokol¹⁹⁶ a to tak je, lump musí vyhrát, protože je vždy dokonale připraven, aby využil situace ve svůj prospěch. Ale do času, doufejme.

V OF se odehrávaly veliké hádky, skutečně tam byl vidět zásadní rozdíl v přístupu k problému společnosti. Redukovalo se to vlastně na to, že je to Klaus a Havel, ale není to přesné. Havel byl v tomto směru nedůsledný, takže pro Klause ani on nebyl významný protivník než ve smyslu myšlenkovém, pro období konstruktivní tvorby měl málo znalostí a i okolí kolem něj ho k tomu konstruktivnímu nevedlo. Možná, že dokonce i on taky podlehl Klausovi... Má v sobě zvláštní přitažlivost a odpudivost zároveň. Přitažlivost je pro lidi, kteří

¹⁹⁴ Miroslav Müller, vedoucí oddělení kultury ÚV KSČ.

¹⁹⁵ Sarajevský atentát je název politické krize v ODS z roku 1997. Dne 28. 11. 1997 předstoupili před novináře vlivní členové ODS Jan Ruml a Ivan Pilip. Přečetli předem připravené prohlášení, v němž vyzvali Václava Klause k odstoupení z čela ODS. Protože byl Klaus zrovna v té době pracovně v Sarajevu, hovoří se o této události jako o tzv. "sarajevském atentátu". Právě on odstartoval zatím nejtěžší politickou krizi v historii samostatné České republiky, která vyústila v demisi vlády, sestavení úřednického kabinetu a uzavřela se předčasnými volbami do Poslanecké sněmovny. Po nich ODS uzavřela opoziční smlouvu se svým hlavním rivalem - sociální demokracií v čele s Milošem Zemanem. Zdroj <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/37206-tzv-sarajevsky-atentat-odstartoval-zatim-nejvetsi-politickou-krizi-v-cr/>

¹⁹⁶ Prof. PhDr. Jan Sokol, Ph.D., CSc. (nar. 18. 4. 1936) je český filosof, překladatel filosofických textů, vysokoškolský pedagog a publicista. Byl poslancem Federálního shromáždění v letech 1990–1992, ministrem školství v Tošovského vládě r. 1998 a posledním protikandidátem Václava Klause ve volbách prezidenta ČR v únoru 2003. V letech 2000–2007 byl prvním děkanem Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy, kde také působí.

si nevědí rady a klasik je v tomhle směru Lucie Bílá, která říká: „Pan profesor vám to vysvětlí.“

Nicméně nebyli jsme připraveni na něco takového jako nový program, nové stanovy, právě ve chvíli, kdy se připravovalo pracovní setkání v Olomouci. Došlo k tomu, co jsem Vám říkal, že jsme s Ivanem Fišerou a s Jirkou Musilem z Jablonce předělali přes noc protinávrh, nemělo to ale šanci, situace byla připravená do slova a do písmene předem Klausem a jeho spolupracovníky, bez sebemenší spolupráce s ostatními lidmi ve vedení OF. To bylo proti dosavadním pravidlům! A já si skutečně pamatuju, jak tam seděl Zieleniec¹⁹⁷, který s tím návrhem na rozdělení OF a založení ODS přišel, vymyslel ho a já jsem k němu šel a říkal jsem mu: „Pane docente, Vy přece víte, že stará hegelianská zásada říká, jaké prostředky použijete k naplnění cíle, tak takový ten cíl bude. A když se postupuje takhle, tak to nemůže dopadnout ku prospěchu.“ A on jenom odsekl: „Historie rozhodne.“

V čem bylo to rozdělení OF?

Vždycky když se mně někdo ptal, v čem bylo to rozdělení, tak jsem říkal, že vlastně v osobnostních dispozicích. Tam byla část lidí, kteří brali politiku jako zdviž a část lidí, která ji brala jako službu, přirozeně do času. My jsme ji brali jako šanci pro lidi, oni to většinou brali jako šanci pro sebe. Klaus ani ne, on to samozřejmě bral jako šanci pro sebe, aby se mohl prosadit ve své genialitě, ale myslím, že nijak zvlášť nehrabal ani nekradl. Jemu šlo především o naplňování jeho ambicí a moc. A je potřeba poctivě říct, že byl hluboce přesvědčen o své pravdě.

A jak to hodnotíte dnes?

Vždycky jsme si říkali, je to blbý, ale oproti tomu, co bylo za bolševika, je to naprostá lebeda. Protože je možné dělat to, co člověk jakž takž chce nebo umí, je možné říkat, co chcete, je možné psát, setkávat se s kým chcete, nemáte nikoho za krkem. Je možné mluvit nebo psát o tom, že je potřeba na sobě pracovat, každý na sobě. Výklad učení se svobodě je leitmotiv, který tvoří základní diferenci. Učení se svobodě znamená v Klausově výkladu prostě respekt k tržním vztahům a výklad světa prostřednictvím tržních vztahů. I to je jeden z výkladů. Samozřejmě se k tomu přidávají mocenské ambice, potřeba vládnutí, obviňování a manipulace. A proti tomu stojí svoboda jako odpovědnost, co si udělám, za to si můžu, a tudíž musím velmi vážít, než to udělám, a nemůžu udělat něco takového, abych svobodou zasáhl do svobody ostatním.

Na začátku roku 1991 Lucerně byl v březnu rozdělovací sněm OF. Tam si potřásli rukou Václav Klaus s Pavlem Rychetským a část se odtud odebrala do Ypsilonky. Moderoval jsem to v divadle Ypsilon, sepsali jsme, kdo tam je, abychom věděli, s kým kámošíme, dohodli jsme se na názvu Občanské hnutí. Dohodli jsme se, že Jirka Dientsbier bude předseda a že já budu mít na starosti aparát. Dohodli jsme se na nějakém základním postupu a taky na přístupu k dělení majetku OF mezi ODS a OH.

¹⁹⁷ Doc. Ing. Josef Zieleniec CSc. (nar. 28. 4. 1946) je český politik, první ministr zahraničních věcí samostatné České republiky. Po rozštěpení Občanského fóra spoluzaložil v roce 1991 ODS, kterou po rozkolu v letech 1997–1998 odešel z ODS.

Dělal jsem pak šéfa aparátu Republikového koordinačního centra OH, byl jsem členem představenstva, které se scházelo a domlouvalo se, co a jak. Ve středu zasedala vláda, to si pamatuju na celý život. V české vládě jsme měli z patnácti ministrů devět, v úterý se dohodl nějaký postup, a když potom došlo k hlasování, jen jeden nebo dva dodrželi, co se domluvilo. Uvádím to jako příklad, to se bohužel opakovalo a to nemůže přežít žádná partaj. Nebyly to žádné příkazy, byla to rozprava, zásadní a dlouhá rozpravy a účastnili se jí Dientsbier, Rychetský, Sokol, Pithart, Sedláček, pak samozřejmě M. Bursík, Petr Kučera, Urban a další. Debaty, které tam probíhaly, byly věcné a nešlo o politikaření, šlo skutečně o zásadní záležitosti, jak se zachovat k tomu či onomu. Pak když se těch pár lidí, kteří na to mají nějakým způsobem vliv, domluví mezi sebou a jeden se pak rozhodne, že to vlastně nebude respektovat, tak se s tím prostě nedá nic dělat.

Celá situace se vyvíjela. Děla se velká spousta věcí: dělení státu, kuponová privatizace, malá privatizace. Do toho samozřejmě upadalo nadšení, protože došlo k cenovému boomeru, inflace, rostly ceny, ale nebyla jasná spousta věcí, takže se nastal stav nejistoty. Samozřejmě do toho vstoupili „ordneři“, lidi, kteří byli schopni vyčuchat a rozpoznat šanci, nejčastěji přes úplně obyčejné věci, jako reality. Vytvářely se záležitosti tohoto druhu, z nadšení a dobré vůle se to muselo přetavit v jakousi rutinu, což si myslím, že se v OH nepovedlo. Ukázalo se to potom ve volební kampani.

Zmiňoval jste, že nebyly položeny základy hodnotové změny. Jak podle Vás měla proběhnout?

Hodnotová změna vlastně spočívá v tom, že mělo vlastně jít o resocializaci. Celý vtíp a centrální myšlenka spočívají v tom, co už říkal Dahrendorf¹⁹⁸ v roce devadesát. Pokud dojde ke změně právní, ekonomické, ústavní a politické, tak když tato změna nemá hodnotovou oporu, je to na vodě. A u nás se stalo, že to bylo založeno špatně. Jsou tam dvě podmínky: první je, že tyto tři roviny, čas právníků, čas ekonomů a čas občana se musí navzájem dotovat, musí mířit k sobě. To zčásti nenastalo, protože v čase ekonomů došlo k protiobčanskému hnutí, a v čase politiků zčásti taky! Dneska je vidět na vládnutí, že to nemá s občanstvím nic společného. Je to záležitost ekonomického, nikoliv občanského vidění jedince, je to neoliberální ekonomické vidění světa, kdy jedinec je jednotka v kolečku finančních vyjádření a my podle něho nejsme lidi, jsme podle této vlády účetní jednotky. Když dopustíte, aby se toto stalo, potom brzdíte změnu ve společnosti. To je jedna věc, obecný problém, před kterým stojí tato společnost a výsledkem je to, čemu se říká anomie. To je fakt průšvih, protože už od Durkheima je známé, že anomická společnost sama sebe likviduje.

Problém byl v tom, že jsme nebyli schopni srozumitelně a pro veřejnost přijatelně zformulovat hodnotovou nabídku, která by představovala změnu. Havlův symbol byl velmi významný a samozřejmě byl strašně důležitý a měl velkou váhu, ale nespojil se s tím, že základem není prospěch, ale že základem je korektnost, odpovědnost, slušnost a solidarita. On

¹⁹⁸ Ralf Gustav Dahrendorf (1. 5. 1929 – 17. 6. 2009) byl německo-britský sociolog, politolog, filosof a liberální politik. Zabýval se tématy svobody, autoritářského režimu a společenského konfliktu. Největším nebezpečím lidské svobody je podle něho dogma, názorový monopol jedné skupiny či ideologie, komunistické, fašistické, jakékoli. Zdroj <http://hn.ihned.cz/c1-37539410-jakub-jirsa-zastance-konfliktu>.

o tom sice i mluvil, ale málo. Nemluvě o tom, že když potom šlo o spory s Lucernou a Chemapolem¹⁹⁹, tak to všichni brali tak, jakože káže vodu a pije víno.

Přesná, srozumitelná a sdělná formulace lidem se nepovedla a pravděpodobně se ani nemohla povést. Tam byla šance, kterou jsme všichni nakonec fakticky zavrhli. Svět na to reagoval rozumněji než my tady. Oni si spojili Havla s tím, že dosáhne toho, že bude možné, aby vyšeptalé politické instituce nahradilo něco, co bude živé a lidské. Tady ale zvítězily „standardní postupy“, všechno v neoliberální podobě, protože něco nového by bylo nestandardní, něco, co nikde neměli, a my zase budeme ti, kteří budou vymýšlet něco jiného? Tam nešlo o pýchu, o českou „nafoukanost“, jako zdroj pro překrytí pocitu malosti. Šlo o šanci, ale tuhle šanci jsme vlastně v tomto směru nejen sami prošvihli, ale my jsme ji vlastně zabili pro značnou část světa. A to je problém, který je historicky velmi významný.

Na druhé straně, já vlastně taky nevím, co s tím. Dneska vím, že je to spojeno s otevřenou společností, že je to spojeno s nějakými postupy, že je potřeba dělat něco a ne něco jiného, ale to jsem tehdy nevěděl. Podstatné ale je, že jsme nevěděli skoro nikdo, jaké jsou nástroje, které je možné použít pro to, aby se nenarušilo putování v lidské společnosti v tom smyslu, že to bude podporovat svobodu a zároveň to bude vést k tomu, že svoboda bude využitelná a že bude spravedlivá. To se nezdařilo.

Jestli dneska někdo vykládá listopad 1989 jako vzednutí lidu, protože se měl ekonomicky špatně, to tedy ne. Vzednutí lidí proto, že už není potřeba lhát, že už můžeme žít slušně, že už se nemusíme bát, to je ono a na tohle se nenavázalo. Klausovy řeči o tom, že někdo ukradl revoluci, to jsou kecy. Podstatné je, že tohle byla očekávání, která nebyla naplněna. A to je frustrace, to není stres, to je frustrace jako dlouhodobý proces, který vede k tomu, že některé potřeby nejsou naplněny, tím pádem člověk nedůvěřuje, ztrácí ochotu aktivizovat se, protože se ukazuje, že je to jen pro někoho a ten někdo si to umí zařídit, tak o co jde. To, co se stalo, je ohrožení demokratických principů a tohoto typu společnost. Stojíme vlastně stejně tak na začátku jako v tom prvopočátku, očekávání jsou stále stejná a pořád nejsou naplněna.

Prohra byla intenzivní, byl to historický zlom, od dvaadevadesátého roku společnost vypadá jinak. Myslím, že to do roku dvaadevadesát byla společnost v nějaké rovnováze, a pak už skutečně zcela jednoznačně převažuje orientace na výkonová hlediska měřitelná penězi jako rozhodující ve všech směrech. Každý se s tím musíme popasovat, protože koneckonců jsme společenské bytosti, takže každý si na to musí udělat nějaký názor. Dovedu si představit, že pro někoho představuje ztotožnění s touhle ideologií seberealizační proces, ale riskuje, protože to v sobě nemá sebereflexi. Dahrendorf říká, že to jsou studené projekty, že bez neanomického člověka nemají schopnost sebereprodukce, že odumírají, jsou to mechanismy, ne živé organismy. Teprve když do toho vstoupí neanomický, zakořeněný člověk a dodá tomu život, tak se to může rozvíjet. Což platí v obecné, ale i individuální rovině. V každém případě to chce zaujmout sebe sama ve vztahu k veřejnému, občanskému a najít si nějaký prostor.

¹⁹⁹ Pražský palác Lucerna byl v roce 1992 v restituci vrácen rodině tehdejšího prezidenta Václava Havla. Václav Havel získal polovinu majetku, druhá polovina připadla jeho bratrovi Ivanovi. Ten svou část daroval manželce Dagmar. Tisk informoval, že prezidentova švagrová Dagmar Havlová má zájem o odkoupení Havlova podílu na paláci. V únoru 1996 prezident Havel prodal svůj díl Lucerny za 200 milionů korun firmě Chemapol Reality, dceřině firmě společnosti Chemapol Group. Havlová napadla právoplatnost prodeje Havlova podílu na paláci pro údajné nedodržení předkupního práva. Až v roce 1999 se druhá polovina dostala do rukou Havlové. Zdroj <http://zpravy.ihned.cz/c1-51454350-spor-o-pulku-lucerny-svagrova-byvaleho-prezidenta-havla-uspela>.

Ti, kdo to mají přímo v náplni práce, jsou na tom líp, ale musejí počítat s tím, že za to nedostanou žádné velké peníze, budou existovat „sotva sotva“, nebudou úspěšní a budou posmívání od významné části ostatních. Na druhé straně, nedojde-li k tomu, že v téhle společnosti nebude postupně převažovat proud vstoupit do toho za sebe a stát se občanem, společnost zdegeneruje. Největší nebezpečí podle mě spočívá v tom, že někdo přijde a řekne: „Nechte to na mně, já to zmáknou.“ To znamená silná ruka, která to vezme do ruky. Tohle nebezpečí existuje ve všech zemích světa, je to obecný problém, problém této civilizace. Pokud jde o dosah lidského života, skutečně je podle mého názoru nejpřirozenější řešení ztotožnit se s přímou pomocí lidem. Jednak je nesporné, že je to pomoc (i když taky ne všude), ale to, co znám já, neziskovky, které se přímo starají o ty nejchudší, to je opravdu cesta, nemluvě o tom, že absolventi Fakulty humanitních studií to mají v popisu práce. Je evidentní, že tam existuje možnost pro potřebu naplnění, seberealizace a odtažení od těch věcí neoliberálního, sobeckého, nelidského mainstreamu... A ono to vlastně není odtažení, je to práce proti nim.

4.3. Rozhovor s Janou Ryšlinkovou

Jana Ryšlinková, matematicka, ředitelka USBSP, s.r.o. a později též zastupitelka na pražském magistrátu se v listopadu 1989 zapojila do práce v Občanském fóru. Od února 1990 pracovala jako jeho tisková mluvčí a posléze jako poslankyně Parlamentu ČR působící v rozpočtovém výboru. Po odchodu z politiky se zasazovala o rozvoj občanské společnosti, založila a řídila několik neziskových organizací, např. „Neziskovky.cz“. V roce 2009 kandidovala do Evropského parlamentu za Evropskou demokratickou stranu.

Jak jste se dostala do OF?

Před listopadem 1989 jsem pracovala několik let v Československé akademii věd v Matematickém ústavu a na podzim roku 1988 jsem po velmi dlouhé době, kdy jsem neměla žádný pas ani nic podobného, získala možnost odjet na rok pracovat na Universitě v Manchesteru, kde jsem přednášela ve svém oboru. Vrátila jsem se do Prahy 10. listopadu 1989. Samozřejmě v té době už spadla berlínská zeď a děly se různé věci, takže atmosféra byla už taková podivná a já jsem měla ještě zprávy a náladu z Velké Británie – totiž nesedět s rukama založenýma, když mohou být někde užitečné.

Koukala jsem, co se děje, v ty první dny jsem ani moc nechodila do práce, spíš jsem chodila po kamarádech a oni mi řekli: „Sedmnáctého přijď na Albertov, budou se dít věci!“ Tak jsem 17. listopadu přišla na Albertov, kde mluvil prof. Katětov²⁰⁰ a šla jsem potom se studenty na Národní třídu. Ale než jsme došli na Národní třídu, uhnula jsem na Jiráskově náměstí ještě s jednou kamarádkou do hospody, protože nám byla strašná zima. Já jsem z Anglie přijela ještě v příliš lehkém kabátku a pamětníci vědí, že 17. listopadu byla opravdu zima. To nás nejspíš zachránilo před policejním výpraskem....

²⁰⁰ Miroslav Katětov (17. 3. 1918 – 15. 12. 1995) byl matematik a pedagog, první děkan Matematicko-fyzikální fakulty a v letech 1953–57 byl rektorem Karlovy univerzity. V letech 1945–70 byl členem KSČ, poté mu bylo členství zrušeno. Po roce 1989 se účastnil na transformaci Československé akademie věd.

Ale samozřejmě hned druhý den ráno jsem trošku věděla, co se děje, i když telefony – myslím pevné, ty mobilní nebyly ještě nikde ve světě - tenkrát mezi námi všemi nebyly takovou samozřejmostí. V pátek a v sobotu se začali po Praze různě srocovat lidé a já, ačkoliv jsem nebydlela v Praze, jsem přijela, protože jsem chtěla být v kontaktu s kamarády a se svou sestrou. Náhodou jsem na ulici narazila na Ivana Havla. Poté, co bylo ustanoveno OF, což bylo v neděli večer, mi Ivan říkal: „Co děláš?“ Já jsem řekla, co dělám, a on řekl: „No tak pojď.“ A tak jsem šla. S Ivanem jsme se samozřejmě znali jak z Matfyzu, tak i z méně formálních aktivit. Nikdy jsem Chartu nepodepsala, ale přesto jsem zcela jasně patřila mezi oponenty režimu. Ivan mě pozval do OF, kde jsem začala od pondělka pracovat. Prvně jsme se sešli ve Špálově galerii na Národní třídě, tam to nějak začalo a postupně se to prostě rozrostlo.

Co jste v OF dělala, měla jste zpočátku nějakou „funkci“?

Ze začátku moc žádné funkce nebyly a všichni jsme byli ve Špálovce, tam dělali všichni všechno. První funkce byla, že jsme chodili na Václavské náměstí a zvonili jsme klíči, to bylo nejdůležitější. Ale pak se postupně začaly opravdu vytvářet nejrůznější struktury, a já, protože mluvím několika jazyky, jsem si s Honzou Urbanem vytvořila oblast „HPV“, „Holka pro všechno“, z níž se částečně vylouplo tiskové oddělení. Od otevírání obálek, psaní, sbírání a utrácení peněz za nejnужnější vybavení až po rozhovory do všech medií světa jsme dělali úplně všechno.

Pamatuji si, že to byla dětská tiskárnička Zdeňka Neubauera²⁰¹, na které jsme si vyrobili propustky do prostor OF, protože jsme prostě potřebovali kontrolovat, kdo tam chodí a kdo tam nechodí. Dnes to zní všechno legračně, ale tehdy jsme sahalí po nejjednodušších řešeních, prostě po tom, co bylo po ruce. Takže jsme si vyrobili první propustky do prostor OF, kde byla razítka s medvídkem Pú a s žabičkou...

Kromě HPV jsem začala postupně spolupracovat s tiskovým oddělením, které dávala dohromady Rita Klímová²⁰², kluci z bývalé undergroundové tiskové agentury Petra Uhla²⁰³ a další. Samozřejmě sem najížděly strašné spousty cizích novinářů, takže jsme si je postupně různě rozebírali. Pak byl zvolený Václav Havel na Hrad a začalo se formovat normální OF, pamatuji se na ty organizační pavouky. Já jsem spadla do tiskového oddělení, oddělení HPV zaniklo.

²⁰¹ Prof. RNDr. PhDr. Zdeněk Neubauer, CSc. (nar. 30. května 1942) je český filosof a biolog. V sedmdesátých letech pracoval v laboratořích Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, podílel na neoficiálních a polooficiálních seminářích, přednáškách, sbornících věnovaných filosofii, vědě, technice, přírodě.

²⁰² Rita Klímová (10. 12. 1931 –30. 12. 1993) byla česká ekonomka, disidentka za komunistického režimu a diplomatka. Po 17. listopadu 1989 působila jako mluvčí Občanského fóra, organizovala tiskové konference prezidenta Václava Havla. Po Sametové revoluci vstoupila do diplomatických služeb, v letech 1990-1991 byla československou velvyslankyní v USA.

²⁰³ Ing. Petr Uhl (nar. 8. 10. 1941) je český levicově orientovaný novinář a politik, za normalizace disident a signatář Charty 77, po sametové revoluci poslanec Sněmovny národů Federálního shromáždění za Občanské fórum, později za Občanské hnutí, počátkem 21. století politik Strany zelených. Petr Uhl byl jedním ze zakladatelů Východoevropské informační agentury, která spojovala disidenty ze sovětského bloku. Byla založena v prosinci roku 1988. Na konci osmdesátých let se zprávy z této agentury staly jedním z významných zdrojů informovanosti o situaci v rozpadajícím se Sovětském svazu. (<http://www.vons.cz/via-praha>)

Pak si někdo vymyslel, že by měla existovat tisková mluvčí, Honza Urban přišel a řekl: „Hele, já si myslím, že by tohle mohla dělat Ryšlinková.“ Petr Pithart, v tom okamžiku byl hlavou OF, se na mě podíval, která že to jsem, a tak jsem vlastně začala dělat tiskovou mluvčí. Nebylo to hned, napřed byl tiskový mluvčí Václav Malý, pak Rita Klímová, pak byl mluvčí Žantovský²⁰⁴, který odešel na hrad za Havlem, a pak jím byl Vladimír Železný, který odešel do české vlády za Petrem Pithartem. To všechno se odehrálo asi v průběhu tří týdnů. Takže já jsem se v únoru 1990 stala tiskovou mluvčí OF a až do voleb v roce 1990 jsem jí zůstala. Současně jsem kandidovala do České národní rady, kam jsem byla zvolena, takže pak jsem ty dva roky volebního období prvního svobodného parlamentu působila jako poslankyně rozpočtového výboru České národní rady.

Co jste očekávala od vstupu do OF? Jak jste vnímala OF?

Po pravdě řečeno, asi jsem o tom vůbec takhle nepřemýšlela. Prostě jsem spojila síly s lidmi, kterým jsem věřila, z nichž část jsem znala dlouho a byla jsem přesvědčená, že je v téhle zemi příležitost něco změnit tím směrem, o kterém jsem myslela, že by byl dobrý, tak jsem se k tomu připojila. Já jsem do OF nastupovala tak brzo, že bych řekla, že šlo ještě „o hubu“. Ještě jsme stáli proti tankům, které se zastavily na druhé straně mostu, ty první dny ještě nebylo vyhráno. Bylo vyhráno relativně rychle, neříkám, že ne. Ale ty první dny jsem do toho nešla jako do nějaké politiky a do politické strany, ale protože jsem měla pocit, že je příležitost udělat něco, co považuji za správné. Obzvláště po tom, kdy jsem pobyla v Anglii a znovu jsem se nadýchala čerstvého vzduchu, měla jsem pocit, že je povinností každého slušného člověka v této zemi něco pro to udělat. A protože se mi ta příležitost naskytla v podobě Ivana Havla, se kterým jsme se znali a který mě de facto přizval, tak jsem neváhala ani na sekundu, to mi vůbec nepřišlo na um. Vůbec jsem ale neuvažovala o tom, do čeho to vlastně jdu. Jdu pomoci něčemu, co jsem považovala za správné, bez ohledu na to, jaké to bude mít následky. Dvacátého, jednadvacátého listopadu to ještě tak úplně jasné nebylo. Já vím, že kolem se věci hroutily a že to asi nebylo žádné bůhvíjaké nebezpečí, věci se ale ještě mohly vyvíjet všelijak.

Později se na tohle téma samozřejmě vedly nejrůznější debaty, ale tenkrát jsem prostě měla dojem, že dělám něco správného, že pomáhám vytvářet protikomunistickou platformu, na jejímž základě by mohly vzniknout skutečné politické strany.

Diskuse byla samozřejmě složitá, jenomže diskuse nestačí. To první, co musíte, je zorganizovat volby. To znamená vytvořit něco, v čem si politické strany poměří své síly. Jaké tady byly politické strany? Kromě komunistické strany tu byly super okleštěné strany v Národní frontě, socialisti, lidovci, ale to byla zmrzačená torza, která v tom okamžiku nebyla tak věrohodná, aby se komunistické straně mohla sama postavit. OF tedy vzniklo jako platforma. Tady jsem docela ráda přejala Havlem propagovanou myšlenku otevřené společnosti Karla Poppera²⁰⁵ - pojďme tady udělat prostor, dejme důvěru lidem a jejich

²⁰⁴ Michael Žantovský (nar. 3. 1. 1949) je český překladatel z angličtiny, tlumočnick, psycholog, publicista, spisovatel, textař, politik a diplomat, od října 2009 velvyslanec ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irsku.

²⁰⁵ Sir Karl Raimund Popper (28. 7. 1902 –17. 9. 1994) byl filosof rakouského původu, v roce 1937 emigroval na Nový Zéland a od roku 1945 žil v Londýně. Byl významným představitelem moderního liberalismu, teorie vědy

zodpovědnosti a ono se z toho něco zrodí. Ale v okamžiku, když uděláte prostor, si řeknete: „No jo, ale koho do těch voleb vyšleme? Okleštěné a zmrzačené strany socialistů či lidovců? Ted' je tady nová parta lidí a my do toho taky chceme mluvit.“

Myšlenka platformy, na jejímž základě se mají zformovat nové strany, byla vyřčena hned na samém počátku. Potřeba politické síly reprezentované ve svobodných volbách byla ale obrovská a založit politickou stranu není zase až tak jednoduché. A navíc - Vy si to neumíte představit - ale tenkrát slovo strana, partaj nemělo jinou konotaci a v myslích lidí okamžitě vyvolávalo představu komunistické strany. Z těchto důvodů se vytvořilo OF jako hnutí, nikoliv jako politická strana.

V takové schizofrenii mezi platformou pro vytvoření opravdivých politických stran a přímým účastníkem voleb se OF zmítalo až do konce. Ale když vstoupíte do voleb, tak je chcete vyhrát. Na to potřebujete organizaci, míň diskusí mezi sebou a víc organizovaných aktivit směřovaných k občanům. OF mělo individuální i kolektivní členství, patřily do něj různé menší strany disidentské, sjednotit se na nějakém názoru nebylo jednoduché. Ale v rámci hesla „ted' musíme vyhrát volby, ted' zapomeneme na rozpory a pak se uvidí“ to nějak šlo, podpora veřejnosti byl značná, euforie nepředstavitelná.

První měsíce 1990 byly strašně rychlé a jako perličku Vám můžu říct, že když byl tehdejší předseda OF Petr Pithart zvolen premiérem České republiky, což bylo někdy v únoru 1990, OF se potřebovalo poradit, kdo je tedy povede a co dál, sešlo se celé jeho vedení u mne doma. Takže jsme jeli do Řevnic a já tam byla současně za tu, co vaří kafe i za tu, co má nějaké názory - to už jsem byla mluvčí OF. Můžu Vám říct, že to není jednoduché skloubit. Existoval dokonce magnetofonový zápis, dala jsem ho ale novinářům a už jsem to nikdy nedostala zpátky, což je škoda, protože to byl historický okamžik.

Do vedení OF se dostal Jan Urban a ve vedení zůstal až do vyhraných voleb. Po volbách se napřed rozdaly funkce (Jan Urban přišel den po volbách v tričku Lidových novin a o premiérování nechtěl nic slyšet) a pak pomalu začalo znova OF uvnitř bublat - co je a není politická strana, jak hnutí řídit, zda a jak ted', když vyhrálo volby, ho nechat rozpadnout na nové, ted' už opravdivé strany.

Mezitím začala práce v parlamentu, já jsem byla v České národní radě. ČNR připravovala velkou část privatizačních zákonů, dělo se toho dost. Možná ani nebyl čas na přemýšlení o struktuře OF, ale byli jiní, kteří tah na branku prostě měli, což je výrazem velké politické schopnosti nebo obecněji schopnosti leadra.

Václav Havel velmi nechtěl, aby se OF přetvořilo v politickou stranu, zatímco Václav Klaus chtěl přetvořit OF na standardní politickou stranu. A protože se mu nedařilo přesvědčit Václava Havla, tak to udělal jinak. Vytvořil si svoji vlastní platformu uvnitř OF a využil ji k tomu, aby zvítězil ve volbách předsedy OF v Olomouci. To byl začátek rozpadu OF, z nějž se tedy nakonec přeci jenom stala platforma pro vytvoření nových politických subjektů, z nichž se nejdříve, ještě do voleb, osamostatnila KDS, postupně pak vznikla ODS, ODA, OH, HSD-SMS a další.

a filosofie. Jeho vědecká činnost je zastoupena i na poli logiky, fyziky, biologie, sociologie a politologie. Svůj filozofický systém sám označuje jako kritický racionalismus. Důsledkem jeho pojetí vědeckého poznání je obrana otevřeného myšlení a otevřené společnosti. Síla demokracie nespočívá v tom, že by vybírala ty nejlepší k vládě, nýbrž že každou vládu lze běžnými prostředky (volbami) odvolat.

Vy jste se poté přiklonila k OH jako nástupci OF?

Dokonce to je tak, že Václav Klaus mi nabídl v členství v ODS, ale mně se moc nelíbilo, jaké lidi tam vzal a jak to dělal. On vlastně základ ODS vytvořil z tzv. volebních manažerů. To byli takoví „esesemáčtí“ funkcionáři, kteří byli docela mladí a tak v tom devadesátém roce pochopili, kterou cestou chtějí jít, a já jsem je neměla ráda. Zdálo se mi, že věci, které se zakládají s někým, dostanou potom i takový šmak a nechtěla jsem být součástí politické síly, kde byl určitě tah na branku, určitě byly základní ekonomické představy, které já jsem ani v té době neuměla zhodnotit, ale morální hodnoty byly úplně mimo. V té době mi byly teoretické základy docela cizí, kapitalismus jsem považovala za něco přirozeného, co jsem znala z Francie, takže jsem své rozhodnutí nezakládala na ekonomických úvahách o konkrétních ekonomických zákonech, ale na tom, kdo jsou ti správní lidé, kterým mohu věřit, se kterými bych mohla lézt na tu pomyslnou skálu, a pro mě to nebyli ti lidé, které kolem sebe začal shromažďovat Václav Klaus. Musím podotknout, že to samozřejmě neplatí pro všechny. Mezi zakládajícími členy ODS byli lidé, kterých jsem si nesmírně vážila, ale nějak se mi tam nelíbilo. Mimo tento okruh zůstávali lidé, kterých jsem si dlouhou dobu vážila, často pro osobní nasazení a postoje v dobách nepohody.

Základní manažerské dovednosti jsme neměli. Politika má několik rozměrů a jeden z nich je určitě ten tah na branku moci, protože bez moci politiku dělat nemůžete. Velký problém je, když se politika scvrkne jenom na boj o moc. Ale zrovna tak je problém, když celou mocenskou stránku necháte stranou. A myslím, že naše síla byla v politické debatě, myslím, že jsme měli lépe rozmyšleno, co je dobře a co je špatně, ale neuměli jsme to prosadit. To byla jedna ze základních nemocí disentu. Bylo to obtížné, přitom tehdejší doba potřebovala rychle vytvořit novou strukturu ve státě, vytvořit správnou organizaci práce a dát správným lidem příležitost. Udělali jsme mnoho chyb a samozřejmě jedna z největších je, že jsme nezakázali komunistickou stranu. To si doteď vyčítám, protože to dodnes blokuje celou naši politickou scénu.

Myslíte, že se mělo něco udělat jinak?

Určitě se měly spousty věcí udělat jinak, to nebylo možné, abychom neudělali spousty chyb. Neměli jsme zkušenost ani s mocí, ani s organizováním života v parlamentu, natož ve státě, ani v podnicích, podcenili jsme například diskuzi se Slováky. Všichni jsme nedocenili vůli Slovenska po větší autonomii, po vlastní hvězdičce na vlajce EU. Takže určitě takových chyb bylo mnoho.

Další chyba, kterou jsme udělali - to už ale myslím není chyba OF, to je chyba spíše Václava Klause nežli OF jako celku - je, že jsme dopustili, aby ekonomické zákony byly předřazeny před všechny ostatní zákony zajišťující právo, včetně reformy soudů atp. Privatizovat a nemít v pořádku soudní a právní systém je prostě špatně. I takoví ekonomové, jichž jsem si vážila, třeba Ježek²⁰⁶, říkali, že je zapotřebí trochu zhasnout, jinak se nikdy

²⁰⁶ Tomáš Ježek (nar. 15. 3. 1940) je český ekonom, politik a vysokoškolský pedagog, v 90. letech 20. století poslanec České národní rady a Poslanecké sněmovny za Občanské fórum, pak za Občanskou demokratickou alianci a ODS, ministr vlády České republiky a bývalý předseda Fondu národního majetku

privatizace nepovede. Klaus to říkal úplně natvrdo: tvrdil, že nejsou žádné špinavé peníze. To jsou věci, s kterými se dodnes pereme, dnešní rozbujelá korupce má své počátky tam.

Václav Havel na to neustále poukazoval, až se tím stával terčem posměchu, ale neuspěl. Ale ani on se nemohl vyhnout chybám, jako se jim nemohl vyhnout nikdo jiný ani žádná politická síla.

Taky se ale spousta věcí povedla.

Přesně tak, velká spousta věcí se ale povedla, ať se na to dívám, jak se na to dívám, všichni se máme líp. Lidé to nechtějí slyšet, ale naše životní úroveň stoupá a svoboda, kterou jsme získali, je velice cenná věc. Musíme se o ni starat, nikdo nám ji nepředloží na stříbrném tácu. Každá moc ráda omezuje svobodu jiným, ale demokracie spočívá právě v tom, že moc můžeme oklešťovat a vsazovat do mezí, ve kterých má být.

Jistě jsme udělali jisté množství chyb, které mají své následky sahající až do dnešní doby. Určitě právě způsob, jakým vznikala ODSka má dnes své následky v tom velmi prokorupčním prostředí. Každý je generálem po bitvě! Na druhé straně se nám podařily docela velké zázraky. Nejenže máme demokracii, byť kulhající, byť uštěkanou, volíme si nevhodné lidi na různé pozice ve státě, ale volíme si je. Možná si neuvědomujeme vztah mezi tím, koho si volíme jako své reprezentanty, a tím, co se v zemi děje. Možná nedokážeme dohlédnout dál, než za vlastní dvoreček. Ale je to na nás. Na každém z nás. Vidím vás, tu nejmladší dospívající generaci a vidím, co všechno už umíte, co považujete za samozřejmé, s čím se nemusíte potýkat a kolik máte možností. To se nám povedlo...

Demokracie rozhodně není perfektní, je to systém, který má nedostatky. Navíc současná doba, kdy jsou informace mnohem dostupnější, než byly kdykoliv předtím v historii, demokracii zplošťuje, takže ve veřejném prostoru se všichni přizpůsobují velmi zjednodušené úrovni informací a vlastně se naučili tuto zjednodušenou úroveň informací používat k manipulaci s lidmi.

Ale znova se ocitáme v situaci, kterou vůbec nikdy nikdo nezažil. Nemyslím si, že jsme horší populace, než byla kdykoliv předtím, jen si vidíme do kuchyní a ložnic víc, než si kdy lidi viděli. Jenom nás nikdo nenaučil zodpovědnosti. Vztít zodpovědnost lidem je strašně jednoduché, ale znovu ji naučit celý národ, to není snadné a už vůbec to nejde rychle. Jestli nám něco úplně ze všeho nejvíc chybí a chybělo po několik generací, je vědomí o vztahu mezi právem na něco a povinností, která z něj plyne. Vědomí zodpovědnosti za to, co dělám, za své volby, za svůj život, za starost o své rodiče, co z toho můžu přenést na nějakou společnost, na své sousedy a co z toho je opravdu moje, v kterém životním okamžiku to je tak a v kterém je to jinak. My to vlastně nevíme, neumíme to vůbec uchopit. A neumí to uchopit občané, kteří nemají žádné politické funkce a špatně to uchopují i politici. Pro mě zodpovědnost, kterou v sobě cítil Václav Havel za to, co se děje, ať už to utáhl nebo neutáhl, zodpovědnost, kterou v sobě on cítil, jsem zažila jen u jednoho dalšího politika z této generace, a to je Karel Schwarzenberg²⁰⁷. Ať se mu to daří nebo nedaří, ale zodpovědnost, povinnost, povědomí

²⁰⁷ Karel Schwarzenberg (nar. 10. 12. 1937) je český politik, příslušník české větve rodu Schwarzenbergů. Od roku 2009 je předsedou strany TOP 09, kterou spoluzaložil, od května 2010 poslancem Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR a od července 2010 prvním místopředsedou vlády a ministrem zahraničních věcí v Nečasově vládě. V minulosti působil jako vedoucí kanceláře prezidenta Václava Havla, byl ministrem zahraničních věcí

toho, že to je služba, že to není jen kde si co urvat pro sebe, v tom je mezi našimi lidmi výjimečný. Věřím, že další, Vaše generace to bude zvládat mnohem líp, ale kde my jsme se to měli naučit?

4. 4. Rozhovor s Vojtěchem Sedláčkem

Vojtěch Sedláček (nar. 3. 3. 1947) je český podnikatel, v roce 1990 byl zvolen statutárním reprezentantem republikového Občanského fóra. V roce 1991 byl jmenován vedoucím Úřadu vlády České republiky. Je zakladatelem Agentury ProVás s. r. o. a Obslužné spol. s r. o. Obě společnosti vytvářejí pracovní a podnikatelské příležitosti pro osoby se zdravotním omezením.

Jak vzpomínáte na 17. listopad 1989?

Pracoval jsem ve Výzkumném ústavu matematických strojů, tam mě 17. listopad zastihl. Z té doby si silně vzpomínám na událost z 28. října 1989, kdy byla ohlášená manifestace na Václavském náměstí. Tenkrát jsem chtěl, aby mi moje žena dovolila vzít s sebou některé z dětí. Neuspěl jsem, ač jsem sliboval, že nechci žádné živé štíty, že jsem přesvědčený, že když nás přijde na Václavák deset tisíc, že režim to má tak nakloněné, že musí padnout. Nakonec jsem šel sám. Byl to pro mě velký smutek, protože tam bylo strašně málo lidí. Pak jsme s kamarády seděli v hospodě U Háků na Starém Městě a slzeli, protože nás rozháněli slzným plynem. Říkal jsem si, co se musí stát, aby lidi do těch ulic vyšli. 28. říjen 1989 byl pro mě velmi silný a rozpačitý den.

Událostí 17. listopadu jsem se přímo neúčastnil, bylo ale jasné, že moc stojí na hliněných nohách. Koneckonců už když jsme se o tom bavili před převratem, tak nám bylo jasné, že aby se komunistická moc udržela u vesla, musí platit dvě podmínky. Jedna, že existuje SSSR, který to mocensky drží, jak předvedl už v osmašedesátém roce. Druhá, že se změnami bude souhlasit mezinárodní společenství. Jakmile se obě podmínky začaly rozpadávat, nastávala příležitost režim překlomit. V tom smyslu to nebyla revoluce, ale převrat s charakterem revoluce, to znamená, že se zásadně měnily poměry. Myslím si, že po každé takové základní otočce zůstanou dvě věci: vzpomínky a instituce. A právě budování institucí bylo hlavním úkolem, před kterým společnost stála.

Začalo fungovat Občanské fórum. Dostal jsem se tam tak, jako asi mnoho dalších. Lidi se různým způsobem iniciativně nabízeli, cítili uvolnění a příležitost k tomu, aby mohli něco začít dělat. Mě třeba těšilo, že u Řečických byla v prvním patře skupina aktivních lidí, kteří vydávali necenzurované zprávy o tom, co se děje. Oficiální noviny, rozhlas a televize byly změnám nakloněny, bylo ale nutné informace získávat a ověřovat. Vzpomínám na příchod Petra Uhla, kterého právě pustili z kriminálu. Voněl ještě vězeňským naftalínem, se zapálenou

nominovaným za Stranu zelených v druhé Topolánkově vládě a v letech 2004–2010 senátorem Parlamentu ČR za Prahu 6. V prvním kole přímé volby prezidenta v roce 2013 se umístil na druhém místě s 23,40 % hlasů za Milošem Zemanem. Ve druhém kole volby získal Karel Schwarzenberg 45,19 % odevzdaných hlasů. Pro vítězného kandidáta Miloše Zemana hlasovalo 54,80 % voličů.

cigaretou rovnou sedl k jedné šrajbmašině a začal pracovat. Stal se hned jedním z redaktorů. Líbilo se mi, jak razantně vstoupil, bez vyprávění o tom co zažil, co bylo.

Začal jsem chodit do Špalíčku za Pithartem, s kterým jsme se znali z Charty mnoho let. Samozřejmě tam bylo množství lidí, Honza Urban, Petr Kučera, Ivan Havel, jeho žena Dáša, Ivan Fišera a další. Celá ta skupina byla velmi iniciativní, kooperativní, těžko to vlastně popsat, nic takového jsem předtím ani potom nezažil. Všechny spojoval samozřejmý zájem na tom, aby se dařilo. Na jaře v devadesátém roce se připravovaly první svobodné volby. OF zasáhly dvě personální vlny. První byla skupina kolem Václava Havla, ta se dostala dílem s ním na Hrad a dílem do různých vládních funkcí. Ve Špalíčku zůstala druhá vlna, která se soustředila na volby. S velkým úspěchem OF vyhrálo. Samozřejmě to bylo vítězství také protestní, protože OF byl jakýsi monolit proti tomu, co tady bylo. Výsledek byl neopakovatelný a těch skoro padesát procent by se nemělo hodnotit z pozice konsolidovaných politických situací.

A co jste přesně v OF dělal?

Dělal jsem různé věci, nakonec jsem se stal šéfem Republikového Koordinačního centra. Když si pak sněm OF zvolil čtyři reprezentanty, byl jsem jedním z nich. Tak tomu bylo do podzimu 1990, kdy nastoupil Václav Klaus. Dělal jsem, podobně jako i ostatní, všechno možné. Práce někdy ten den neskončila, občas jsme tam i přespávali. Organizování a příprava sněmů OF, měl jsem na starosti personálie, okresní strukturu center. Příprava na volby byla hektická práce. OF se rozčlenilo do různých útvarů, jeden měl na starosti koordinaci, jeden připravoval propagaci voleb, další jejich organizaci, zajištění prostředků, atd.

S Honzou Urbanem jsem měl na starosti choulostivou věc - lustrace volebních kandidátů OF. Tenkrát byl ministr vnitra jakýsi Sacher²⁰⁸, což byl člověk, ke kterému po té zkušenosti nemám velký respekt. Nebyl schopen dát včas podklady, a když nám je dal, tak bez potřebné vysvětlující legendy. Jednalo se o mnoho desítek lidí, už si nepamatuji ta čísla, vím, že u každého byly poznámky, jestli to byl kandidát spolupráce, tajný spolupracovník, půjčovatel bytu, informátor nebo agent. Bylo to dost vyčerpávající. Rozhodl jsem se, že s každým člověkem strávím hodinu, dvě, tři v rozhovoru mezi čtyřma očima. Nebyl jsem soudce a posuzovatel, tak jsem se snažil jednotlivě každého diskrétně přesvědčit, aby se kandidatury vzdal. Tak bychom předešli případné difamacii, kterou by mohla druhá strana, nebo kdokoliv použít a tím kandidáta znemožnit nebo vydírat.

Bylo to strašně obtížné, protože pouze v jednom jediném případě ten člověk podepsal rezignaci a odstoupil z kandidátky hned. Druhý extrémní případ skončil poměrně zoufale, protože ten muž tvrdil, že styk s STB sice měl, ale že to bylo všechno jinak. Nedal si vysvětlit, že nezkoumám, jak to bylo, že ho můžu jen poprosit, aby nezavdával příčinu k případnému vydírání. On byl v nějaké církvi, a že to řekne lidem ve sboru, že ti se za něj postaví. Nic nedal na mé naléhání, že doba na to zralá není. Výsledek byl zlý. Lidi mu vymlátili okna a nakonec ještě před volbami nebo krátce po nich s rodinou emigroval z republiky. I ostatní kandidáti to brali velmi úkorně, buďto mě přesvědčovali, že nic neudělali,

²⁰⁸ JUDr. Richard Sacher (nar. 1. 9. 1942) je bývalý český a československý politik Československé strany lidové, za normalizace představitel reformního proudu v ČSL, po sametové revoluci ministr vnitra Československa a poslanec Sněmovny lidu Federálního shromáždění.

nebo že to nic nebylo. Zanechalo to ve mně poměrně hořký pocit, že se s těmi lidmi nedá dospěle bavit. Říkáte jim: „Nyní nastala po letech hvězdná hodina národa a velká příležitost, aby se to překlátilo!“ Ale zřejmě pro své ponížení z minulého režimu neměli sílu odejít. Jejich příběhy nešlo nevyslechnout, byli toho plní, ale říct si nedali.

Nicméně volby se vyhrály fantasticky, i to bylo jednou z hlavních příčin, proč se OF začalo rozpadat. Zažil jsem tam spoustu okamžiků, které nemůžu snadno vyprávět, protože jsou neuvěřitelné. Například se u mě přihlásil Miloš Forman²⁰⁹ s tím, že by chtěl sdělit něco mezi čtyřma očima. Že v Americe žije velmi schopný emigrant z Čech, bývalý umělecký šéf volební prezidentské kampaně J. Cartera a ten by chtěl se mnou mluvit. Má podezření na vážný problém týkající se voleb.“ Dostavil se k mému velkému překvapení muž, kterého jsem znal, byl otcem dítěte mé nejlepší kamarádky. Sama věc byla docela zapeklitá, protože přišel s tím, že zaznamenal masivní odliv peněz komunistů do Západního Německa. Dalo se to vysvětlit buď tak, že si ulejují peníze, což bylo politicky méně zajímavé, anebo že připravují jakýsi „dirty commercials“. To je taková sviňárna, např. že těsně před volbami masivně polepí republiku pomlouvačnými plakáty. Vy už na to nemůžete reagovat a tím zvrátit náhlé ovlivnění výsledků voleb. Takovou informaci nemůžete brát na lehkou váhu. Navíc jí nemáte prakticky s kým konzultovat. Protože „dirty commercials“ má v sobě takové čertovo kopyto, totiž že to na Vás může být nahrané. Pokud by se v takovém případě vaše protiopatření vyradila, obrátilo by se to proti vám.

Nebo se ohlásil dalajláma a strávili jsme spolu odpoledne v intenzivním rozhovoru. Byla to zvláštní doba, neplatily zákony tíže, bylo vlastně všechno možné.

Dostavil se Rafael Kubelík²¹⁰, co bych říkal tomu, kdyby měli všichni filharmonici placku OF. Povídám: „Ale to je mistře proti volebnímu zákonu. Nám záleží na tom, aby naší kampaň soupeři neměli důvod kritizovat.“ On si trval na svém a ty placky koupil. Podívejte se na záznam koncertu, každý filharmonik jí na klopě měl, včetně Kubelíka. Byly momenty, které nejdou vymyslet.

Co my jsme si v OF představovali? Bylo nás strašně málo, kterým bylo jasné, že to musí být stranická struktura, třeba Petr Kučera. Většinou na to ale nikdo neslyšel. I Václav Havel chtěl, aby OF zůstalo hnutím. Pojem strany byl zdiskreditován, jedno z hesel OF bylo „Strany jsou pro straníky, OF je pro všechny“. Šlo o nepolitickou politiku. Můj argument pro stranu byl, že je to instituce, která umí udělat „bubble sort“, tedy aby „probublal“ z hlediska kritérií instituce ten nejlepší. A také, aby toho, kdo škodí, mohla vyloučit. Když OF nebude strana s členstvím, jak to může fungovat? Do hospody přijdou jednou ti a podruhé tamti, a kdo to ti za OF jsou? My že jsme všichni z jedné mámy? To prostě dobře fungovat nebude. Dlužno říct, že v OF některé malé strany působily již od roku 1990, např. Liberálně demokratická strana (LDS) nebo i později úspěšnější Občanská demokratická aliance (ODA).

²⁰⁹ Miloš Forman (nar. 18. 2. 1932) je režisér, scenárista a herec českého původu, žijící ve Spojených státech amerických. Je držitelem dvou Oscarů za nejlepší režii, tří Zlatých glóbulů a ceny BAFTA ve stejné kategorii.

²¹⁰ Rafael Jeroným Kubelík (29. 6. 1914 - 11. 8. 1996) byl významný, světově proslulý český dirigent, již méně je znám též jako hudební skladatel a houslista. Proslul však především jako interpret děl českých a dalších slovanských skladatelů (Dvořák, Janáček, Martinů, Musorgskij, ad., především ale Smetana a Stravinskij). Byl též vyhlášeným odborníkem na skladby Gustava Mahlera či Bély Bartóka. V roce 1990 získal čestný doktorát Univerzity Karlovy v Praze, o rok později mu byl udělen Řád Tomáše Garrigua Masaryka a stal se čestným občanem hlavního města Prahy.

Myslím si, že první, kdo se toho prakticky chopil, byl Klaus. Tenkrát byl ministrem financí ve federální vládě. Bylo to období, kdy se o OF víceméně přestávali politici zajímat. V devadesátém roce po volbách všichni odešli do vlád, institucí, atd. Lidi byli do funkcí přímo katapultováni, při převratu neplatí kariérní postupy. Má to svoje výhody, ale také nevýhody. Někteří jsou dezorientovaní a zorientovat se jim ani později nepodaří. Kariéra má v konsolidované společnosti velký smysl, protože víte kdy, kam a odkud jdete.

Václav Klaus se tedy vrátil s tím, že překlopí OF do partaje, které bude stát v čele, do partaje akční v jeho stylu. To se mnohým nelíbilo. Není samo o sobě co kritizovat, protože jedna z vlastností partají je, že jsou akceschopné. Jednají v politickém šiku. Nakonec se mu podařilo OF „rozbít“, část přešla do úspěšnější ODS, část do OH a část do dalších stran.

Moje pozice byla jednodušší, protože i když jsem měl vliv a funkci, prostě jsem velkou politiku nikdy nechtěl dělat. Na to musíte mít jistou výbavu a já tu, kterou by politik zrovna měl mít, nemám. Politik musí umět jasně říct, co se má na ten prapor připnout, mít programové teze, lapidarizovat je a říct jak se k nim dostane. Dále by měl umět dávat lidi dohromady. Ale politik musí být ještě vybavený tím, že příliš nevidí jednotlivé lidi, on musí vidět svým způsobem pouze dav. Zažil jsem narvaný stadion, na tribuně mikrofon - a všichni mluví se ho najednou báli, protože nevěděli, co tam mají říkat. A jsou lidi, jako byl např. Klaus, kteří byli vždy u mikrofonu první. A vy si uvědomíte, že to není jen vlastnost kritizovatelná, že politik musí umět lidi oslovit a dát jim iluzi, že je tu kvůli nim a že je chcete vést. Na to já prostě nemám.

Když se OF rozdělilo na ODS a OH, tak jsem na nabídky někam se přidat rezignoval a vlastně zůstal v OF z vedení jako jediný. Rozpinkával jsem mezi nástupce veškerý majetek, jak to nejlépe šlo. Říkal jsem si, někdo má zamést a uklidit. Nakonec jsem šel na ministerstvo vnitra podat výmaz OF z evidence.

A co ta doba pro mě znamenala? Ještě několik let po převratu jsem se probouzel jako malý kluk, s takovým pocitem, že člověk nemůže dospět radostí, že se to změnilo. Samozřejmě svoboda znamená obrovské věci, které mi prostě předtím nedošly. Například, že svoboda znamená i svobodu těch druhých, kteří nejsou z našeho tábora. Jejich svoboda znamená také jejich moc a to můžou někteří vnímat jako své ohrožení. Svoboda také s sebou nese ochotu jít do nepohody a přijmout rizika z rozhodování. Že za své postoje nesete důsledky. Tady se ukázalo, že paternalistický model minulého režimu jsme měli víc pod kůží, než se zdálo. Chceme svobodu ale také jistoty a často dáme těm jistotám přednost. Svoboda obsahuje nebezpečí i rizika.

Četl jsem před převratem článek jednoho amerického novináře o tom, že vůle po politické moci je silnější než sexuální pud. Divil jsem se, co je to za pansexualistický názor. Zkušenost mě ale velmi překvapila. Když to pak z blízka zažijete, jste doopravdy zasaženi tím, co ta moc vlastně je. Některé lidi to strašně změní, otočí se během hodiny. Neplatí slovo, neplatí, co jste si řekli, je to neuvěřitelné. Dojde vám, jak důležitý je kromě jiného kariérní postup, kdy si na všechno saháte postupně, ve vazbách, které vám pomůžou se umravnit. Na to tenkrát nebyl čas.

Po prvních volbách přišel Píthart, jestli bych nešel dělat šéfa úřadu české vlády. Rád jsem mu vyhověl. Po druhých volbách v dvaadevadesátém roku, které vyhrála ODS, jsem z úřadu odešel. Působení na české vládě jsem bral jako službu. Byla to dobrá zkušenost, uvědomíte si,

jak důležité jsou byrokraté. Snadno je kritizujeme, ale přitom kvalitní úředníky vlastně nemáme.

Jak se díváte na dnešní hodnocení OF?

Nejvíce mi vadí, jak se minulost stále generalizuje. Například si nechceme přiznat, že to nebyla tak docela naše revoluce. Stále jsme se bázlivě ohlíželi, jestli ta hydra už chcipla, i polomrtvé jsme se jí báli.

Když se někdo ptá, proč jsme nezrušili komunisty... Kdo to komu říká? Ve straně bylo půl druhého milionu lidí, většina rodin z toho měla jakousi výhodu. Ale ti lidé nebyli v KSČ jenom oportunně, ale taky proto, že tam z různých důvodů být takzvaně „museli“. Komunisti je ponížili. Takoví to pak měli o dost těžší, postavit se dospěle na vlastní nohy. Ke mně se někteří komunisti zachovali férově. Třebaže různě buzerovali. V dělnické fabrice v Čakovicích mě odváděli k výslechu estébáci přes dvůr, aby všichni viděli manifestaci. Jako když vedou vraha. A pozitivní zážitek? Předvolá si mě z ničeho nic a mimo pracovní hodiny dopravní policie. Tam mě přijme nějaký major, starší člověk. Jsme tam sami, jasná buzerace, zřejmě příkaz STB. Kouká, listuje občankou, říká si pro sebe: „Jasně... ale pokutu vám dát musím... tři děti... dělá už čtrnáct let v jedné fabrice...“ Najednou přestane šeptat: „Tak to ne, tohle mi dělat nemůžou!“ A vrací mi občanku, žádnou pokutu mi nedá a říká, běžte pryč. Byl to samozřejmě komunist. No pochválit ho tenkrát - z toho by měl dost problém.

Chci říct, že minulý režim nám patřil víc, než kolik si chceme přiznat. Myslím, že Adam Michnik²¹¹ měl k novodobým „revolucionářům“ dobrou poznámku: „Nebyl jsem s vámi zbabělý, abych teď musel být s vámi statečný.“ Ono je to tak, že snadno měníme duši za košili, teď to dělají mnozí, ale sám sobě neutečete. U několika lidí jsem si říkal úplně natvrdo, že to co dělají je dost blbý. Ale kdo jim dá rozhršení?

OF mělo ve svých požadavcích taky obnovu morálních hodnot společnosti...

No, ale na to musíte mít fungující instituce, protože morálku nemůžete vynutit, morálku můžete pouze někomu vytknout, je vždycky osobní. Platon říká, že spravovat obec má pouze ten se schopností se stydět. Když se neumím stydět, neměl bych obec vést. Je mi důležité, že OF mělo tyhle ideály, které teď snadno smetete ze stolu, jsou málo zakotvené.

Podobně to bylo s tzv. malou privatizací. Politická nálada ale byla, aby se k majetku nedostali cizinci, rozuměj Němci. Většina ale měla toho Němce, který dal prachy, za zadkem. V hospodářství, ve kterém si konkurují kupující a ne prodávající, nemůžete říct dobře a od zítřka to bude řídit trh. Když dá stát od nedostatku ruce pryč, distribuci vezme do ruky někdo jiný, třeba mafie. Trh přece nic nezařídí, když se zboží nedostává. To, že alespoň ty dva roky trval jistý idealismus, bylo dost důležité. Nakonec se ukázalo, že na něj můžeme rezignovat. Že se dá ten socialistický paternalismus osedlat. Otočit znaménko, co bylo červené, bude teď modré a ono se ukáže, že to docela funguje. Že ideologii budete mít najednou pravicovou, tržní. Nikdo si pod tím neumí moc představit, ale Klaus si podporu publika dovedl získat.

²¹¹ Adam Michnik (nar. 17. 10. 1946) je polský historik, esejista, publicista a politický komentátor, šéfredaktor deníku Gazeta Wyborcza.

Jan Vrba, ministr průmyslu s podporou Tomáše Ježka, ministra privatizace v Pithartově vládě prosazoval jinou strategii ekonomické transformace než Klaus. Šlo o přímý vstup zahraničních investorů do českých podniků. Výsledkem jsou Volkswagen ve Škodě Mladá Boleslav, Continental v Barumu Otrokovcích, Glavunion v Teplicích a další podniky. Privatizace znamená, že hledáte reálné vlastníky, kteří mohou podnik rozvíjet. „Český kapitalista“ podnik privatizoval často pouze proto, aby z něho mohl dojit peníze. Jinými slovy žádným reálným investorem nebyl. Jenže Klausův přístup byl politicky populární. Veřejnost měla ze zahraničních investorů, převážně Němců, strach. Mnohým domácím kapitalistům se tak otevřela cesta k pohádkovému zbohatnutí.

Po éře řízení ekonomiky zavládla iluze trhu bez přívlastků. Jen ne žádné kompromisy, žádné třetí cesty, ty přece vedou do třetího světa. Dopad na sebe nechal pár let čekat.

Opakuji do omrzení příběh krize v Americe, který se tady vůbec netraduje. Kongres ustanovil Commodity Futures Trading Commission²¹², agenturu, kterou řídila jakási Brooksley Born.²¹³ Nejvyšší zákonodárny sbor Ameriky si ustanovil nejvyšší kontrolní instituci. Brooksley Born vystoupila s tím, že to, co dělají banky, je levárna, to, co se děje s komoditními deriváty, je levárna. Utnou ji, ona abdikuje a za tři roky přijde krize. Pak se jí mnozí omluvili. Proč to říkám? Celý svět je prémiován dobrými zprávami, špatné nechceme slyšet, čím větší masakr, tím musí být dál. Když vezmete tento příběh, tak zkuste najít jasnější příklad. Pověříme hlídače, a když ten ohlásí poplach, tak ho ignorujeme. To není jenom tak, že se o takových věcech nebavíme. Proč?

OF mělo pořád silný étos, naději a radost, že se dají poměry změnit. Teď jsem z toho vlastně smutný, říkám si, jak je to možné, že se tak snadno dostaneme do mlhy. První, co bychom měli udělat, snažit se jasně pojmenovat, o co jde. OF byla vlastně epizoda, i když velmi podstatná. I charisma Havla začalo časem vadit, sám se najednou dostával na jinou kolej. Některé instituce se prostě začaly tvořit blbě a obecně k institucím máme despekt. Přijmout, že je nějaký průser, je vážná věc, Amerika ještě má na to nakonec ty lidi ocenit. To, co se děje u nás, je nelogické, ale je to ve větším souhlase s veřejným míněním, než by se zdálo. Patočka na jedné přednášce říkal, že historie je vlastně tradovaný příběh, za který je společnost ochotná cedit krev. Řeknete, že my tady máme příběh boje s korupcí, ale jaký příběh, když nejsme za to ochotni krev cedit. Rád cituju z Kafkova deníku, že „největším pokušením zla je výzva k boji - je to jako boj s ženami, který končí v posteli.“ Ostrá literární licence Kafky. Mám to od Jana Sokola, ten uvádí ale pouze tu první část, zřejmě z cudnosti. V Kafkovi je to věta rozvitá a provokuje, to tam má být.

OF byla nádherná doba. Lidi spontánně chodili, nosili buchy, kafe, dojímalo vás to. Ale zažil jsem taky, že jedna babka, která někde dala OF peníze, přišla s tím, že to nikam nevede a chtěla těch padesát korun vrátit. Tak jsem sáhl do kapsy a dal jí svých 50 korun.

Naděje je, že nám toho patří víc, než si myslíme. Jde ale o to, jestli si chceme trvat na tom, že oni nám to stále někdo kazí jako za totáče, že jsme na jedné straně my a na druhé oni. Rád vzpomínám Fridricha Nietzscheho: „Nadáváte na vládu, ale zasloužíte si vůbec tu, kterou

²¹² Commodity Futures Trading Commission (CFTC), nezávislý úřad USA, obchodní komise pro komoditní trhy, založen v roce 1975.

²¹³ Brooksley E. Born (nar. 27. 8. 1940) je americká právnička, která byla od srpna 1996 do června 1999 předsedkyní federální agentury CFTC. V roce 1998 varuje před neprůhledností finančních derivátů a volá po jejich okamžité regulaci na ochranu americké i světové ekonomiky. V roce 1999 rezignovala na svou funkci.

máte?“ Ten, který pohřbil pána boha, říká: „Na to, abych uvěřil ve vašeho vykupitele, na to jste mi málo vykoupení.“

Lidi to mají víc v ruce, než si myslí. Dcera, která žije v Americe, když něco kupuje, říká: „Počkej, to je ale vyrobené v Číně, to nekoupím.“ Jak to, že my rezignujeme na to, že jsme jednou desetimiliontinou národa a ona nerezignuje na to, že je amerického národa jednou třístapadesátimiliontinou? Osobní postoj není něco, na co by měl člověk rezignovat, a v tom je pro mě velká naděje. Mladí jezdí ven. Učí se snad ne proto, aby toho víc věděli, ale aby porozuměli světu a aby si těch druhých vědomě všímali. Přece to tady nevyrostlo samo a po nás potopa. Vždyť i my budeme jednou někomu předky. Jsme do sebe zavnutí víc, než kolik bychom měli. Člověk stojí a padá svojí zodpovědností, schopností kooperovat, tím, že má důvěru, že ho ten druhý nepodrazí. A svatý Pavel říká: „Je snad něco, co bys nebyl dostal?“

5. *Teorie Victora Turnera a změny ve společnosti*

V úvodu této části uvedu spojitost teorie Victora Turnera s procesy společenské změny v postindustriálních společnostech, a pak nastíním možný přístup těchto teorií k období, o němž se zajímám, a sice o období trvání OF, které provázelo změnu k demokratickému režimu v Československu.

5.1. *Od proměny jedince k proměně společnosti - teorie Victora Turnera*

Pro lidský život jsou příznačné nekončící změny rozkladu identity a její stálé znovunalezení a znovuzrození. Tyto změny provázejí člověka od narození, které také samo patří mezi jeden z prvních přechodů, které člověka čekají. Během života se tyto mezníky, prahy, před kterými stojíme, pravidelně objevují a vyžadují od nás odstoupení, odpočinek, vyčkávání, které musí být posléze vystřídáno novým, „jiným“ konáním, konáním slučitelným s novým stadiem našeho života.²¹⁴ Podobné změny jsou v „primitivních“ společnostech prováděny rituály, jejichž cílem je ulehčení přechodu od jedné společenské role do druhé. Jedná se o tzv. přechodové rituály, které můžeme nalézt v různých podobách ve všech kulturách. V mnohých svých rysech se navzájem podobají, ač jsou jejich nositelé jakkoli kulturně vzdáleni.²¹⁵

Francouzský antropolog Arnold van Gennep vypracoval trojčlenné schéma klasifikace rituálu, kde je tato podobnost vysvětlena na základě obecně shodných rituálních sentencí. Van Gennep dělí samotný průběh přechodových rituálů na tři fáze, fázi odloučení, pomezí a přijetí (spolu s tímto označením užíval také pojmy preliminární, liminární, postliminární).²¹⁶ Ve všech těchto rituálech je jedinec odloučen od původní skupiny, aby byl pomocí obřadu překonán pomyslný či materiální práh a on tak mohl být přijat v nové společenské roli. Van Gennep upozorňuje na existenci pomezí, které se v některých případech rozvine do takové míry, že se může stát samostatnou etapou v životě jedince. Takovou pomezí fází mohou být v životě člověka např. zásnuby, kdy člověk stojí mezi příslušností ke své původní rodině a k rodině nové, ocitá se mezi dospíváním a manželstvím.²¹⁷ Nehledě na typ společnosti, je člověk je už jen proto, že žije, předurčen k postupnému přecházení z jednoho postavení od druhého, z jedné společnosti do druhé.

Na práci Arnolda van Gennepa navázal britský antropolog Victor Turner, který dále zkoumal trojčlenné schéma klasifikace rituálu se zvláštním zaměřením na prahovou, liminární fázi. V jeho zkoumání se do popředí dostává *liminarita*, nulový stav, stav, kdy je jedinec vyčleněn a osvobozen od společnosti a kdy se struktura ocitá na okraji zájmu.²¹⁸ V liminární fázi tak skrze rituál dochází ke zjednodušení nebo ke zrušení struktury.

Hlavní funkcí rituálu podle Turnera není jeho integrační funkce, ačkoliv vede k znovuzačlenění jedince do společenského řádu. Rituál se v jeho chápání stává prostředkem, jak ze společenského řádu vystoupit. Vystoupení je možné zažít právě skrze liminární stav,

²¹⁴ VAN GENNEP, A., Přechodové rituály, s. 174.

²¹⁵ Tamtéž, s. 9.

²¹⁶ Tamtéž, s. 19-20.

²¹⁷ Tamtéž, s. 175.

²¹⁸ TURNER, V., Průběh rituálu, s. 98.

kdy je možné úplné odpoutání od dosavadních způsobů společenského jednání. Zejména tato fáze je tedy prvkem, který prostřednictvím rituálu převrací společenský řád, je obdobím, kdy subjekt nepatří ani do minulého, ani do nadcházejícího stavu, tudíž nenáleží k žádným určeným pozicím ve struktuře společnosti.²¹⁹ Pro účastníky rituálu je liminarita vyjádřena vztahy rovnosti, kterou společně zažívají.

Stejné postavení liminárních osob vedl Turnera k vytvoření konceptu *communitas*. Pokud se jedinec nachází v liminární fázi, ocitá se mimo společenskou strukturu a je schopen s ostatními, kteří se nacházejí ve stejném stavu jako on, vytvořit specifickou formu společenství. Tu nazývá Turner slovem *communitas*, přičemž dbá na to, aby předešel nechtěným konotacím s pojmem komunita a zvýraznil výjimečnost tohoto společenství.²²⁰

Vznik *communitas* je možný díky dvěma modelům vztahů fungujících v lidské společnosti. V prvním modu je společnost strukturována, diferencována, rozdělována, v tom druhém je společnost nestrukturovaná, nehierarchizovaná, objevuje se tak, jak jí nacházíme v liminárních fázích.²²¹ Společnost je dialektickým procesem, v němž se střídají struktura a antistruktura. Společenská změna je možná právě prostřednictvím liminarity a na tomto pocitu vzniklých *communitas*, která vznikají v mezerách oficiálních struktur. Struktura a antistruktura jsou dvěma určujícími silami v každé společnosti, kdy ta první z nich je silou držící společnost pohromadě a druhá se od ní snaží oddělit nebo změnit její dosavadní strukturu. Ze struktury vystupují lidé v jednodušších společnostech pomocí rituálů, ve společnostech moderních právě skrze *communitas*. *Communitas* tak vzniká v mezerách společenské struktury, na jejím okraji, přesto je ale se společností pevně spjata a může existovat jen v jejím rámci - sama by bez struktury nemohla existovat.

Společenský život Turner chápe jako dialektický proces, v němž dochází k prolínání a střídání struktur a antistruktur.²²² Na společnost nahlíží jako na dynamický proces, v němž není nouze o konflikty a rozpory. V tomto procesu se sebou stále soupeří tyto dvě protichůdné síly, ty, jež se snaží udržet její integritu pohromadě, a antagonistické síly přející si její rozklad či proměnu. Z tohoto hlediska není funkce rituálu jen integrační, je odrazem snahy člověka uniknout z této společnosti.

Oproti oficiální společenské struktuře tak nacházíme něco, co se jí vymyká, stojí mimo ní. Turner zavádí pojem antistruktura jako zastřešující pojem jak pro liminaritu, tak pro *communitas*. Považuje ji za místo, skrze které je jedinci umožněno osvobodit se a vymanit se z normativních omezení sociálních statusů.

²¹⁹ Rysy liminarity nacházíme v rituálech zvýšení statusu, kdy je subjekt vyzdvižen z nižší do vyšší pozice. Druhým typem jsou rituály převrácení statusu, které jsou často prováděny drsným slovním či mimoslovním jednáním. Pro rituály zvýšení statusu je typické, že žadatel je při iniciaci do vyššího postavení pokořen, v rituálech převrácení statusu je typické, že se slabí odívají do masek síly a silní jsou naopak poníženi. TURNER, V., Průběh rituálu, s. 98.

²²⁰ Tamtéž, s. 97.

²²¹ Tamtéž, s. 97.

²²² Tamtéž, s. 98.

5.2. *Období přechodu v moderních společnostech – sociální drama*

V mnoha oblastech všech rozličných kultur se dají rozlišit u nově vzniklých *communitas* v různých dobách vzniku vysledovat, že nabírají tvar, kterému nemůžeme odepřít přívlastek dramatický. Společnost vykazuje ve svých krizových momentech více či méně opakující se schéma, které Turner popisuje jako sociální drama. To se skládá ze čtyř fází, z nichž každá má své tempo i délku trvání. Tyto čtyři fáze jsou následující: první fází je rozkol (*breech*). Tento rozkol je signalizován porušením zákona, práva, smluv nebo vlastně porušením každé regulace, jež byla dodržována skupinou nebo komunitou. Rozkol může být promyšlený a rozvášňovaný nebo může nabývat podoby spontánního nekontrolovaného činu.²²³ V první fázi dojde z iniciativy jedince či skupiny k porušení daných norem. „Narušitelé“ pořádku zlomí pravidla, jimiž se společnost prozatím řídila, a ta se následně přezkoumávají, případně mění.²²⁴ Rozkol může nabývat stále rozsáhlejších rozměrů a to pokračuje až do doby, kdy nastává druhá fáze sociálního dramatu, kterou je krize (*crisis*). Fází krize označuje Turner bod, kdy už se konfliktu nedá zabránit. Tento konflikt totiž vede ke krizi jednoty skupiny a její kontinuity.²²⁵ V době krize jsou nově formovány politické strany, utvářejí se koalice. Krize je běžně jedním z těch zlomových momentů, kdy je odhalen pravý stav věcí, kdy pomíjejí iluze a dosud nošené masky a shazují se nebo je již není možné nosit.²²⁶ Pro společnost je krize testem síly loajality a povinnosti.

Po krizovém stavu se rodí fáze upravení, urovnání situace a společenských vztahů, (*redress*), která je vykonána vůdčími členy skupiny. Nápravné akce jsou často ritualizovány a mnoho být konány ve jménu práva nebo náboženství. Pokud se sociální drama projeví v plné síle, výsledkem může být buď znovunastolení míru a normálního stavu mezi účastníky nebo společenského znovu rozpoznání neobnovitelného porušení schizmatu. Nápravná akce může selhat, přičemž v tomto případě nastává návrat k fázi krize.²²⁷ Někdy vládnoucí složky ztrácejí svoji legitimitu a je nastoleno nové personální obsazení, které nahradilo staré uspořádání, nebo revolucionáři zaměřují své akce na politicko-právní řád. Tím, co je důležité na třetí fázi, je reflexivita. Skrze ni se narušená sociální skupina navrací zpět k sobě a ať už je její sebekontrola vykonána právními procesy v zákonných soudech anebo prorokováním magických nebo nadpřirozených příčin sociálního hnutí, je nutné zhodnotit význam toho, co se stalo.²²⁸ Poslední fází sociálního dramatu je reintegrace (*reintegration*), znovupřijetí jedince nebo skupiny do společnosti za stavu, jenž trval předtím, nebo uznání a přijetí nového uspořádání společenských vazeb.²²⁹

Každé sociální drama pozměňuje strukturu společnosti. Vysoké statusy se mohou změnit na nízké, vládnoucí síla může být přesunuta na novou autoritu a stará autorita může ztratit svoji legitimitu. Dřívější jednotné strany se mohou rozčlenit, dříve nezávislé strany se mohou spojit. Společenská dramata mají proto rovněž liminární, přechodový charakter.²³⁰

²²³ TURNER, On The Edge Of The Bush, s. 215.

²²⁴ TURNER, V., Antropology of Experience, s. 39.

²²⁵ Tamtéž, s. 39.

²²⁶ TURNER, On The Edge Of The Bush, s. 215.

²²⁷ TURNER, V., Antropology of Experience, s. 39.

²²⁸ TURNER, On The Edge Of The Bush, s. 216.

²²⁹ DEFLEM, M., Ritual, anti -structure, and religion.

²³⁰ TURNER, V., On The Edge Of The Bush, s. 118.

V tradičních společnostech jsou využívány k usměrňování sociálního dramatu rituály nebo nově vzniklá společenství typu *communitas*. Skrze možnost vystoupení ze společenských hierarchických vazeb je možno zažít nové společenství rovných jedinců, *communitas*, a vymanit se tak z tlaku společnosti. Prožitek *communitas* navždy mění člověka, který, obohacen tímto zážitkem, znovu vstupuje do společenské struktury. Na tomto modelu lze spatřit Turnerovo dynamické pojetí společnosti. Stále se proměňuje, pod jejím povrchem doutnají počínající zárodky konfliktů, které ale pomáhají společnost znovu ustanovovat a utvářet.

5.3. *Souvislosti – aplikace teorie Victora Turnera na OF*

Kniha Průběh rituálu, kdy Victor Turner poprvé rozvinul stav liminarity a představil svůj koncept *communitas*, byla vydána v Americe roku 1969 v období bouřlivé společenské i politické situace. I přes zdánlivou vzdálenost výzkumných témat zaznamenaly Turnerovy úvahy o liminárním stavu a *communitas* velký úspěch, protože dokázal najít aktuální souvislosti mezi myšlením přírodních národů a politickým aspektem své doby. Jeho kulturní perspektiva nabízí ojedinělou možnost k pochopení řady společenských i politických situací. Jak rozvíjel své teorie, pokoušel se aplikovat je na moderní industrializované společnosti a zaměřil se na to, jak probíhají v těchto společnostech sociální změny. Ač byl kritizován, že jeho teorie jsou obecné a tudíž všeobecně aplikovatelné, dává nám jeho teorie možnost nahlédnout kulturní i společenské fenomény z nového a originálního hlediska.²³¹

Turner nepsal o společenské změně, která proběhla v Československu od roku 1989 do období prvních parlamentních voleb nebo do roku 1992. Přesto se lze na toto přechodné období, jej zaštiťuje svoji činností OF, nahlédnout z jeho perspektivy. Podíváme-li se na celý proces vývoje společnosti od konce roku 1989 do počátku roku 1991 (resp. s přesahem konce „vlády národní oběti“ v r. 1992), nepochybně v něm lze naleznout obraz sociálního dramatu. Následkem násilného potlačení demonstrace 17. listopadu došlo ke spontánnímu vzednutí veřejnosti, nastal zlom, který narušil zaběhnutý řád. Porušení řádu zde bylo oboustranné - komunistická moc se přiklonila k nezvykle brutálnímu zásahu proti demonstrujícím, ale z doposud fungujícího řádu nečekaně vystoupila skupina aktivistů, ke kterým se poměrně rychle přidala i veřejnost a postavili se proti vládní moci. Sám rozkol (*breech*) započal velmi živelně a plynně přešel ve fázi krize (*crisis*), když se OF shromážděné kolem disidenta V. Havla a jehož jádro tvořili především osoby z okruhu disidentů, představilo jako mluvčí veřejnosti a tím se postavilo na roveň (resp. proti) dosavadním představitelům komunistické moci. Často se jednalo o osoby do té doby perzekvované, kteří se najednou díky své aktivní činnosti ocitli ve vyšším postavení, obracení pozic zde bylo viditelné. V této fázi krize se snažili o komunikaci s vládou právě oni, zlomili prozatímní strukturální řád společnosti a postavili se do čela vyjednávání. Situace se velmi rychle a dramaticky proměňovala, takže ač se zpočátku se chtělo OF stát dohlížitelem přechodu k demokratickému uspořádání, nalomená komunistická moc padla a OF se stalo faktickým správcem moci.

Po krizovém stavu nastává fáze upravení poměrů (*redress*), resp. v této situaci k zavedení poměrů nových a naprosto odlišných, přechod od komunistického totalitního režimu v systém pluralitní demokracie. Dosavadní struktura je zrušena, dochází ke znovupřijetí nových hodnot,

²³¹ Např. EADE, J., SALLNOW, M. J., *Contesting the Sacred: The Anthropology of Christian Pilgrimage*.

zákonů. V této fázi se plně projevuje důležitost OF, které zde plní prostředníka a vykonavatele potřebných změn, které by společnost dovedly nejen k demokratickým volbám, ale uskutečnily i potřebné změny s cílem přechodu k demokratické společnosti. Když jsou plánované změny uskutečněny, společnost je znovu ustavena (*reintegration*). Pokud ale cíle, jež byly stanoveny, nejsou naplněny, může po určitém čase společnost dospět k dalšímu konfliktu. Jedině tak může být zachován dialektický pohyb společnosti.

V době krize OF svojí činností korigovalo a podporovalo společenskou změnu a také nabývalo rysů *communitas*. Konkrétně se jedná o tyto charakteristiky *communitas*.

Turner upozorňuje na to, že během přechodového období jsou vlastnosti jedinců či vzniklých subjektů do velké míry *nejasné*.²³² Tato povšechná charakteristika se týká zejména uskupení, která vznikají spontánně, tzv. spontánních *communitas*, někdy také kvůli dramatickým okolnostem, za kterých vznikají, označované jako „*communitas krize*“. K nim lze zařadit i OF a to nejen kvůli způsobu, kterým vzniklo, tedy jako bezprostřední reakce na násilné potlačení demonstrace 17. listopadu, ale svým velmi obecným programem a tolik proklamovanou otevřeností. Vlastní „program“, cíle, se specifikovaly teprve v dalším průběhu jakožto i vlastní definice OF. Je ale logické, že překotná rychlost, se kterou OF vzniklo, nedávala příliš šanci k prozíravějšímu plánování nebo uvažování o alternativách jeho dalšího vývoje, situace byla nejasná, rychle se měnící a tomu byly také přizpůsobovány kroky OF.

Stejně jako *communitas* se OF objevilo v místě, kde *chyběla struktura*, v tomto případě jako chybějící partner v komunikaci s představiteli komunistické moci.²³³

V jedné z dalších charakteristik je *communitas* popsáno jako společenství lidí, kteří jsou upřeni k jednomu cíli, svázáni tím, co Turner nazývá „*bytí spolu*“.²³⁴ To je založeno na bezprostřední vzájemnosti a důvěře lidí, kteří se setkávají spřízněni společným cílem, na pevně utvořeném poutu mezi nimi. Vzepjetí ke společnému cíli lze jednoznačně spatřit i u OF.

Spontánní *communitas* jsou bohaté na příjemné pocity vzájemnosti, silné zážitky, ale svým způsobem stojí mimo život ve struktuře. Příznačné je pro ně to, že netrávají příliš dlouho, jedná se o dočasnou fázi.²³⁵ Pokud je potřebné, aby takové společenství dále prakticky fungovalo, musí samo sebe jasně strukturovat a začlenit do společnosti, protože jedině tak je možné uchovat jej při životě. Tak se také rodí ze spontánní *communitas* *communitas normativního typu*, kdy je původně dobrovolně a nehierarchicky uzpůsobené hnutí vnitřně ustáleno a jeho struktury jsou více „institucionalizované.“ O nutnosti vytvořit vlastní aparát a funkční, akceschopnou organizaci z původně volně organizovaného hnutí se dá hovořit i u OF. Z počátečního „chaosu“ se postupně vyvíjelo k řádu nejen, co se týče proměn vnitřních struktur, ale i v otázkách svého vlastního vymezení. Podobu spontánní *communitas* tak OF udrželo velmi krátkou dobu od svého založení (možná lze hovořit o době několika prvních týdnů nebo dokonce dnů) a brzy se začalo vyvíjet do podoby normativní *communitas*.

Vnitřní vymezení OF však nebylo jednoznačně určeno – sami stoupenci OF si byli této mnohoznačnosti vědomi, ale do června roku 1990 byly jejich zraky upřeny ke konání

²³² TURNER, V., Průběh rituálu, s. 95.

²³³ Tamtéž, s. 123.

²³⁴ Tamtéž, s. 124.

²³⁵ „*Struktury prostá communitas je schopna udržet lidi, spoutat je jen chvilkově.*“ TURNER, V., Průběh rituálu, s. 148.

demokratických voleb a diskuze o vnitřním vymezení hnutí byly pozastaveny. Je logické, že v nekonzistentním OF se objevovaly různé názory na jeho další směřování, které se koncem roku 1990 vyhrály do dvou hlavních proudů, do proudů, jež spojovaly na jedné straně příznivce OF jako hnutí (tedy byli pro zachování dosavadní podoby OF) a na straně druhé přívržence přeměny OF ve stranu. OF se v podobě „normativní communitas“ v delším časovém horizontu neprosadilo a pro neslučitelnost těchto proudů se počátkem roku 1991 rozpadá. Pokud vnímáme jako hlavního dědice OF Občanské hnutí, které bychom mohli z hlediska rezervovanějšího přístupu ke stranictví, liberálnější směřováním a zachování návaznosti na OF nazvat stejně jako OF svébytným typem normativní communitas, ani to svoji existenci neuhájilo. V nových demokratických volbách do České národní rady, v době změněných poměrů, získalo 4,6 % hlasů a dá se říci, že bylo poraženo.

Communitas se však podle Turnera málokdy udržel při životě v dlouhodobější perspektivě vývoje společnosti, hraje ale nezastupitelnou roli při její transformaci.

6. Interpretací část

6.1. Interpretace rozhovorů - dva modely

Na počátku interpretace jsem vycházela ze dvou možných modelů. Tyto modely jsem popsala pomocí následujících paralel ze života jednotlivce a předpokládala jsem, že by mohly odpovídat zkušenostem narátorů.

První model přirovnávám ke zkušenosti *svatby*. Prostřednictvím prožitku svatby se do té doby neúplný člověk stává úplným, vstupuje do manželského svazku. Očekávaným důsledkem svatby je tak vytvoření blízkého vztahu muže a ženy a zajištění pokračování rodu prostřednictvím zplodění a výchovy potomků. Změny, které následují po uzavření sňatku, jsou tedy přijímány jako výhodné a prospěšné.²³⁶ Zkušenost na základě tohoto modelu by tedy mohla být prožitkem oddání se společné věci, jež má pomoci člověku uskutečnit nový, jiný stav, proměnu jedince.

Druhý model je modelem *nemoci*. Nemoc člověka ochromuje, uvrhá do jiného stavu, paralyzuje jeho schopnosti a také ho do různé míry odděluje od běžného života. Ve stavu nemoci jedinec nepřestává žít, ale je nucen žít s omezenými možnostmi, je na světě, ale je na něm jinak, než původně býval. Zásadní je, jak dlouho tento stav trvá. V rámci přirovnání k nemoci můžou nastat dvě varianty: pro některé představuje uzdravování bolestnou dlouhou cestu nebo není možné, jiní se vyléčí úplně. Pokud je člověk dlouho uvězněn ve stavu nemoci a možnosti na jeho uzdravení se oddalují nebo jsou nereálné, je nucen přijmout nové podmínky a s tímto stavem své omezenosti se vyrovnat. Takové místo, kde jsou člověk a potažmo společnost uvěznění ve stavu nemoci, přirovnávám k „trvalé liminitě“, stavu, kdy nyní vězí mezi předchozí situací nemoci a očekávaným stavem úplného uzdravení.²³⁷ Pokud je nemoc vyléčena, nastává uzdravení s uvědoměním si příčin nemoci a následuje snaha o to, aby stav zdraví byl co nejdéle a fáze nemoci znovu nenastala. Přesto se ale odehrává návrat do původního stavu.

Na počátku výzkumu jsem předpokládala, že pro některé narátory byla situace v tomto zjednodušeném modelu zkušeností svatby, kdy byly původní ideje naplněny a proběhla kýžená změna, pro druhé pak představovala zkušenost nemoci, s různým průběhem.

Protože se jedná o kvalitativní výzkum, data z jednotlivých výpovědí nelze generalizovat, jejich pomocí se však pokusím předvést různé vhledy na sledované období, které narátoři pomáhají poodkrýt. Výběr vzorku byl proveden metodou „snowball sampling“, má v sobě tedy skryto jedno nebezpečí, a sice to, že se může jednat do určité míry o pohled jednostranný, protože sledovaný vzorek může vykazovat známky jisté homogenity. Domnívám se, že je proto nutné odhalit názorové pozice, ze kterých vycházejí, předem. Ve třech případech ze čtyř narátorů (s výjimkou Vojtěcha Sedláčka), se jedná o stoupence nestraničské podoby OF a posléze členy OH. Jediný V. Sedláček se nestal členem žádné z nově založených politických stran. Ve výběru mých narátorů tedy není nikdo, kdo by po rozpadu OF vstoupil do ODS. V konečném důsledku jsem ale přesvědčena, že narátoři

²³⁶ MURPHY, R., Úvod do sociální a kulturní antropologie, s. 75.

²³⁷ TURNER, V., Průběh rituálu, s. 141.

vycházející z pozice příslušníků těch, kteří „prohráli“ ve své snaze o zachování OF coby volnějšiho, nestrannického hnutí, mohou přinést na věc nový pohled. Tomuto jejich názorovému zakotvení také odpovídají i představy narátorů o OF, kterými začínám svoji interpretaci, protože se domnívám, že do velké míry určují i jejich postoje k hodnocení dalšího vývoje OF.

6.2. Představy o OF jako počátek jeho polarizace

S počátky OF byly stejně tak jako s dobou jejich vzniku spjaty s příjemnými pocity. Veskrze se jednalo o nové otevření dosud uzavřeného prostoru, kde se po dlouhé době naskytly nové příležitosti, a to vše za atmosféry nadšení ze změny poměrů a ochoty spolupráce. Nabídky na spoluúčast v OF tak byly odrazem potřeby udělat něco pro dobrou věc²³⁸ nebo byly shodně pociťovány jako nově nabytá šance pro různé činnosti²³⁹, za atmosféry nadšení a oživující, sílu dodávající energie.²⁴⁰ Všechny spojovalo vzejetí k jednomu, společnému cíli, společné úsilí.²⁴¹ Například V. Sedáček popisuje ve vzpomínkách na období počátků OF pocit neobyčejně silné kooperativnosti na tomto základě vzniklý²⁴².

Všichni narátoři se shodují na to, že panující atmosféra byla silně ovlivněna protistranickým cítěním. Mimo jiné faktory právě odpor ke stranickosti také mnohé vedl k tomu, že se dlouho obávali přijmout představu o stranické podobě OF. Ivan Rynda chápal OF jako hledání nových cest, „nových mechanismů dohody“, kde „nemá klasická politika co dělat,“²⁴³ v jeho případě se tak jednalo o jasně protistranický postoj. I ten se však (nejen u něj) dále vyvíjel. Rynda tedy vnímal OF jako platformu pro nově vznikající politické strany, ale ne platformu stranickou, nýbrž „občanskou základnu.“²⁴⁴

Ve stejném duchu jako Rynda popisuje OF i Libor Prudký. Podle něj se jednalo o sdružení lidí, kteří se z dobré vůle, setkávají ke společné spolupráci.²⁴⁵ Do OF nešla podle svých slov prvotně jako do politiky ani Jana Ryšlinková, pro kterou byla směřovatná vnitřní potřeba vykonat správnou věc. Zároveň ale přiznává, že se jí názor na podobu OF formoval až v následných debatách, rodil se tedy postupně.²⁴⁶ Právě Ryšlinková je také jedna z těch, která si uvědomovala důležitost politických stran, jež měly podle jejího názoru naplnit nově otevřený prostor. Uznává tedy nutnost potřeby reprezentativní a akceschopné politické síly i stran jako takových.²⁴⁷ OF tak bylo vnímáno jako společenství „lidí dobré vůle“ a u tří ze čtyř respondentů tento důraz přetrvává.

Výjimku tvoří již zmiňovaný V. Sedláček, který rovněž zdůrazňuje význam spolupráce pro jeden cíl, ovšem zastává jako jediný z narátorů názor, že OF mělo mít jednotnou stranickou strukturu. OF by v podobě instituce mělo podle Sedláčka jednu nespornou výhodu

²³⁸ Rozhovor s Janou Ryšlinkovou, s. 60.

²³⁹ Rozhovor s Vojtěchem Sedláčkem, s. 64.

²⁴⁰ Rozhovor s Liborem Prudkým, s. 51.

²⁴¹ Rozhovor s Ivanem Ryndou, s. 34.

²⁴² Rozhovor s Vojtěchem Sedláčkem, s. 64.

²⁴³ Rozhovor s Ivanem Ryndou, s. 35.

²⁴⁴ Rozhovor s Ivanem Ryndou, s. 35.

²⁴⁵ Rozhovor s Liborem Prudkým, s. 47.

²⁴⁶ Rozhovor s Janou Ryšlinkovou, s. 60-61.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 61.

- pouze instituce umí vybrat ty nejlepší a její předností by byla také jasně stanovená pravidla, včetně pevně stanoveného členství. To by pomohlo prosadit pozvolný kariérní postup, jenž by omezoval dezorientaci lidí ocitnuvších se náhle ve vysoké funkci.²⁴⁸ Ačkoliv se Sedláček kloní ke stranické podobě OF, jako jediný nevstoupil po jeho rozpadu do nově vzniklého subjektu, který by toto stranické směřování splňoval, v tomto případě zřejmě do ODS. Podle svých slov neměl politické ambice a odešel do funkce poradce předsedy české vlády Petra Pitharta.²⁴⁹

6.3. Příčiny rozdělení OF

OF se začalo silně diferencovat již v prvních měsících roku 1990, neodvratně pak v období po volbách v červnu téhož roku. Jak tyto tendence vnímali nárátoři?

Prudký a Rynda popisují ze svého úhlu pohledu podstatu rozdělení OF podobně. Podle Prudkého došlo k rozdělení na základě osobních dispozic. Toto rozdělení se pak nejlépe projevilo ve vztahu k politice. K té bylo možno přistoupit dvojím způsobem: pro jednu část byla politika „zdviž“, šance pro sebe, pro druhou část šance pro lidi.²⁵⁰

Rynda také popisuje zřetelnou názorovou konverzi v souvislosti s politikou a základní diferenciací je podle něj podobně jako u Prudkého rozdíl mezi dvěma pojetími politiky, politiky jako správy věcí veřejných na jedné straně a na straně druhé politiky jako technologie konzumace moci. Zde Rynda upozorňuje na velkou přitažlivost politiky resp. její mocenské stránky, když ji popisuje jako drogu.²⁵¹ Názor na politiku jako špinavou hru, který mnozí zastávali zejména na začátku svého působení v OF, se vyvíjel a není bez zajímavosti, že podle Ryndy došlo ke konverzi ve vztahu k politice i u Václava Havla.²⁵² Ovšem rozdíl mezi nimi nelze brát jako rozdíl mezi žádoucí a nežádoucí variantou, jak je tomu v předchozím výkladu Prudkého. Rynda uznává, že politika jako technologie moci není ve své podstatě pouze špatná. Nelze ji proto zatracovat, v některých případech je pro společnost potřebná, prospěšná. Přitažlivost, dokonce puzení k politice coby mocenskému prostředku popisuje také Sedláček, i on ale přiznává, že jsou chvíle, kdy je nezbytné mít politickou osobnost, která umí oslovit, vést lidi. Sám tuto schopnost vnímá u sebe jako deficitní, což také uvádí jako důvod, proč se z politiky stáhl.²⁵³

Také Jana Ryšlinková uvádí, že politika se bez moci dělat nedá, ovšem pokud jde jen o moc samotnou, nastává velký problém, což se podle ní také následně stalo.²⁵⁴ Jako životně se tak jeví udržení obou těchto aspektů politiky, politiky jako moci i politiky jako služby věcem veřejným.

Zde opět s výjimkou V. Sedláčka nárátoři směřují svými výpověďmi k tomu, že se toto nežádoucí pojetí politiky, u Prudkého popsané jako „zdviž“, činnost pro sebe sama, a „politika jako technologie moci v krajní podobě“ u Ryndy, stalo základovým kamenem nově vznikající strany ODS.

²⁴⁸ Rozhovor s Vojtěchem Sedláčkem, s. 67.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 67.

²⁵⁰ Rozhovor s Liborem Prudkým, s. 55.

²⁵¹ Rozhovor s Ivanem Ryndou, s. 40.

²⁵² Rozhovor s Ivanem Ryndou, s. 35.

²⁵³ Rozhovor s Vojtěchem Sedláčkem, s. 67.

²⁵⁴ Rozhovor s Janou Ryšlinkovou, s. 62.

Tyto dvě rozdílné tendence podle narátorů pochopil a uchopil Václav Klaus a využil je k tomu, aby podle slov Sedláčka OF rozbil.²⁵⁵

Názor na nově zakládanou stranu ODS je pak možné odvodit i z výše popsaného názoru na polarizaci politiky. Jana Ryšlinková odmítla nabídku členství v ODS proto, že nesouzněla s morálními hodnotami lidí, kteří ji zakládali, ač dodává, že to samozřejmě neplatí pro všechny členy ODS. Nepřijatelný byl pro ni základ strany, kterou tvořili lidé, jež nazývá „esesemáckými funkcionáři“²⁵⁶, lidmi, které si Václav Klaus „ukrojil“ z OF a kteří také pochopili potenciál, jaký taková kariéra skýtá.²⁵⁷ Klaus i podle Ryndy vytvořil ODS z krajských volebních manažerů a nepokrytě jim nabídl politiku jako techniku konzumace moci. Rynda to označuje jako dvojakou situaci, kdy byl výkon politiky fakticky svěřen lidem z regionů, což je v podstatě postup správný, ovšem ne za cenu naplnění politiky pouze jako prostředku dosažení moci. Podle Ryšlinkové se jednalo za této situace o výraz velké politické prozíravosti.²⁵⁸

Podle tří pozdějších členů OH (Ryšlinkové, Prudkého, Ryndy), byla nově vzniklá strana ODS založena na pojetí politiky coby služby pro sebe, která využívá různých prostředků pro využití vlastních cílů, a většina lidí, kteří ji zakládali, měli pro ně nepřijatelné morální hodnoty.²⁵⁹ Toto negativní hodnocení ODS je u tří narátorů ze čtyř jasně velmi důrazné. Prudký popisuje rozdíl v OF (posléze mezi ODS a OH) na jednak v rozdílném přístupu k lidem a na stranu druhou ve využití manipulativních mechanismů vládnutí.²⁶⁰ Diferenciace uvnitř OF vyplývala z pojetí politiky jako konzumace moci. Jediný V. Sedláček se nestal členem žádné z nově vzniklých stran, ačkoliv se sám přimlouval za stranickou podobu OF.²⁶¹

Hodnocení ODS však není jen vyložene negativní. Oproti OH je vyzdvihována její akčnost, schopnost promyšleně jednat a svým jednáním dosáhnout stanovených cílů.

Rynda popisuje OH jako v jistém smyslu naivní, až příliš poctivé.²⁶² Podle něj mohlo OH vydržet a trvat ještě dál, jako chybu hodnotí prosazení dvouletého volebního období, protože s odstupem viděno by k ustálení OH, jeho pragmatičtějšímu uchopení z hlediska konzumace moci, přispělo čtyřleté volební období. OH by tak podle Ryndy mohlo existovat dál.²⁶³

Prudký popisuje v tomto ohledu neakční, často nejednotná hlasování, opakující se špatně zkoordinovaná jednání členů OH. Koncepce OH se projevovala spíše v podobě otevřených debat než ve formě pevných politických kroků. Ryšlinková k tomu dodává, že se síla OH projevovala právě v jeho politické debatě. Na druhou stranu ale také přiznává, že se členové OH neuměli včas prosadit, sjednotit, jak tomu bylo u ODS.²⁶⁴ Jako veliký zápor podoby hnutí je tak vnímána jeho neakceschopnost.

²⁵⁵ Rozhovor s Vojtěchem Sedláčkem, s. 67.

²⁵⁶ SSM – Socialistický svaz mládeže. Cílem SSM byla jednotná výchova mládeže v duchu marxismu-leninismu.

²⁵⁷ Rozhovor s Janou Ryšlinkovou, s. 61.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 62.

²⁵⁹ Rozhovor s Janou Ryšlinkovou, s. 62. Rozhovor s Ivanem Ryndou, s. 38.

²⁶⁰ Rozhovor s Liborem Prudkým, s. 55.

²⁶¹ Rozhovor s Vojtěchem Sedláčkem, s. 67.

²⁶² Rozhovor s Ivanem Ryndou, s. 38.

²⁶³ Tamtéž, s. 39.

²⁶⁴ Rozhovor s Janou Ryšlinkovou, s. 62.

6.4. *Odraz této diferenciacie v transformačním procesu*

Toto vyhocování pozic se významně odrazilo v přístupu k podobě transformace ekonomické a společenské.

Podle Prudkého se tato dvojakost zásadně projevila na příkladu ekonomické reformy. Zastává názor, že přijatý způsob reformy se zasadil o krajní nadřazení ekonomických principů nad ostatními principy, jejichž naplňování začalo být podřízeno všechno ostatní.²⁶⁵ Prosazením ekonomických zákonů ve vyhocené podobě nemohlo dojít k vnitřní, hodnotové proměně společnosti, jež byla také jedním z cílů OF. Prudký vnímá jako hlavní chybu OF to, že nebylo schopno zformulovat pro veřejnost novou hodnotovou základnu, nabídku morálních hodnot na základě korektnosti, slušnosti, odpovědnosti a solidarity a předat lidem motiv učení se svobodě. Svoboda v tomto pojetí neznamená pouze respekt ke vztahům tržního typu, ale respekt k lidem jako plnohodnotným bytostem.²⁶⁶ Hodnotovou změnu bylo třeba prosadit na základě občanského vidění jedince a ne jeho nahlížení coby tržní, účetní jednotky. Právě toto přecenění ekonomických zákonů vede podle přesvědčení Prudkého k neprosazení hodnotové změny v takové podobě, která by umožnila vznik otevřené společnosti. Upřednostnění zákonů primárně tržního typu je podle něho příčinou dlouhodobého procesu, který brzdí vývoj společnosti. Ta se tak stává silně ohrožena rizikem anomie, která každou společnost likviduje. Za tohoto stavu hrozí reálné nebezpečí, když padne moc do rukou autoritativního jedince, který vezme moc do svých rukou.²⁶⁷

Lze tedy říci, že Prudký hodnotí transformační proces ne jako neukončený, ale jako promarněný: šanci, kterou OF mělo, nevyužilo a prohrálo ji nejen pro nás, ale i pro ostatní svět. Tato šance spočívala v jiném pojetí politiky, jiné možnosti aplikace demokratických principů – pokus o „přímou demokracii uvnitř politické partaje.“²⁶⁸ Ačkoliv se proces v ohledu hodnotové změny nezdařil, přece jen nemůžeme podle Prudkého zapomenout na to, že žijeme svobodně, můžeme dělat, co chceme, co umíme a vnímat dnešní situaci pouze záporně.²⁶⁹ Sám však popisuje, že společnost vypadá od roku 1992 jinak, především díky převažující orientaci na výkonová hlediska měřitelná penězi.²⁷⁰

Podle Vojtěcha Sedláčka trval jistý idealismus dva roky, ale společnost na něj rezignovala. OF vnímal jako šanci na změnu poměrů a dnes pociťuje smutek z toho, že „jsme v mlze“, v situaci, ve které jsme, jak se zdá, ztratili cestu.²⁷¹ Lidé podle něj rezignovali na vlastní podíl na společenskou situaci a zapomněli na vlastní zodpovědnost, na schopnost kooperovat.

²⁶⁵ Rozhovor s Liborem Prudkým, s. 56-57.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 52.

²⁶⁷ Anomie – podle É. Durkheima se jedná o stav, kdy přestávají platit zákony či pravidla chování dosud považovaná za samozřejmá. Tento pojem označuje krizi hodnotového a normativního systému ve smyslu absence soudržnosti a solidarity. K takové situaci dochází např. v době velkých společenských a rychlých, pozitivních i negativních, přeměn, jak to bylo patrné například v období začínající industrializace. Pro člověka se otevírají nebývalé možnosti, které ho zbavují schopnosti reálně odhadnout své možnosti a podřídít jim své ambice. Právě v těchto případech je ohrožen systém uznávaných hodnot. Zdroj: RABUŠIC, L.; MAREŠ, P. Je česká společnost anomická?

²⁶⁸ Rozhovor s Liborem Prudkým, s. 52.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 55.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 57.

²⁷¹ Rozhovor s Vojtěchem Sedláčkem, s. 69.

Nadřazenost ekonomických zákonů nad zákony ostatní kritizuje také Ryšlinková, podle které měly nejprve proběhnout reformy soudní a právní. Podle ní má způsob, jakým vznikala ODS, kořeny právě v dnes silně prokorupčním prostředí.²⁷² Ryšlinková ale upozorňuje také na skutečnost, na kterou poukázali i ostatní narátoři. Je to vysoká míra naivity, nepřipravenost na to, co může nastat z důvodu nedostatečných a za pochodu získávaných vědomostí. Tuto nepřipravenost, neprozíravost toho, jaká situace může nastat, a jistou míru naivity pocítovali všichni narátoři. Tento pocit vedl podle Ryšlinkové k podcenění řady věcí, ale přesto hodnotí to, že se OF pomohlo dovést zemi k demokracii, jako zázrak. Stejně tak Rynda popisuje, že to, co dnes ví o demokracii „čtyřkař maturant“, věděl tehdy málokdo z nich, protože znalosti lidí z autoritativního režimu o fungování demokracie byly mizivé.²⁷³

Rynda i Ryšlinková se také shodli na tom, že za dané situace vykonali, co mohli a je div, že se změny podařilo vykonat v podobě, ve které se uskutečnily.

U Ryndy se pak objevuje pocit povinnosti dále dělat politiku jako správu věcí veřejných. Pocit povinnosti a odpovědnosti za to, co se děje, je dále patrný u Prudkého, u něhož jde o pocit „dluhu“, který vůči společnosti má.

Jak je snad patrné z krátkých představení narátorů, které jsem uvedla před jednotlivými rozhovory, všichni z nich jsou dodnes aktivní na veřejné nebo občanské úrovni – Jana Ryšlinková působí jako zastupitelka na pražském magistrátu, Libor Prudký se zabývá zkoumáním hodnot ve společnosti a pracuje na akademické půdě, Vojtěch Sedláček činností v neziskových organizacích, které založil. Ivan Rynda se po neúspěšné kandidatuře do senátu z politiky stáhl a kromě práce vysokoškolského učitele je jedním ze zakládajících členů nevládní organizace Společnost pro trvale udržitelný rozvoj.²⁷⁴

6.5. *Svatba nebo nemoc?*

Ve výpovědích jsem našla znaky obou dvou modelů. Rysy modelu *svatby* spatřuji ve způsobu, jakým narátoři vstupovali do OF, a to ve významu „oddání se“ společné věci, spojení se k vykonání jednoho cíle a v míře nasazení, s jakým do OF vstupovali. K OF se přidali i za nepříznivých osobních podmínek a za cenu možného nebezpečí, kdy nebylo jisté, jak věci dopadnou. Do práce ve strukturách OF vstupovali bez váhání, ve smyslu obětavé činnosti konané ve prospěch společného záměru, s velkou mírou pracovního nasazení, ve prospěch proměny společnosti a její cesty k novému uspořádání. Znaky modelu *svatby* tedy vidím v přístupu k OF. Svátba coby iniciační rituál ale musí znamenat změnu, která je nevratná a definitivní. Z tohoto hlediska se měla odehrát proměna společnosti, z níž měla vyjít společnost proměněná, dospělá. Zdá se, že na základě výpovědí narátorů společnost nedospěla, ale v něčem si zachovala svoji stejnou tvář, k její komplexní proměně tedy nedošlo.

²⁷² Rozhovor s Janou Ryšlinkovou, s. 63.

²⁷³ Rozhovor s Ivanem Ryndou, s. 41.

²⁷⁴ Základním cílem Společnosti pro trvale udržitelný rozvoj je hledání cest směřujících k trvale udržitelnému vývoji lidské společnosti, k přibližování se ideálům humanismu a zároveň ideálům harmonie vztahů mezi člověkem a přírodou, s cílem zachovat život ve všech jeho formách a chránit přírodu jako celek, a to s vědomím odpovědnosti vůči dnešním i budoucím generacím.

Pokud se ale blíže zaobíráme modelem *nemoci*, musíme si položit otázku po tom, co bylo vlastně nemocné. Nabízí se, že nemocný musel být systém, který zde fungoval doposud, tedy vládnoucí komunistický režim.

Nemoc tohoto systému se plně projevila už koncem šedesátých let. Události, jež následovaly po uplatnění tohoto programu, jsou známy jako Pražské jaro. Reformy Pražského jara byly pokusem uvolnit režim a urychlit proces demokratizace. Tento záměr byl však ukončen 21. 8. 1968 intervencí vojsk Varšavské smlouvy, které zahájily okupaci státu. Na XIV. sjezdu KSČ v květnu roku 1971 bylo vyhlášeno budování tzv. „reálného socialismu“, jehož cílem bylo přimět občany, aby se smířili s reálnými možnostmi tohoto zřízení. Československo tak vstoupilo do éry normalizace.²⁷⁵ Z hlediska vývoje komunismu u nás můžeme tento proces vnímat jako dokončení fáze invalidizace „socialismu s lidskou tvář“.²⁷⁶ Nastává dlouhodobé znehybnění režimu, jehož stav by se dal přirovnat ke stavu invalidity.

Po nadějích, které byly smeteny XIV. sjezdem KSČ, ale v roce 1989 nastává znovu situace, kdy se „pacient“ navrácí k životu. Hnutí Obroda se zasazuje o to, aby se strana ideově a politicky obrodila, aby uplatnila demokratické metody a „*přeměnila se z administrátora ve skutečnou politickou stranu demokratické společnosti*“.²⁷⁶ Členové tohoto reformního hnutí usoudili, že to, co se má narodit, má sice vycházet ze socialismu, ale má to mít jinou podobu. O tom, jaká podoba to má být, měli velmi mlhavé a nepřesné představy.

Společnost se ocitla ve stadiu očekávání a nevědomosti, kdy nebylo jasné, co se ze situace zrodí. Mnozí čekali, že vznikne něco jiného, třetí cesta²⁷⁷, to, že nic takového nevzniklo, vnímají jako mimořádnou příležitost, kterou promeškali. To, na základě čehož měl vzniknout „nový, jiný systém“, vycházelo z očekávání, na která jim ale dosavadní zkušenost reálného socialismu nemohla dát odpověď.

Ze stavu nemoci v reálném socialismu jsme tak přešli do demokratického politického uspořádání. Konec období transformace, které mělo trvat do konce „vlády národní oběti“ v červenci 1992, měl přinést uzdravení, které by bylo spojeno s nastolením nových hodnot nebo alespoň diskuze o nich. Provedená transformace však neproběhla na všech úrovních. Zde se hrála roli především představa V. Klause o tom, že základem změny společnosti má být změna vlastnických vztahů. Na základě výpovědí narátorů se přikláním k myšlence, že přeměna společnosti nebyla uskutečněna na všech úrovních, přičemž mravní a hodnotová obroda společnosti nebyla dokončena, možná ani nebylo započato její uskutečňování. V této rovině by se dalo uvažovat o „trvalé liminaritě“, stavu, kdy jsme stejně na začátku jako předtím.²⁷⁸

Nespornou výhodou správně řízeného demokratického systému je to, že nemůže sklouznout zpět do totality, ale demokracie zůstává svým založením stále způsobem organizace společnosti a nemůže tak být sama o sobě zdrojem hodnot.²⁷⁹ Z hlediska chybějícího zdroje hodnot ve společnosti tak možná trvá invalidita reálně socialistického života dodnes.

²⁷⁵ DURMAN, K., Útěk od praporů, s. 73.

²⁷⁶ Zdroj <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/ObrodaV.htm>

²⁷⁷ Rozhovor s Liborem Prudkým, s. 57. Rozhovor s Janou Ryšlinkovou, s. 60.

²⁷⁸ Rozhovor s Liborem Prudkým, s. 57.

²⁷⁹ RYNDÁ, I., Občan a životní prostředí, trvale udržitelný život, rozvoj a růst a otevřená liberální občanská společnost, s. 258. In: KUNC, J., Demokracie a ústavnost.

6.6. *Hledání antistruktury?*

Silné prostistranické cítění popisují všichni narátoři. Signifikantní je v tomto příběh V. Sedláčka, protože, ač byl zastáncem stranické podoby OF, sám nevstoupil do žádné vzniklé strany. Ostatní narátoři ovšem dlouhodoběji v žádné další straně také nezůstali.

Rozdíl strana vs. hnutí by se dal přirovnat k rozdílu mezi strukturou a antistrukturou. Strana je v tomto pojetí součástí struktury, v níž musí být zachován byrokratický pořádek, pro fungování ve struktuře tak musí být „odlidsčena“. Oproti tomu v podobě hnutí bychom mohli nalézt společenství svébytného typu.

Podobnou dichotomii jako Turner popisuje také Ferdinand Tönnies²⁸⁰ ve svém díle *Gemeinschaft a Gesellschaft* (1887). Tönnies líčí dva obdobné typy společenských vazeb, v českých překladech je to pospolitost (společenství) a společnost. Oproti chápání pospolitosti obyvatel jakožto společenství stojí individualistická a racionalistická společnost. Rozdíl mezi nimi je rozdílem dvou druhů lidské vůle. První, přirozený druh vůle (tzv. vůle organická) vede ke vzniku vazeb typu pospolitosti („Gemeinschaft“), druhý typ vůle, vůle arbitrátní oproti vůli přirozené nevychází z vnitřní potřeby, ale rodí se ze zaměření na vnější cíle, a tvoří vazby typu „Gesellschaft.“²⁸¹ Důsledky tohoto dvojího vnitřního puzení můžeme podobně jako u Turnera vnímat ve všech oblastech sociálního života. Směřování k podobě hnutí se tak dá považovat za projev preference vazeb typu společenství v koncepci F. Tönniese a v pojmech V. Turnera inklinací k antistrukturálním silám společnosti.

6.7. *Role antistruktur ve společnosti*

Václav Havel se již před r. 1989 netajil tím, že má ke klasické parlamentní demokracii výtky: „*Nic skutečně nenasvědčuje tomu, že by západní demokracie - tj. demokracie tradičního parlamentního typu - otevírala nějaké hlubší východisko. Dalo by se dokonce říct, že oč více je v ní ve srovnání s naším světem prostoru pro skutečné intence života, o to lépe jen před člověkem krizovou situaci skrývá a o to hlouběji ho do ní ponořuje (...)*Upínat se však k tradiční parlamentní demokracii jako k politickému ideálu a podléhat iluzi, že jen tato „osvědčená“ forma může natrvalo zaručovat člověku důstojné a svéprávné postavení, bylo by podle mého názoru přinejmenším krátkozraké.“²⁸²

Nabízí jako cestu z „ideologie“ perspektivu „existenciální revoluce“ ve smyslu mravní rekonstituce společnosti.²⁸³ Zde mají svoji úlohu splnit „paralelní struktury“ v podobě fungující občanské společnosti. Po pádu komunismu bylo vytvoření konsolidované občanské společnosti nezbytné. P. Pithart zjednodušeně definuje občanskou společnost jako „společnost minus stát“, kdy je společnost jako struktura nezávislá na státu a může tak svým působením jednak působit jako vyvažující, korigující síla nebo jako protiváha vlivu státu.²⁸⁴ Jedině hodnoty občanské otevřené společnosti mohou pomoci postupně uskutečnit změny tím

²⁸⁰ Ferdinand Tönnies (26. 7. 1855 – 9. 4. 1936) byl německý sociolog, ekonom a filosof. Do sociologie zavedl dichotomii *Gemeinschaft* a *Gesellschaft*, zabýval se rovněž studiem sociálních norem, sociologií povolání a výzkumem veřejného mínění. Spolu s M. Weberem a G. Simmelem založil v roce 1909 Německou společnost pro sociologii (*Deutsche Gesellschaft für Soziologie*).

²⁸¹ PETRUSEK, M., *Velký sociologický slovník*, s. 338.

²⁸² HAVEL, V., *Moc bezmocných*, s. 60.

²⁸³ HAVEL, V., *Moc bezmocných*, s. 61.

²⁸⁴ PITHART, P., *Občanská společnost a stát*, s. 239. In: KUNC, J., *Demokracie a ústavnost*.

způsobem, že zachytí „velké problémy“ včas a mohou přimět stát k reakcím na ně.²⁸⁵ Pokud bych na občanskou společnost nahlížela pomocí Turnerových teorií, její fungování také vykazuje rysy antistruktury, která stojí „mimo“ mocenské síly společnosti, má však šance ji svým pozvolným působením proměňovat.

OF se z tohoto hlediska podařilo převrátit řád a nastolit otázky o jiných, nových hodnotách, z nichž jedna z nejdůležitějších diskuzí, která trvá dodnes, je diskuzí o otevřené občanské společnosti.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 239.

7. Závěr

Ve své práci jsem se snažila u vybraných narátorů zachytit vzpomínky na OF a interpretovat je za pomoci teorie Victora Turnera.

Na OF se dá nahlížet jako na projev antistrukturálních sil vyskytujících se ve společnosti, které ve svých rysech nabývalo podoby svébytné *communitas*, prošlo změnou od spontánní podoby tohoto typu společenství do její normativní podoby a posléze se rozpadlo.

Vnímáme-li společnost inspirování Turnerem jako dialektický proces, i OF můžeme vnímat jako projev působení těchto antistruktur, které umožnily uskutečnit sociální změnu. Z perspektivy V. Turnera ale není možné a ani žádoucí, aby se společenství typu *communitas* udržela. Jejich význam spočívá v tom, že ačkoliv ke změně přispívají, pro společnost je oživující a transformující právě vyvážené střídání obou jejích forem.

Podíváme-li se na hodnocení tehdejší i dnešní doby z hlediska narátorů, můžeme usoudit, že proměna společnosti nebyla uskutečněna na všech úrovních, přičemž mravní a hodnotová „obroda“ společnosti nebyla dokončena, možná ani nebylo započato její uskutečňování. V této rovině by se dalo uvažovat o „trvalé liminaritě“, stavu, kdy *„stojíme stejně na začátku jako v prvopočátku, očekávání jsou stále platná a stále nejsou naplněna.“*²⁸⁶

Jistou nadějí spatřuji v tom, že pro člověka je podle Turnera typická „potřeba“ podílet se na obou těchto silách, které tvoří společnost. V průběhu přechodových změn se tak tyto protichůdné síly navzájem formují a také na sobě závisejí, protože jedna nemůže bez druhé existovat.²⁸⁷ Teprve společně pak *„vytvářejí řeku života, jedna je přitékající síla, druhá plodná půda u břehu.“*²⁸⁸

²⁸⁶ Rozhovor s Liborem Prudkým, s. 57.

²⁸⁷ TURNER, V., Průběh rituálu, s. 98.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 137.

8. Seznam použité literatury a jiných pramenů

8.1. Knihy a články

- BERGER, L. P. *Pozvání do sociologie*. Praha: Správa sociálního řízení FMO, 1991.
- DEFLEM, M. *Ritual, anti-structure, and religion: A discussion of Victor Turner's processual symbolic analysis*. Journal for Scientific Study of Religion, 1991. Dostupné na http://deflem.blogspot.cz/1991/08/ritual-anti-structure-and-religion_29.html
- DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2002.
- DURMAN, K. *Útěk od praporů*. Praha: Karolinum, 1998.
- EADE, J.; SALLNOW, M. J. *Contesting the Sacred: The Anthropology of Christian Pilgrimage*. London and New York: Routledge, 1991.
- GUILLEMIN, M.; GILLAM, L. *Etika, reflexivita a "eticky důležité okamžiky" ve výzkumu*. Biograf 35, 2004. Dostupné na <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=3502>
- HANZEL, V.; MÜLLEROVÁ, A. *Albertov 16:00 Příběhy sametové revoluce*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.
- HAVEL, V. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990.
- HÁJEK, P. *Smrt v sametu*. Praha: Daranus, 2012.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum - základní metody aplikace*. Praha: Portál, 2005.
- HORÁČEK, M. *Jak pukaly ledy*. Praha: Nakladatelství XYZ, 2007.
- HVÍŽDALA, K. *Výslech revolucionářů z roku '89*. Praha: PRIMUS, 2000.
- HONAJZER, J. *Občanské fórum*. Praha: Orbis, 1996.
- KONOPÁSEK, Z. *Co si počít s počítačem v kvalitativním výzkumu: Program Atlas/ti v akci*. Biograf 12, 1997. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=1205>
- KUNC, J. (ed.). *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, 1999.

- KUSÁ, Z. *Problém pravdivosti informácií v životopisných rozprávaniach*. Genealogicko-heraldický Hlas V., No 2., 1995. Dostupné na http://www.genealogy-heraldry.sk/pdf/GHH1995_2.pdf
- MAYEROVÁ, F.; VAŠÍČEK, Z. *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Praha: Triáda, 2004.
- OTÁHAL, M. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: Příspěvek k dějinám normalizace*. Praha: Maxdorf, 1994.
- PETRUSEK, M. *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Karolinum, 1993.
- PETRUSEK, M. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996.
- PRUDKÝ, L. (ed.). *Tehdy a teď. Česká společnost po 20 letech*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010.
- PŠEJA, P. *Stranický systém České republiky: Politické strany a jejich vývoj 1989-1998*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005.
- RABUŠIC, L.; MAREŠ, P. *Je česká společnost anomická?* Sociologický časopis č. 2, 1996. Dostupné na http://www.sreview.soc.cas.cz/uploads/584b5537d0d8a8dde6b32d3ccbb3b4f1fb464d3e_305_175RAMAR.pdf
- SUK, J. *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor, 2003.
- SUK, J. *Občanské fórum: listopad-prosinec 1989. 2. Díl - Dokumenty*. Brno: Doplněk, 1998.
- ŠAFAŘÍKOVÁ, V. (ed.). *Transformace české společnosti 1989–1995*. Brno: Doplněk, 1996.
- TURNER, V. (ed.). *Antropology of Experience*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1986.
- TURNER, V. *On The Edge Of The Bush. Antropology as Experinece*. Tuscon and Arizona: University of Ariona Press, 1985.
- TURNER, V. *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press, 2004.
- VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.

8.2. Internetové zdroje

www.blisty.cz

www.ceskatelevize.cz

www.ceskenarodnilisty.cz

www.hn.ihned.cz

www.nadeje.cz

www.signalny.cz

www.solidarity.gov.pl

www.totalita.cz

www.volby.cz

www.vons.cz

www.wikipedia.org

zpravy.ihned.cz

www.89.usd.cas.cz